

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazyko-
vedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied pre výskum
slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR

Štefan Peciar

VÝKONNÝ REDAKTOR

František Kočiš

REDAKČNÁ RADA

Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján
Findra, Mária Ivanová-Šalingová,
Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš,
Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel On-
drus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

J. Mistrík, Esejistický štýl	321
V. Uhlár, Slovenčina ružomberských tlačí v 90. rokoch minulého storočia	332
J. Sabol, Fonologická úvaha o adverbiálnych relačných morfémech	343
S. Bartoš, Slovtvorná produktivita slovných druhov	350
E. Krasnovská, Praslovanské <i>tat</i> a sloven- ská príslovka <i>potatmo</i>	355

DISKUSIE

L. Dvonč, O výslovnosti tvarov <i>prosieb</i> , <i>kresieb</i>	359
J. Jacko, Povedomie rodu niektorých miestnych mien	366
Návrh ČSN Transliterácia cyriliky	369

SPRÁVY A POSUDKY

Studia Academica Slovaca. J. Kačala	377
Slovenská jazykoveda a slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. L. Dvonč	379

ROZLIČNOSTI

Gála alebo <i>gala</i> ? M. Pisárčiková	381
Deriváty typu <i>Epirus</i> a <i>Rodos</i> . L. Dvonč	383
Neviemkto-neviemkým, <i>neviemčo</i> — <i>neviemčím</i> . L. Dvonč	385
Index k 39. ročníku. M. Považaj	386
Obsah (39 ročníka)	390

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 39 — 1974

Jozef Mistrík

ESEJISTICKÝ ŠTÝL

1. Slovo *esej* je gréckeho pôvodu. Z gréčtiny ho prevzala latinčina, v ktorej *exagium* znamená váženie, uvažovanie, úvaha. Z latinčiny sa dostalo do francúzštiny v podobe *essai* a do taliančiny v podobe *saggio*. Vo francúzštine slovo *essai* značí pokus, skúška a v taliančine *saggio* značí časť z väčšieho množstva, na základe ktorej možno usudzovať na celok. V slovenčine pod názvom *esej* sa dnes rozumie literárna forma, žáner, v ktorom je vtipne, duchaplne, živo napísaná úvaha s odbornou, najmä literárno-umeleckou alebo filozofickou tematikou. Esej je na hranici medzi náučným, publicistickým, rečníckym a umeleckým štýlom. Najbližšie stojí k náučnému štýlu.

Podľa J. Hrabáka (1973) je to „nedlhouhá stať venovaná niektorej otázke kultúrnej alebo filozofickej, ktorou traktuje vybroušenou jazykovou formou“, podľa B. Bergera (1964) je to „prozaická forma, dlhá 10–50 strán, ktorá vedecký materiál podáva spôsobom odkláňajúcim sa od všeobecného vedeckého výrazu“, podľa G. von Wilperta (1969) je to „krátka rozprava o vedeckom probléme, o aktuálnej otázke duchovného, kultúrneho alebo sociálneho života, ktoré sa realizuje prístupnou, pritom názornou umelecko-estetickou formou, umožňujúcou vyjadriť subjektívny postoj autora...“. V uvedených a mnohých ďalších definíciách sa esej chápe ako žáner, ako uzavretý kontextový celok, ako slohový útvar. V tomto príspevku nemienime hovoriť o eseji ako o žánri, ale o esejistickom štýle.

Pomenovanie *esej* (*essai*), použité ako pomenovanie žánru, pochádza od M. de Montaignea (1533–1592); prvý diel jeho trojzväzkového diela *Essais* vyšiel r. 1580. Esejistický štýl i esej ako útvar sú známe už z antickej doby (Berger, 1964, s. 238), ibaže názov sa po prvý raz objavuje až v 16. storočí. M. de Montaigne bol filozof i básnik, bol to prvý francúzsky „moralista“, ktorý písal o svojich politických a estetických názoroch a svojimi postrehmi komentoval a dopĺňal diela antických autorov, odvolávajúc sa pritom na Plutarcha (*Moralia*) a Senecu (*Epistulae morales*). Rozsahom boli tieto prvé eseje veľmi rôznorodé — jedno- až stostranové. Voľný, ľubovoľný ostal až dodnes nielen rozsah, ale aj lexikálny výraz i vetná konštrukcia a kompozícia eseje.

V Anglicku vyšli prvé eseje takmer o dvadsať rokov neskôr. Esejistickým štýlom napísal svoje *The Essays or Counsels, Civil on Moral* F. Bacon (r. 1597). Po ňom túto formu uplatňovali ešte J. Lock v *Essay concerning Human Understanding* (r. 1690), ďalej J. Dryden, J. Addison, R. Steele, D. Defoe, A. Pop, J. Swift a i. V 20. stor. v anglickej obdobe ako vo francúzskej a nemeckej literatúre sa esej stala obľúbenou formou mnohých literárnych kritikov i spisovateľov, básnikov a dramatikov.

Vo Francúzsku po M. de Montaigneovi písali eseje Ch. de Montesquieu, J. J. Rousseau, D. Diderot, H. Taine, T. Camus, P. Valéry, A. Gide, F. Mauriac, Sainte-Beuve, A. France a i. V 18. stor. sa francúzske eseje často písali vo forme listov, v 19. stor. sú to v podstate kritické úvahy v takej podobe, ako ich poznáme dnes.

V nemeckej literatúre písali eseje všetci význačnejší nemeckí spisovatelia, napr. G. E. Lessing, W. Goethe, F. Schiller, H. Heine, T. Mann, S. Zweig, A. Seghersová a i. Eseje písali aj mnohí nemeckí filozofi. Forma nemeckých esejí bola od prvopočiatku prispôbovaná publicistickým žánrom — najčastejšie krátka, štýlom blízka fejtónu.

V ruskej literatúre písali esejistickým štýlom V. G. Belinskij, A. J. Gercen, N. G. Černyševskij, N. A. Dobroľubov, F. M. Dostojevskij, L. N. Tolstoj, A. A. Blok a ďalší. Najznámejším sovietskym esejistom bol M. Gorkij so svojimi esejami o Leninovi, ako aj so svojimi esejisticky ladenými spomienkami na Tolstého, Čechova a ďalších významných spisovateľov.

U nás sa esejistický štýl začína udomáčňovať až v 19. stor. V českej literatúre píše eseje J. Vrchlický, potom F. X. Šalda, J. Fučík, Z. Nejedlý, B. Václavek, v slovenskej J. M. Hurban, F. Votruba, J. Vlček, neskôr Š. Krčméry, A. Matuška, M. Chorváth, V. Mináč, M. Lajčiak, J. Noge, J. Števček a ďalší. F. Buriánek píše o Šaldovi, že najvýraznejší jeho prínos — takmer zakladateľský — je v žánri eseje. F. Buriánek v texte, v ktorom hovorí o F. X. Šaldovi, nepriamo rozvádza definíciu eseje: Esej mu dovoľoval rozvinout obyvateľskou myšlienku, zaznamenať dramatický zápas o poznání, dáť zablysknúť nápadu, postřehu. Nevnucoval dynamickému Šaldovu myšlení racionální systém, přísnou logickou strohost a návaznost, dovoľoval mu improvizaci, netlumil jeho emocionalitu a senzibilitu. Jeho „pokus“ odpovídal nejlíp Šaldovu tvůrčímu charakteru, jeho odvaze. Šalda právě v něm mohl uplatnit i svou kultivovanost myšlenky a výrazu, svůj individuální styl (Z dějin české literární kritiky, Praha 1973).

2. Profil esejistického štýlu sa formoval a formuje pod vplyvom toho, že ho uplatňovali a uplatňujú predovšetkým spisovatelia, básnici a literárni kritici. A formuje sa aj vplyvom toho, že sa v esejach uvažuje o zložitých spoločensko-filozofických problémoch, ktoré sa vidia a traktujú osobne, pritom spontánne, až voľne.

Jedným zo základných príznakov esejistického štýlu je subjektívnosť. Tá sa prejavuje vo výbere a špecifickom videní problematiky, a tým aj vo výbere vyjadrovacích prostriedkov. Autor uplatňuje vlastné pojmy, jemu vlastné výrazy a konštrukcie. Subjektívnosť eseje často prekáža tomu, aby sa všeobecnejšie mohla určiť jej forma. Individuálnosťou výrazu je esej veľmi blízko umeleckému štýlu. V mnohých prípadoch by bolo možné aj tu analogicky s umeleckými autorskými štýlmi hovoriť v pluráli o esejistických autorských štýloch. Klasická eseja neprináša nové poznatky, ale sa zaoberá tým, čo je už známe. Esej iba uplatňuje nový spôsob pohľadu.

Príznačné pre eseja je ďalej to, že jej myšlienková stavba je paratakticko-lineárna. Myšlienky sa spájajú na základe zákona asociatívnosti. Pochopteľne, pritom často dochádza k prekryvaniu a k opakovaniu. Je to v pod-

state úvaha s kostrou vlastnou rozprávacím žánrom. V eseji si autor nepredpisuje postup dopredu. Zložky sa reťazia voľne, spontánne, bez prípravy. Esej vzniká a číta sa lineárne. Vetvenie, subordinácia a vertikálne členenie sú jej cudzie.

Osobitosťou esejistického štýlu oproti ostatným štýlom je to, že sa v ňom spájajú dve protichodné tendencie: vecnosť a estetickosť. Na jednej strane sa hovorí racionálne o konkrétnych problémoch a na druhej strane sa používajú beletrizujúce, ozdobné, estetické prvky. Faktografické údaje sa vyjadrujú nákladnými prostriedkami. Vecnosť sa prekrýva a strieda s hravosťou výrazu. Esejistický štýl je svedectvom toho, že v jazykovom prejave možno odtráhať formu od obsahu. Je to štýl, ktorý sa odjakživa najviac používal pri interpretácii a kritike literárno-umeleckých faktov, ale nie oveľa menej na interpretáciu problémov matematických (d'Alembert), ekonomických a historických (Voltaire), stavebných (J. W. Goethe). Doteraz sa však najviac používal tento štýl pri hodnotení spisovateľských osobností. Za zakladateľa týchto esejí sa pokladá F. Bacon (Berger, 1964, s. 256). V slovenskej esejistickej tvorbe eklatantným príkladom na takéto eseje sú práce A. Matušku. Pozri napr. jeho esej *Rudolf Jašík* (1964).

Esejistický štýl hraničí s beletristickými žánrami publicistického štýlu, najmä s fejtónom, ďalej s populárno-náučným štýlom, s vedecko-náučným štýlom, ale i s rečníckym a umeleckým štýlom. Vyčleníme ho na ich pozadí.

S beletristickými žánrami publicistického štýlu hraničí esejistický štýl preto, lebo aj tie sú vecné, pritom štylisticky nákladnejšie — beletrizované — podobne ako esejistický štýl. Od fejtónu je tu odlišnosť najmä v tom, že fejtón je aktualizovaný, kým esej má všeobecnejšiu platnosť. Fejtón nie je natoľko úvahový ako esej. Fejtón je rozsahove kratší, máva pointu, ktorou sa sleduje irónia, humor, kritika aktuálneho problému. Mohlo by sa povedať, že fejtón stojí bližšie k umeleckému štýlu ako esej. Fejtón je dramatickejší, napínavejší a formou príťažlivejší, lebo čitateľ musí predpokladať potenciálne prekvapenie, výrazné vyakcentovanie. Esej — ako úvaha — je pokojnejšia, vyrovnanejšia, jadro je rozprestreté na celej ploche textu. Zhoda je v tom, že ani fejtón, ani esej nevysvetľuje neznáme veci, neinformuje, ale vyjadruje osobný vzťah.

Keďže esej neprináša nové vedecké poznatky a nič nové nevysvetľuje, pripomína trocha populárno-náučný výklad uplatňujúci názorné a expresívne vyjadrovacie prostriedky a popularizujúci isté vedecké poznatky. No od populárno-náučnej literatúry sa odlišuje predovšetkým väčšou subjektívnosťou a exkluzívnosťou výrazu. Esejistický štýl je plastickejší, sugestívnejší a vo vyjadrovaní osobného postoja odvážnejší. Populárno-náučný štýl je jazykovo jednoduchý, esejistický štýl je zložitý.

Veľmi blízky je esejistický štýl rečníckemu štýlu. Obidva tieto štýly používajú „nákladné“, zdĺhavé vyjadrovacie prostriedky a výrazné vertikálne členenie. Uplatňujú nápadné intervaly v hierarchizovaní javov. Esej je svojím charakterom blízka agitačným i slávnostným rečníckym žánrom.

Pre obidva tieto štýly je príznačné časté opakovanie výrazu, bohatá synonymia, výskyt archaicko-patetických slov i konštrukcií a mnohé rečnícke figúry. Uvedieme úryvok z Matuškovkej eseje, na ktorom možno pozorovať prvky rečníckeho štýlu:

(Rudolf Jašík) nebol z tých, čo sa radi ukazujú na verejnosti, nie aspoň na tej literárnej. Netlačil sa, neupozorňoval na seba, nerežiroval sa. Nepokúšal sa dostať do literatúry bočnými cestami stykov. Povahove utiahnutý, do seba ponorený, nezúčastňoval sa činne aktívov a diskusií a konferencií, neteoretizoval, nepomáhal vytvárať najhrubšie omyly svojich súčasníkov. Bol veľký mlčanlivec — radšej počúval, ako hovoril, radšej mlčal a v tichu si robil svoj úsudok. Pri tom vraj veľmi veselý — ako všetci smutní ľudia. A skromný, hoci nepochybne vedel o svojej cene, skromný teda z hrdosti.

Rozdiel medzi rečníckym a esejistickým štýlom je azda v tom, že rečnícke prejavy sú jednak ústne a mávajú systematickejšiu, plošnú až priestorovú kompozíciu, esej je kompozične „nedisciplinovaná“, voľnejšia.

S umeleckým štýlom má esejistický štýl spoločné to, že popri dorozumievacej funkcii plní aj estetickú funkciu. Kým však pri umeleckom štýle je forma od obsahu prakticky neodlučiteľná, pri esejistickom štýle sa tieto dve zložky môžu vnímať aj celkom oddelene. Zreteľ na spôsob vyjadrovania je však oveľa menší ako na obsah prejavu. Esej oproti umeleckej próze je vždy literatúrou non-fiction, a tak aj výrazové prostriedky eseje sú prevažne priame oproti častejším nepriamym pomenovaniám v umeleckej próze. Esejistický štýl stojí vždy bližšie k náučnému ako k umeleckému štýlu. Je, pravda, celkom prirodzené, že esej spĺňa často úlohu metatextu medzi spisovateľom, kritikom a bežným čitateľom. Interpretácia umeleckého textu uskutočňovaná esejistickým štýlom nielenže nepôsobí takým fádnyim dojmom ako interpretácia napísaná vedecko-náučným alebo populárno-náučným štýlom, ale navyše umožňuje autorovi abstraktné a jazykovo prístupné vyjadrovanie. Znie to síce paradoxne, ale esejistickým štýlom sa možno o umeleckom texte vyjadriť adekvátnejšie, primeranejšie a presnejšie než čisto vecným, „sucho“ odborným štýlom. Vedecky presné výpovede v náučnom metatexte sú od umeleckých výpovedí vzdialenejšie ako výpovede esejistické.

3. Výrazové prostriedky a) Slovník. — Výber a distribúcia slov esejistického štýlu sú motivované zámerom autora: o zložitých veciach hovorí príťažlivo a zaujímavo. Zložitost problematiky žiada náročnú terminológiu a náročný slovník, no snaha o príťažlivosť textu ide proti tejto

tendencii. Príťažlivosť stojí obyčajne proti zložitosti. Preto aj keď pre slovník tohto zložitého štýlu je príznačná maximálna vecnosť a nominálnosť, stojí oproti nej epitetonickosť a variabilnosť ako znaky príťažlivého štýlu.

Na vecnosť esejistického štýlu možno poukázať analýzou vertikálneho rozloženia najfrekventovanejších slov. V esejistických textoch (ďalej ET) rozsahu 20 000 slov (Matuška, 1950, Mináč, 1972, Števček, 1973, Mistrik, 1971, 1972) sa zisťovalo rozloženie najfrekventovanejších slov, aby sa mohlo porovnať s parametrickými údajmi vo *Frekvencii slov v slovenčine* (1969) — ďalej FSS. V esejistickom štýle prevládajú tematické slová na úkor konštrukčných a subjektívno-situačných slov. Porovnajme vertikálne rozloženie slov, ktoré tvoria asi 50 % textov:

	ET	FSS
Konštrukčné slová	31 %	39 %
Subjektívno-situačné slová	25 %	32 %
Gnómické slová	29 %	29 %
Tematické slová	15 %	—

Že tematické slová v esejistickom štýle majú taký veľký výskyt, to dokazuje aj ich zaradenie vo frekvenčnom slovníku z citovaných textov. Na 17. mieste ET je slovo *báseň*, na 28. *poézia*, 31. *život*, 33. *román*, 36. *básnik*, 42. *dejiny*, 44. *próza* atď. (V Gosiorovského Dejinách robotníckeho hnutia je stav takýto: 29 % — 11 % — 8 % — 52 %.) Dĺžka slov, vyplývajúca z toho, že sa tematické slová tlačia na čelo textu, je v esejistickom štýle veľmi rozdielna. Napríklad vo frekvenčnom slovníku ET na miestach v poradí od 101 do 150 je 14 slov jednoslabičných, 15 slov dvojslabičných, 9 slov trojslabičných, 7 slov štvorslabičných, 4 slová päťslabičné, 1 slovo šesťslabičné. Priemerná dĺžka slova v tejto oblasti je 2,5 slabík.

Vo FSS je na miestach v poradí od 101 do 150 takýto stav: 18 jednoslabičných slov, 30 dvojslabičných slov, 2 trojslabičné slová. Dlhších slov v tejto oblasti nieto. Priemerná dĺžka slova je 1,7 slabík.

Nominálnosť esejistického štýlu možno predpokladať do takej miery, do akej miery sa predpokladá jeho tematická a vedecká náročnosť. Pre vedecký a teoretický štýl je príznačná hypertrofia substantív oproti slovesám a analogicky, hoci nie do takej miery, sa takýto stav predpokladá aj v esejistickom štýle. Uvedieme niekoľko dôkazov. Pomer substantív k slovesám v dialógoch Králikových hier je 18 : 25, avšak pomer v ET je 26 : 15, teda obrátený. Nominálnosť je príznačná aj pre poéziu, a tak sa touto vlastnosťou dostáva esejistický štýl — nie celkom náhodne — do styku s poéziou. Napríklad v Horovovej zbierke básní pomer substantív k slovesám je 32 : 16, teda ešte vyšší ako pri esejistickom štýle. Vo FSS sú

v oblasti 100 najfrekventovanejších slov substantíva na týchto miestach: 48, 62, 69, 71, 84, 89, 90, 91, 96. V ET sú substantíva na týchto miestach: 17, 28, 31, 33, 36, 42, 44, 46, 52, 54, 57, 67, 72, 75, 77, 79, 80, 88, 89, 95, 99, 100. Ako vidieť, nasýtenosť esejistického textu substantívami oproti parametrickému priemeru je značná (22 : 9). V ET je veľa cudzích a prevzatých slov gréckeho a románskeho pôvodu.

Nominálnosť je aj príznakom statickosti štýlu. Hoci štatistické údaje tu signalizujú statickosť, esejistický štýl nie je statický. Vyrovnávajúcou silou sú beletrizujúce prvky. Chýba tu teda slovesná, dejová dynamickosť, no prítomná je epitetonická dynamickosť. Strohá statickosť sa znižuje aj tým, že sa obchádzajú faktografické a presné údaje. Relatívnosť a približnosť výrazu robí prejav živým, neukončeným a provokujúcim — to všetko sú prvky, ktoré trocha vyvažujú nominalistické tendencie motivované odbornosťou prejavu.

Esejistický štýl je jazykovo nákladnejší ako vedecký štýl. Je to opisný štýl, v ktorom sa kladie osobitný dôraz na hravosť, živosť až atraktívnosť výrazu. Okrem toho je to štýl individualizovaný, subjektívny. Jedno i druhé mu dáva pečať ozdobnosti, pitoresknosti. Popri jeho vecnosti a nominálnosti takáto ornamentálnosť je ešte nápadnejšia. Základným vyjadrovacím prostriedkom epitetonickosti prejavu je adjektívum. Aby sme uviedli exaktný dôkaz o epitetonickosti eseje, spočítali sme adjektíváliá v oblasti najfrekventovanejších 200 slov vo FSS i v ET. Vo FSS je takýchto slov 23 a v slovníku ET 32. V ET sú to slová ako *životný, estetický, jediný, mravný, literárny, ideový, umelecký, vnútorný*. V ET je 25 % adjektív, kým napr. v Chudobovom umeleckom texte (lyrizovanom) Kde pijú dúhy je ich len 8 %, v Sládkovičovom Detvanovi 10 %, v Horovovej zbierke básní 12 %, v Králikovom dialógu iba 5 %. Lenže ozdobnosť štýlu sa nedosahuje iba vysokou frekvenciou adjektívnych prívlastkov, lež aj opisne, pomocou nezhodných prívlastkov, pomocou prirovnaní a podobne. A na takéto ozdobné prvky je esej ešte bohatšia.

Ozdobnosť esejistického štýlu sa dosahuje aj výberom podstatných mien. Z viacerých synonym sa vyberá vždy exkluzívnejšie, neraz expresívnejšie. Ako doklad uvidíme jeden odsek z eseji Hľadanie profilu básne (1972):

Možno báseň obviňovať z falošnosti, možno jej vyčítať chameleónstvo? Je jej mínusom, keď verí človeku a keď ho pri rozhodovaní necháva slobodného, alebo to, keď sa utiahne v čase jeho rozhodovania? Možno jej vyčítať, keď ignoruje ľudské áno — nie? Alebo to, že sa nad takéto racionálne výpovede povznáša? Je vôbec chybou, ak existuje sféra, v ktorej áno a nie je neznámou?

V uvedenom odseku za frapantné a exkluzívne sa môžu pokladať napr. slová *falošnosť, chameleónstvo, mínus, ignorovať*, ktoré kontrastujú s pojmom báseň a kontrastujú aj s uplatnenými syntaktickými konštrukciami.

Z lexikálneho hľadiska je pre esejistický štýl príznačná aj variabilnosť v používaní slov. Variabilnosť, ktorá je imanentnou vlastnosťou eseji, mohla by sa v iných štýloch hodnotiť ako istá nepresnosť vo výbere slov a vo vyjadrovaní. Slovník esejí má nízky index opakovania a veľký rozptyl, keď sa jednotlivé slová posudzujú mimo kontextu. Popri nociónálnych slovesách sa suverénne používajú výrazne expresívne slová, popri neologizmoch zasa evidentné archaizmy, popri melioratívnych kontrastujúce pejoratíva, a to všetko za účelom variabilnosti a príťažlivosti textu. Vo frekvenčných slovníkoch zo súvislých textov je vždy približne 50 % hapaxlegomen. V skúmaných ET je až 60 % takých slov, ktoré sa vyskytli iba raz. Kontrast ako prostriedok rečnického sugestívneho prejavu je aj v esejistickom štýle jedným z atraktívnych javov sledujúcich exkluzívnosť, zvraty, neočakávanosť výrazu. Napätie je medzi obsahom a pomenovaním, ale i medzi samotnými pomenovaniami. Mohlo by sa hovoriť o funkčnej nedisciplinovanosti výrazu, o zámernej voľnosti a rozmarnosti pri voľbe slova.

Deminutácia v distribúcii slova je mierna, uhol sklonu veľmi malý. Slovo stojace vo FSS na 1. mieste má 40 ráz väčšiu frekvenciu ako slovo na 100. mieste. V ET slovo na 1. mieste má len 30 ráz väčšiu frekvenciu ako slovo na 100. mieste. Názočne povedané, v eseji — na dosiahnutie variabilnosti — sa namiesto slov z bežnej dorozumievacej reči používajú vzácne a nezvyčajné slová, čím sa výskyt bežných slov zmenšuje. Dôsledkom toho je, prirodzene, ťažšia čitateľnosť esejistických textov. Index opakovania slova v esejistickom štýle sa viacej približuje indexu opakovania v poézii a v publicistike než vo vedeckom a hovorovom štýle. Jednou z požiadaviek kladených na vedecký štýl je, aby sa v pomenúvaní neuplatňovala synonymia, teda aby termíny boli jednoznačné. V tejto situácii sa ako protichodný javí esejistický štýl. Preň je príznačná častá synonymia a kolísanie v pomenúvaní. T. W. Adorno v texte *Esej ako forma* (1963) hovorí, že „esej prijíma do svojho postupu antisystematický impulz a uvádza pojmy bez okolkov, tak bezprostredne, ako ich prijíma, precizujú sa až svojím vzájomným vzťahom“. Preto sú v eseji časté anafora, vetná perióda, refrén. Doložíme vyslovené tézy troma vetami z Mináčovej eseje:

Demoralizovaná, zatrpknutá, vzdávajúca sa vôle osudu — taká bola slovenská literatúra pred Povstaním. — Do tejto „zaviatej pahreby“ museli zafúknuť dejiny, strana, ľud, aby v nej vznietili iskry. — Odvážni išli bojovať a pomáhať boju; vedeli, že ide o život národa, aj o znovuvydobytie stratenej cti. (Čas a knihy)

Záverom k slovníku esejistického štýlu treba zdôrazniť vysoký stupeň jeho extenzity, výraznú štylistickú protipólovosť slov, pestrosť pomenovaní, diskrepanciu v rozsahu ich významov, slovom, maximálny stupeň entropie štýlovej vrstvy. Lexiku esejistického štýlu integrujú motivácie: hovoriť jednoducho, prístupne a názorne o zložitých veciach, ale zároveň vtipne, ozdobne, to značí nákladne a zložito o jednoduchých veciach. Slovník eseje je esejistickým vtedy, keď pri čítaní občas pristavuje, keď ovplyvňuje tempo a rytmus textu, keď púta na seba pozornosť čitateľa. Nadbytočnosť dorozumievacích prvkov je tu zámerná.

b) *Gramatika*. — Aj gramatika esejistického štýlu je motivovaná tými istými tendenciami ako slovník. Keby sme štýlový charakter gramatických prostriedkov hodnotili z hľadiska klasických štýlov, najmä hovorevého a náučného, javil by sa ako hybridný, s príklonom k umeleckému štýlu. Ak sa však majú konštituovať charakteristické črty integrovaného esejistického štýlu, potom nemožno hovoriť o štýlovej hybridnosti, ale o stave *sui generis*.

Z morfológických kategórií svojská je kategória pádu, lebo na rozdiel od parametrického frekvenčného poradia pádov N, A, G, L, I, D má esejistický štýl poradie N, G, A, I, L, D. Genitív sa dostal pred akuzatív ako prívlastkový pád. A lokál sa dostal za inštrumentál preto, lebo v esejistickom štýle, bohatom na substantíva a relatívne chudobnom na slovesá je častejší predmetový inštrumentál než adverbálny lokál. Datív stojí síce aj tu na poslednom mieste, ale jeho výskyt v porovnaní s parametrickým je častejší, pretože esejistický štýl je osobný. V ET bol takýto percentuálny výskyt pádov N 33, G 21, A 18, I 12, L 10, D 6. Distribúcia pádu poukazuje na zložitú syntaktickú konštrukciu, a tým aj na zložitú textu. Táto distribúcia pádov v eseji dokazuje, že veta esejistického štýlu je zložitá, meandrovitá, konštrukčne odlišná od vety spontánnych hovorových prejavov, s perspektívou *nominatív* → *akuzatív* alebo *nominatív* → *datív*, ale odlišná aj od vety náučných a vedeckých prejavov, v ktorých je častejší *nominatív* a adverbálny lokál. Medzi týmito pólmi sa kloní esejistický štýl viacej k náučnému a vedeckému štýlu. Ostatné menné kategórie — rod, číslo sú štylisticky irelevantné.

Aj výskytom slovesných kategórií stojí esej medzi hovorovým štýlom, v ktorom majú veľký výskyt konverzačné osoby, a náučným štýlom, ktorý je potenciálne neosobný. V eseji je častá tretia osoba sg. i pl., z konverzačných je častá prvá osoba sg. i pl., no len výnimočne sa môže vyskytnúť najtypickejšia konverzačná osoba — druhá osoba sg. i pl. Takto esejistický štýl pripomína rečnícky štýl. Výskytom slovesného času stojí esej trocha bližšie k hovorenému prejavu. Esej je oproti anonymnému náučnému štýlu adresná, ale oproti časovo aktualizovanému hovorovému štýlu je

gnómická. Od svojho vzniku, počas celých štyristo rokov svojej existencie si ponechala svoj didakticko-rétorický charakter. Jej tón bol vždy a aj je suverénny, sugestívny, moralizátorsky poučný, subjektívne sebavedomý. Klasická esej s istými osobne ladenými tendenciami pretavuje a nanovo spracúva to, čo sa vedecky zistilo už skôr.

Esej je úvaha, v ktorej sa veci hodnotia, posudzujú, zvažujú, porovnávajú. Na tento cieľ sa v značnej miere využívajú častice, pomocou ktorých autor nielen hodnotí, ale aj vyjadruje osobný vzťah. Preto sa v ET vyskytli až 2 % častíc a vo frekvenčnom slovníku týchto ET stoja častice blízko k čelu. V textoch spravidla paralelne a úmerne s frekvenciou častíc sa používajú aj modálne slovesá. Pre esej to však neplatí. Aj to je znak, že esej napriek tomu, že je adresná, nemá črty repliky. Modálne slovesá sú typické pre konverzačný prejav. Vo FSS stoja na týchto miestach: *môcť* — 31, *musieť* — 50, *chcieť* — 52; v ET: *môcť* — 39, *chcieť* — 69, *musieť* — 70. Sloveso *smieť* je tam i tam vnútri frekvenčného zoznamu.

Modálnosť, ktorá je pre esejistický štýl zvlášť príznačná, vyjadruje sa syntaktickými prostriedkami, napr. opytovacími alebo zvolacími vetami. Příklad: *Akú hodnotu má život, láska? Možno vyrovnať protikladné ľudské záujmy? Kto je v práve? Švantnerova novela je drámou ľudskej existencie.* (J. Števček, Nezbadané prózy). Modálnosť sa vyjadruje sekundárne, pre esej typickou šírkou: kondicionálnou konštrukciou oznámenie, žiadosť i otázka, opytovacou konštrukciou oznámenie, žiadosť i podmienka, atď.

Pre identifikáciu štýlu je dosť spoľahlivým podkladom dĺžka vety, odchýlky od priemernej dĺžky, disperzia (rozptyl) a smerodajná odchýlka. Dĺžke vety sme venovali pozornosť už na iných miestach. Pre terajšiu potrebu je závažné to, že v knihe esejí A. Matušku *Od včerajška k dnešku* je priemerná dĺžka vety 28,5 slova, pričom v knihe je 9 viet jednoslovných a najdlhšia veta má 163 slov. V knihe J. Horeckého *Morfematická štruktúra slovenčiny* je priemerná dĺžka vety 20 slov, pričom najkratšia veta je dvojslovná a najdlhšia má 69 slov. Disperzia, počítaná podľa vzorca

$$\sigma^2 = \frac{\sum (x_i - \bar{x})^2 \cdot n_i}{\sum n_i}$$

u Matušku je 4887,63, u Horeckého iba 438,2. Variačný koeficient, počítaný podľa vzorca

$$V_k = \frac{\sigma}{\bar{x}} 100$$

u Matušku je 245,26, u Horeckého len 104. V Matuškovom texte je 101 dĺžkových variantov, v Horeckého texte ich je len 56.

Uvedenými údajmi sa chce tvrdiť to, že variabilnosť v dĺžke vety esejistického štýlu v porovnaní s vedeckým štýlom je analogická variabilnosti slovnej zásoby: veľké rozpätie a nekoncentrovanosť. V texte sa tým dosahuje isté napätie pomocou neprediktability výrazu. Možno povedať tak, že esejistický štýl je exkluzívny aj v syntaxi, cudzia mu je stereotypnosť, ktorá je príznačná pre vedecký štýl. Syntaxou stojí esejistický štýl bližšie k umeleckému štýlu, typické „školské“ konštrukcie idú proti jeho charakteru. Na rozdiel od umeleckého štýlu má esej v priemere oveľa dlhšie vety ako umelecký štýl. Je v nich veľa parentéz, elíps, osamostatnených a vytýčených vetných členov a iných expresívnych konštrukcií, ktoré robia prejav živým, príťažlivým, pestrým.

Gramatika esejistického textu je funkčne nápadná, pútajúca pozornosť, dirigujúca tempo percepcie textu. Gramatika tu diriguje ako televízna kamera — raz na pohľad zblízka, inokedy na pohľad zďaleka. Raz to spôsobuje retardáciu, a hneď akceleráciu vnímania. Esej je sugestívna nielen svojím obsahom, ale aj svojou formou.

c) **K o m p o z í c i a.** — Výrazové prvky eseje vnútri jednotlivých rovín sú rozporné, rôznorodé, protipólové. Avšak obrátená situácia je medzi jednotlivými rovinami: tie ako celky sú si vzácné podobné a rovnorodé. Funkčná nevyrovnanosť, vysoký stupeň entropie, názorne povedané — nedisciplinovanosť vo výbere a usporiadaní. Ako v slovníku a v gramatike, presne tak je to aj v kompozícii. Pre kompozíciu eseje neplatia princípy indukcie — dedukcie, syntézy — analýzy. Neplatí pre ňu logická trichotómia výkladu. Ale ani absolútna ľubovoľnosť naratívnych fint vlastných umeleckému štýlu. Esejistický štýl je kompozične uvoľnený. Text má lineárne reťazenie s asociačnými exkurzami, je v istom zmysle diskontinuálny.

Pre esej platí vari viac ako pre umelecký štýl, že hneď na začiatku sa vojde in medias res. A aj pokiaľ ide o jej zakončenie: vari býva neukončená častejšie, než je to v umeleckej próze. Esej vlastne nemá typický začiatok ani koniec, nemá kompozičnú klenbu — je to výsek z problematiky, ktorý môže vzniknúť i končiť sa v ľubovoľnej oblasti. Esej je ako fotografia s ostrými hranicami „odseknutými“ objektívom. Je to v pravom zmysle slova fragment alebo mozaika, nemá predpísanú kompozičnú perspektívu.

Esejistický štýl neguje systematiku. Subordinácia, hierarchia, korelatívnosť sú cudzie esejistickej vete i esejistickému textu. Pri výstavbe sa uplatňuje predovšetkým koordinácia. Ani členenie textu nemá povahu logického členenia, v ktorom by zložky textu podporovali systém v prejave. V 15. — 18. storočí bola esej „otvorenou formou“ so štruktúrou listu, dialógu alebo moralizujúceho fragmentu, v 19. storočí preberala formu fejtonu a na dnešnú podobu sa ustálila až v poslednom polstoročí.

Rozsah eseje tiež súvisí s jej neperspektívnosťou. Existovali aj existujú eseje niekoľkoriadkové, ale aj eseje s veľkým počtom strán. Existujú knihy esejí, ale aj knihy-eseje. A tak rozsah textu ako prvý a základný motivačný i charakterizačný prvok žánru je pri eseji irelevantný. Hoci dnes za klasický rozsah eseje pokladáme 5–10 strán, nemožno prijímať s nepochopením oveľa kratšie alebo niekoľko ráz dlhšie eseje. Esej je „rozmaraná“ vo všetkých svojich formálnych prvkoch a zložkách.

Zo slohových postupov pre esej je príznačný opis a výklad. Opisná esej sa využíva najmä v literárnej vede ako forma na charakteristiku autora alebo diela. Výkladová esej sa využíva v prírodovedných oblastiach na populárne beletrizovaný výklad niektorých zákonov alebo zákonitostí v spoločnosti, v prírode a v technike. Opisná esej je bližšia umeleckej próze, výkladová esej je bližšia vecnej próze.

Keď je reč o kompozícii eseje, treba zdôrazniť potrebu rozlišovať esejistický štýl od eseje ako žánru. Esejistický štýl je spôsob videnia a metóda opisu, motivovaná zámerom zaujímať, esteticky, živo, s osobným zápalom, vtipne a pritom vecne poučať alebo presviedčať adresáta. Naproti tomu esej ako žáner je sémanticky samostatný a formálne vyčlenený textový útvar, v ktorom sa zacieľuje pozornosť spravidla na jeden problém. To je však teória, lebo esej ako žáner sa od esejistického štýlu odlišuje v podstate len tým, že esej je konkrétny text, ktorý má svoj začiatok a koniec.

Esejistický štýl v slovenčine sa doteraz rozvinul iba v literárnovednej tematike. Naša prírodovedná literatúra sa nevie oslobodiť od knižnej strohosti. Vypestoval sa síce populárno-vedecký štýl, ale nenašla sa ešte cesta k štylisticky hravému, vtipnému a duchaplnému opisu vecí, ktoré majú vážny racionálny výzor, no ktoré napriek takémuto výzoru sa dajú a môžu vidieť aj v „ľudskej“ podobe, trocha individualizované a prispôsobené vnímaúcemu subjektu.

Literatúra

- ADORNO, T. V.: *Noten zur Literatur*. Zv. 1. 1. vyd. Frankfurt am Main 1963. (Prel. M. M. Dedinský v časopise *Romboid*, 1, 1970, s. 34–42.)
BENSE, M.: *Über des Essays und seine Prosa*. In: *Merkur*, 1, 1947.
BERGER, B.: *Der Essay*. 1. vyd. Bern, A. Francke AG Verlag 1964. 283 s.
HRABÁK, J.: *Poetika*. 2. vyd. Praha 1973.
LUKÁCS, G.: *Über Wesen und Form des Essays*. In: *Die Seele und Formen*. 1. vyd. Berlín 1911.
MATUŠKA, A.: *Nové profily*. 1. vyd. Bratislava 1950.
MATUŠKA, A.: *Človek v slove*. 1. vyd. Bratislava 1967.
MATUŠKA, A.: *Rudolf Jašík*. 1. vyd. Bratislava 1964.
MINÁČ, V.: *Čas a knihy*. 1. vyd. Bratislava 1962.
MINÁČ, V.: *Dúchanie do pahrieb*. 1. vyd. Bratislava 1972.
MISTRÍK, J.: *Egzakt módszerek a stilistikáben*. In: *A nyelv tudomány ma*. Budapest 1973, s. 461–480.
MISTRÍK, J.: *Exakte Typologie von Texten*. 1. vyd. Mnichov, Verlag Otto Sagner 1973. 157 s.

- MISTRÍK, J.: Frekvencia slov v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 726 s.
- MISTRÍK, J.: Hľadanie profilu básne. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1972. 40 s.
- MISTRÍK, J.: Hovory s recitátorom. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1971. 151 s.
- MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970. 424 s.
- PEPPARD, J.: The Poetics of the Open Form. Monatshefte. 33. 1963.
- ROHNER, L.: Der deutsche Essay. 1. vyd. Neuwied-Berlín 1966.
- ŠTEVČEK, J.: Lyrizovaná próza. 1. vyd. Bratislava 1973.
- ŠTEVČEK, J.: Nezbadané prózy. 1. vyd. Bratislava 1971.
- WALKER, H.: The English Essay and Essaists. 1. vyd. Londýn 1915.
- WILPERT, G.: Sachwörterbuch der Literatur. 5. vyd. Stuttgart, Alfred Kröner 1969. 865 s.

Vlado Uhlár

SLOVENČINA RUŽOMBERSKÝCH TLAČÍ NA ROZHRAŇÍ 19. A 20. STOROČIA

(Zo Salvovej a Páričkovej tlačiarne v r. 1888–1914)

Ružomberok už zaujímal významnejšie miesto v slovenských kultúrnych snaženiach s dôsledkami aj pre rozvíjanie národného povedomia a jazykovej kultúry. Bolo to obdobie, v ktorom spisovná slovenčina za ťažkých politických podmienok a maďarizačného jazykového náporu v pomatičnom období (až do rozpadnutia starého Uhorska) prekonávala kvalitatívne novší stupeň vývinu.

V dejinách spisovnej slovenčiny je toto obdobie spojené s menom a činnosťou Sama Czambla a Jozefa Škultétyho; ružomberský podiel na tomto vývine sa združuje s úspešnou činnosťou Karola Salvu a jeho tlačiarne a vydavateľstva.

O rozvoj spisovnej slovenčiny na vlastných základoch a jej upevnenie a ustálenie sa v tomto období zaslúžil predovšetkým významný slovenský jazykovedec Samo Czambel (1856–1909). Opieral sa o kultivovaný úzus martinského kultúrneho centra so stálym zreteľom na dobrú ľudovú reč, s dôrazom na pôvodnosť a rýdzosť slovenčiny ako jazyka samobytného slovenského národa, pričom neváhal použiť ani tvrdé prostriedky v boji proti rozkolísanosti spisovnej normy a proti cudzím, neústrojným prvkom v slovenčine. V martinskom kultúrnom centre, ktoré malo vtedy vedúce postavenie v slovenských národných snahách, popri básnikovi, románopiscovi, novelistovi, kritikovi a novinárovi Svetozárovi Hurbanovi-Vajanskom (1847–1916) významné miesto zaujímal navonok nenápadný, skromný, ale o to húževnatejší kultúrny pracovník, redaktor a jazykovedec Jozef Škul-

téty (1853–1948), spolupracovník a dovršovateľ Czamblovho jazykovedného diela s cieľom upevniť normu slovenského spisovného jazyka a všestranne ho kultivovať.

Zjednocovací kultúrny a jazykový proces, ktorého viditeľným prejavom v predošlom období bola Matica slovenská, neustal ani po jej zatvorení r. 1875. Ponenáhly rast a rozvíjanie národného povedomia a aj napriek stupňujúcemu sa úradnému a spoločenskému maďarizačnému tlaku mal odraz vo vzniku viacerých menších kultúrnych stredísk popri všeobecne uznávanom martinskom centre s jeho významnými kultúrnymi spolkami, kníhtlačiarňou a viacerými časopiseckými orgánmi literárneho, hospodárskeho a politického života (Slovenské pohľady, Národné noviny, Kníhtlačiarsky účastinársky spolok a iné). Jazyk martinských tlačí, knižných publikácií a časopisov bol uznávaným vzorom aj pre ostatné mimomartinské národné a kultúrne strediská. Z nich popri produktívnej Trnave, dedičke starých, ešte predbernolákovských snažení, a popri menších i skromných strediskách národného života s tlačiarňami a vydavateľskou činnosťou (Skalica, Levoča, Prešov, Banská Bystrica, Myjava, Liptovský Mikuláš) od konca 80. rokov popredné miesto zaujal severoslovenský Ružomberok, mesto čulého priemyselného ruchu. Do popredia slovenských národných a kultúrnych snažení sa dostal najmä pričinením horlivého a húževnatého kultúrneho pracovníka Karola Salvu (1849–1913), rodáka z Liptovskej Sielnice, ktorý si v tomto meste r. 1888 vybudoval tlačiareň a vydavateľstvo, keď predtým pre uvedomelú národnú činnosť stratil v gemerskom Klenovci učiteľské miesto a životnú postać. Jeho tlačiareň, kniháreň a vydavateľstvo vzrástli na slušný podnik, ktorý po desiatich rokoch činnosti zamestnával 34 osôb.

Kultúrny ruch v Ružomberku neustal ani potom, keď po dvadsiatich rokoch obdivuhodnej organizačnej a vydavateľskej činnosti (Salva i sám písal pod pseudonymom Čebratský, podľa vrchu Čebrat nad Ružomberkom) protislovenský utláčateľský režim ho daňovými a inými finančnými praktikami zlomil. Pre stratu tlačiarne 60-ročný Salva si musel r. 1909 hľadať novú životnú postać v Amerike, kde pokračoval v kultúrnej činnosti, no čoskoro po ťažkom úraze umrel.¹

Salvovým odchodom jeho kultúrne dielo v Ružomberku nezaniklo. Našlo schopného a podnikavého pokračovateľa v novom majiteľovi tlačiarne a vydavateľstva Jánovi Páričkovi, ktorý zmodernizoval tlačiareň a zveľadil aj vydavateľstvo. Prežilo aj smrť majiteľa (zahynul hneď na za-

¹ Malý ružomerský kalendár na rok 1914, vydávaný Jánom Páričkom, priniesol tento prostý, ale lapidárny a z mnohých stránok pozoruhodný a výstižný nekrológ za Karolom Salvom, napísaný vyzretým štýlom príznačným pre závažné články ružomerskej kalendárovej literatúry tohto obdobia:

čiatku prvej svetovej vojny na neznámom mieste bojiska v Rusku) a rozvíjalo činnosť aj za prvej Československej republiky (do r. 1931 ho viedla vdova Elena Páričková so synom Jánom).

Ak chceme zvýrazniť podiel ružomberských tlačí na rozvoji spisovnej slovenčiny v tomto období, treba sa zmieniť o rozsiahlosti Salvovho vydavateľského úsilia. Za dvadsaťročnej usilovnej vydavateľskej a tlačiarскеj činnosti vydal v Ružomberku 258 publikácií², z ktorých viaceré vzbudili pozornosť svojou kultúrnou hodnotou i polygrafickým vystrojením; najväčšiu časť z tohto veľkého počtu publikácií, pravdaže, tvorili vydania útlých brožúrok literárneho, náboženského, ale aj hospodárskeho rázu.

Salva vydával v tom období ešte veľmi vyhľadávané a obľúbené kalendáre (*Domový kalendár* už od r. 1883 ešte ako učiteľ v rodnej Liptovskej Sielnici), redigoval a vydával i pedagogický časopis *Dom a škola* (od r. 1885 vyšlo 13 ročníkov), časopis pre deti *Priateľ dietok* (od r. 1887 vyšli necelé, ale podnetné tri ročníky), po Lichardovi obnovil *Obzor*, časopis pre hospodárstvo, remeslo a domáci život (vyšlo uňho deväť ročníkov), ako predchodca hlasistov s českou finančnou podporou v liberálno-demokratickom duchu vydával týždenník *Slovenské listy* so satirickou prílohou *Mydlo* (1897–1900), ujal sa vydávania literárno-zábavného časopisu *Dennica*, ktorý vyšiel z iniciatívy spisovateľky a jeho redaktorky Terézie Vansovej, ale sotva by sa bol dostal do života bez jeho pochopenia a obetavého finančného zabezpečenia. V svojom podniku tlačil aj knihy a časopisy iných jednotlivcov a spolkov. Vo väčšej miere to platí o úspešnejšej, kultúrne a ekonomicky náročnejšej, no nedlhej vydavateľskej činnosti Jána Páričku, ktorý vydával až trojaké kalendáre (*Slovenský rodinný ka-*

† Karol Salva. Meno Karola Salvu bolo svojho času známe po celom Slovensku. Za čas bol on skoro jediným slovenským nakladateľom, a to v takej dobe, keď na Slovensku ešte všetko spalo, ľud skoro nič nečítal, a tak vydávanie kníh bolo vtedy veľkou obefou. Salvove vydania mali dobrý chýr a napr. jeho kalendáre, výborne redigované, boli veľmi hľadané.

Životná púť Karola Salvu skrýva v sebe naozaj kus slovenskej tragiky. Bol evanjelickým učiteľom v Klenovci (v Gemeri). Ako rázneho Slováka maďarónske cirkevné vrchnosti ho pozbavili chleba. Dal sa na kníhtlačiarstvo. Založil v Ružomberku kníhtlačiareň. Avšak ani tu nemal šťastie. Boril sa od začiatku s materiálnymi ťažkosťami, až konečne im úplne podľahol a bol nútený závod predať. Už ako starec odobral sa do Ameriky, študoval teológiu a po zložení skúšky stal sa ev. farárom. Zdalo sa, že aspoň posledné dni života bude môcť pokojne stráviť, no neúprosný osud mu ani to nedoprial. Zomrel 21. januára 1913 v Clevelande. Vďačná mu pamäť!

² V Slovenskom domovom kalendári na rok 1899 Karol Salva spomína, že za prvých desať rokov svojej vydavateľskej činnosti vydal 165 rôznych knižných vydaní v náklade 573 300 exemplárov a ďalších 40 vydaní tlačil pre cudzích vydavateľov, zväčša súkromníkov. Ak počítame jeho ďalšiu vydavateľskú činnosť, dá sa hovoriť o miliónoch exemplárov slovenských kníh a brožúr, čo v čase vystupňovania národného útlaku bez slovenských stredných škôl a bez vlastnej vrstvy strednej inteligencie je istotne záslužný kultúrny čin.

lendár, *Hospodársky kalendár*, *Malý ružomberský kalendár*), edíciu *Slovenské divadlo*, preklady zo slovanskej a inej literatúry (Páričkova *Slovenská knižnica*), zväzočky *Zbierky dobrého čítania* (Tolstoj, Sienkiewicz), brožúrky *Hospodárskej knižnice*, obrázkové i brožované zošitky *Slovenských povestí*. U Páričku sa tlačil orgán mladšej liberálnej buržoázie *Prúdy* (od r. 1909), uňho tlačili *Nové časy*, humoristické *Veselé noviny* a iné publikácie.

Zásluhou Salvovej a Páričkovej vydavateľskej činnosti v Ružomberku v rokoch vystupňovaného útlaku sa mnohé publikácie v dobrej spisovnej slovenčine rozširovali vo veľkom počte aj medzi pospolitým ľudom po slovenských dedinách a mestečkách.

Vo vývine spisovnej slovenčiny a v upevňovaní jej normy pred rokom 1918 mali tlače zo Salvovej a Páričkovej tlačiarne veľký podiel. Svojou početnosťou a rozšírenosťou značnou mierou prispievali k rozvoju slovenského kultúrneho života v čase, keď šírenie tlačenej slova bolo významnou a záslužnou kultúrnou činnosťou.

Karol Salva, ktorý s nevídanou podnikavosťou a húževnatosťou rozšíril národnú činnosť v smere účinného a podnetného knižného vydavateľstva, ako rodák z Liptovskej Sielnice s dobrým stredoslovenským nárečím a odchovanec znamenitého revúckeho gymnázia mal dobrú kultúru reči a veľkú štylistickú pohotovosť s istými spisovateľskými ambíciami. O tom vydáva svedectvo nielen vlastná tvorba, ale aj jazyková úroveň publikácií a časopisov z jeho vydavateľstva a tlačiarne, hoci finančná tieseň, úsilie rýchlo vybavovať objednávky a prílišná osobná zafarbenosť neostávali bez menej priaznivých dôsledkov.

Vedomie záväznosti spisovnej normy na základe vývinu v pomatičnom období sa väčšou-menšou mierou uplatňuje v celej Salvovej i Páričkovej činnosti. V tomto smere si zaslúži pozornosť podnetná úvaha o spisovnej slovenčine a jej norme včlenená do recenzie Almanachu mládeže slovenskej (vydal spolok Tatran vo Viedni), uverejnená takmer ako úvod do Salvovej vydavateľskej činnosti v prvom ročníku jeho pedagogického časopisu *Dom a škola* (1885, s. 190), za ktorej (nepodpísaného) autora sa pokladá Samo Czambel. Príslušný úryvok si zaslúži povšimnutie vzhľadom na rozvoj názorov na kultúru reči a spisovnej normy, preto ho odcitujeme:

„Z prozaických prác zvláštny význam privlastňujeme kritickej úvahe Jána Stránskeho O spisovnom jazyku Sama Chalupku. Žiadúco je, aby i jej tendencia a konzekvencie, ktoré z nej vyplývajú, menovite od mladšej vrstvy boli povšimnuté. Tendencia tá je: sústava spisovného jazyka slovenského historicky vyvinutá na pokusoch Bernolákových a Štúrových, založená prirodzene na najzachovanejšom, strednom nárečí s náležitým zreteľom k výsledkom porovnávacieho jazykospytu slovenského — je tak dokonalá, že nestrpí zásadných zmien.

A konzekvencia tohoto je, že pravidlá mluvnice a skladby nášho jazyka tak, ako sú ustálené, majú sa prísne zachovávať.

U nás, žiaľbohu, i sami literáti tak si počínajú, akoby gramatika už dávno patrila medzi staré železo; jeden germanizuje, alebo čeští, druhý ruští, tretí vidí pôvodnosť v tom, keď podľa svojej pasie tvorí nové slová. Najnovšie napr. (aby sme iné nespomenuli) v Slovenských pohľadoch objavilo sa dôsledné používanie formy: *zomrevší* v zmysle: *zomrelý*, alebo časoslovo *profesorovať*. Či vari chceme reč svoju pomadaŕčiť?“

(V tomto zmysle pranieuje aj slovesá *kňazovať*, *ucestovať*, *zvykne vŕavieť* namiesto *vŕavieva*, *zvykne písať* namiesto *písava* a pod.)

Czamblova požiadavka ustálenosti spisovnej slovenčiny a záväznosti jej normy, odsúdenie svojvoľnosti vo vnášaní cudzích prvkov do jej gramatickej stavby a slovnej zásoby a protest proti ľahostajnosti a nedostatočnému ovládaniu spisovného jazyka najmä u nastupujúcej inteligencie, uverejnené v Salvovom časopise, majú čo povedať aj dnešku za celkom odlišných národných a kultúrnych pomerov.

Ak sme konštatovali, že slovenčina ružomberských tlačí bola na dobrej úrovni, to ešte neznamená, že nebola bez nedostatkov. Musíme si však uvedomiť, že niektoré jazykové javy vo vtedajšom úze, ktoré vzbudzujú odmietavý postoj dnešného čitateľa, nemožno posudzovať z hľadiska dnešného stavu spisovnej slovenčiny a jej súčasnej vypracovanosti a normy, lež na pozadí neustáleného úzu matičných a pomatičných čias, ktorý sa až začiatkom 90. rokov dostával na pevnejší základ zásluhou zlepšujúceho sa úzu martinského centra, ale najmä pričinením vedecky pripraveného jazykovedca Sama Czambla, ktorého významné dielo *Slovenský pravopis* vyšlo r. 1890 a jeho gramatika *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* r. 1902 (potom v Škultétyho úprave aj r. 1915 a 1919). Vplyv týchto normatívnych príručiek nemohol sa neuplatniť v jazykovej praxi ružomberských vydavateľov a ich redakčných pracovníkov, hoci sa ich zásady a najmä jednotlivosti uplatňovali iba postupne a znenáhla, aj to nie vždy jednoznačne, o čom svedčia aj rozpory medzi K. Salvom a J. Škultétyom.³

³ V Slovenských listoch z r. 1898, č. 19 Salva nezvyčajne prudko odpovedal Jozefovi Škultétymu na kritiku svojho vydania Spevov Sama Chalupku. Isteže Salvovo vydanie má edičné chyby a nie je ani bez jazykových nedostatkov (napr. v rozpore s básnikom a rodinným úzom Chalupkovcov písal *Chalúpka*, záporný tvar slovesa *ísť* *neidem* namiesto *nejdem*). Salva sa väčšmi urazil vo svojej autorskej citlivosti. Škultéty medzi riadkami kvalifikoval Salvove básničky ako klapancie („Pošpatil si (nimi) aj pekný almanach Od Šumavy k Tatrám“). Nebolo mu možné obísť ani tvrdú obžalobu: „Po titulnej strane (Chalupkových Spevov) nasleduje v tomto druhom vydaní akási predmluva podpísaná: Karol Salva. Od vydavateľa je to netaktičnosť, nepieta, keď hneď tu napredok vystrčí svoje meno. Pritom v nej temer v každom riadku potkneme sa tu na jazykovej, tu na pravopisnej, tu na horšej chybe... Dobré len, že tá predmluva nemá ani celých 13 riadkov.“ (Slovenské pohľady, 18, 1898, str. 184.)

Precitlivý Salva reagoval priam nenávisťne, obviňujúc potom Škultétyho a martinských „rodofubov“ zo samolúbosti, závidi a ničivého konkurenčného boja proti

Aj napriek nedostatkom v otázke kultúry spisovnej slovenčiny pozorovať stúpajúcu tendenciu už za Salvu a ešte väčšmi v období Páričku, čo svedčí o tom, že ani finančné zretele a podnikateľský tlak za vystupňovaného národnostného útlaku neudusili vedomé úsilie o rozvíjanie jazykovej kultúry, o dobrú spisovnú slovenčinu. Tým väčšmi to oceňujeme, ak považíme, aké rozkolísanie spisovnej normy a úpadok jazykovej praxe nastal v mnohých tlačiarňach a najmä v novinách po r. 1918.

Zásľuhu na dobrej slovenčine ružomerských tlačí si Salva a Párička získali aj preto, že sa starali o dobrých jazykových redaktorov. V Ružomberku v tomto období ako zamestnanci vydavateľstva a redaktori dlhšie alebo prechodne pôsobili napr. známi spisovatelia a kultúrni pracovníci Anton Bielek, Jozef Gregor-Tajovský, Václav Tučný, Samo Czambel-Kosorkin, Ľudovít Rizner, C. Augustini, Milan Hodža, Valér Kubíny, Peter Kompiš ml., Václav Vraný (potom redaktor časopisu Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Martine) a iní. Nejednen z nich sa zaslúžil aj o sýtejší kultúrny život v Ružomberku, napr. prednáškami a divadelnou ochotníckou činnosťou.

Ak uvážime, že medzi autormi ružomerských vydavateľstiev aj ich kalendárov s dobrou literárnou úrovňou boli Kukučín, Timrava, Tajovský, Jesenský, Neresnický, Vansová, O. Kalina, z básnikov Hviezdoslav, Vajanský, Somolický, M. Braxatoris-Sládkovič, L. Podjavorinská, Peter Bella-Horal a ďalší, môžeme nadobudnúť dobrú predstavu o celkovej úrovni slovenčiny časopisov a publikácií z ružomerských vydavateľstiev.

Lež nebolo by správne, keby sme slovenčinu ružomerských tlačí do r. 1918 hodnotili iba všeobecne, bez konkrétneho dokladového materiálu z nich, aspoň v menšom výbere, ktorého analýza bola podkladom našej predchádzajúcej zhrnujúcej charakteristiky.

Hláskoslovná sústava sa zhoduje s dnešnou, no v zvukovej podobe jednotlivých slov a tvarov rozdiely proti súčasnej spisovnej slovenčine vyplývajú jednak zo staršej predczamblovskej normy, jednak z nárečových, zväčša liptovských prameňov, zjavných najmä u samotného K. Salvu.

V tvaroch osobného zámena *on* podľa staršej hattalovskej a matičnej normy bývajú ešte veľmi časté tvary s protetickým *-j* v pádoch množného čísla a s dlhým *í*: *gazdíná jím nosila nápoj; o jích hrdinských skutkoch, o jích zdar pečovať, ako jím je veselo* (1890). Dlhé *í* v uvedených tvaroch je aj v hovorovom štýle súčasnej slovenčiny takmer pravi-

nemartinskej liptovskej vydavateľskej činnosti Salvovej ružomerskej tlačiarne. Jozef Škultéty v odpovedi (SP, 18, 1898, s. 251–255) uviedol, koľko ráz chválili Salvovu vydavateľskú činnosť „aj viac, ako bolo správne“, ale „o skazenom vydaní básní Podjavorinskej alebo Chalupkových Spevov... nebolo možno mlčať.“

delné, ale u Salvu aj v tlačiach jeho vydavateľstva sa zaiste odráža aj stav liptovských nárečí s kvantitou a protetickým *h-* (*hím, hích*). Po vyjdení Czamblovej Rukováti však už aj K. Salva, napr. v *Chove kúr* (1906) píše uvedené tvary bez protetického *j-*, ale často s dlhým *í*: *na í c h plemeni, mäso í c h je výborné*; inde: *Ej, či by som si í c h zaiel!* Pravdaže, staršie podoby sa vyskytnú aj neskoršie, napr. v Prúdoch z r. 1910: *ne-môžeme sa tešiť z j i c h pádu* (str. 314).

V minulom čase žen. rodu slovíes vzoru *nesiem* — *niesla* sú časté tvary bez dvojhlásky, napr.: *aby kury dobre ne s l i*, čo je zasa v zhode s liptovskými a oravskými nárečiami (*viedou* — *vedla, pľietou* — *pľetla, viezou* — *vezla, tiekou* — *tekla, piekou* — *pekla*). Spomeňme však Hviezdoslava, u ktorého sú takéto tvary tiež časté.

Zjavne nárečového pôvodu sú Salvove tvary: *mohol niečo počiať, ne-môžem nič počiať* (1909), porov. liptovské *začiať, tiať, rožiať* (i spisovné *vziať*).

Nárečového pôvodu je aj tvar *jiest* (1913) i v charakteristickom liptovskom spojení s datívom zvratného zámena *si*: *pred lahnutím jedno jablko si z j i e sť* (1893); tak aj v min. čase *zjiel, zaiel* (v nárečí *zjieŋ, zjeŋ*).

Škultétym poskribovaný tvar *neide* (1898), *neidem* (1910) proti normovanému *nejde* preniká až do súčasnosti. (Zotrvačnosťou sa donedávna písalo aj v Cestovných poriadkoch ČSD „Vlak neide“, teraz už „Vlak nechodí“.)

Používa sa nárečový tvar *výnde* namiesto súčasného spisovného *vyjde*. Porov.: *Môžeš pred Dzurom kliešťami tahať trávu zo zeme, ne v ý n d e, po Dzure ju môžeš mlatkom biť, v ý n d e*.

Hláskoslovným javom je aj stredoslovenský tvar prídavného mena stredného rodu na *-o* (po dlhej slabike): *v r ú c n o prijatie* a pod. V tvaroch a spojeniach *ako bolo pripomenuto* (1890), *obecne rečeno, bolo zneseno, bolo obsaženo, je veľmi zdravo, vážno je koňa zapriaľnuť* sa tento hláskoslovný jav dopĺňa ustálenými spojeniami ešte z predberňolákovských čias i z bibličtiny.

Azda nárečového, ale nestredoslovenského pôvodu sú tvary *zralý, rastlina, podrost, výrostky, vyrostli* a pod.

Z tvaroslovia hodno spomenúť tvary minulého času muž. rodu slovíes typu *padnúť* tvorené z neurčitkového kmeňa: *dosiaľnul, nadobudnul* (1890), *svitnul* (1894), *nezabudnul, laľnul popolom* (1894), *neumkľnul* (1911), ale aj *neoslepol* (1911) a pod. Takéto tvary sa nachodia aj u Hviezdoslava, lebo v tomto bode časovania nebola norma pevná.

V stred. rode podstatných mien vzoru *vysvedčenie* sa často vyskytujú stredoslovenské nárečové tvary: *v také okamženia* (1894), *kedy bude rukovania* (1893). Takéto tvary boli normou v štúrovskej slovenčine. Nárečový

je tvar dat. pl. *tvojim bôlam* (namiesto *bôlom*). V lok. pl. sa uchováva starý tvar *časiech*, v *tých časiech*. V inštr. pl. muž. pôdst. mien sa zavše vyskytujú staré tvary s koncovkou *-y* (pri tvrdých vzoroch): *medzi vrchy* (1890), *so švédskymi stavami* (1894), ale súbežne s nimi sa používajú aj tvary s nenáležitými koncovkami *-ami*, *-iami* (namiesto *-mi*), napr. *medzi vrchami* (1890), *so stavami zeme* (1894), v žen. rode *medzi roliami* (1890) a pod.

V slovesných väzbách v duchu vtedajšej normy sa uprednostňujú väzby so záporným genitívom: *Nezabíjajte ježov! Nezabíjajte krto v! Nezabíjajte vtákov!* (Hosp. kalendár 1911, str. 72). (Treba poznamenať, že nie sú to tvary ak. pl.)

Uplatňujú sa zastarané genitívne väzby (namiesto živých väzieb s akuzatívom): *dosahujú mohutnej velikosti; akých výživných látok potrebuje; užívať liekov*.

Nenáležité je používanie predložky *k*, *ku* namiesto väzieb s predložkou *na* podľa pomerov v nemčine (a v češtine podľa jej vplyvu): *prostriedky ku liečeniu, odporúčame ku kŕmeniu mlieka, čo krave len ku zdraviu slúži* (1911); *prístroj ku liahnutiu kúr, ku sedniu nemajú vlohy* a pod.

Zavše sa vyskytne nesprávne použitie predložky *u* namiesto *pri*: *U vrát sedí vojak; (báseň) U riavy; Konečne i u stromovia ovocného*.

V slovoslede sa ešte neuplatňoval rytmický činiteľ v postavení krátkych neprízvučných slov; autori ich najčastejšie kladú za plnovýznamové slovo, prípadne za sloveso. Porov. *rád rozpomínal sa* (namiesto *rád sa rozpomínal*); *komuže nerozveselilo sa srdce*, alebo podobne: *iný bol by si pomyslel* (namiesto *iný by si bol pomyslel*) a pod.

V slovnej zásobe sa prejavuje dosť často vplyv starších predlôh v používaní slov, ktoré z hľadiska súčasnej spisovnej normy pociťujeme ako zastarané. príp. neslovenské, napr. *chtič* (chlípnosť, nízky pud), *vonkov* (vidiek), *delací deň* (robotný deň), *driev* (prv), *útisk* (útlak) a pod. Vplyv češtiny sa uplatnil najmä v odborných článkoch, keď autori ani redaktori nepoznali príslušné slovenské ekvivalenty, alebo ich tlačila súra, takže nemali dosť času rozmýšľať a hľadať slovenské výrazy. V tomto smere je charakteristická drobná hospodárska brožúrka *Chov kúr* od Karola Salva (1906), v ktorej sú výrazy: *drúbež* (hydina), *drúbežníctvo* (hydinarstvo), *škádliť* (doberať), *žrádlo* (krm), *polknutie* (prehltnutie), *špatné trávenie* (zlé t.), *válči so psami* (bojuje), *zbarvenie* (sfarbenie) a pod. Azda K. Salva podliehal nielen českým textom, ale aj zblížovacím snahám v intenciách svojho priateľa Karola Kálala, ktorého finančná pomoc mu bola veľmi vítaná.

Pravidelne sa často používa zastaraná spojka *ponevác* (pretože), predložka *dľa* (podľa), spojka *jestli* (namiesto *ak*, *keď*, *keby*), napr. *Jestli pri*

kúpe; *Jestli nemá dostatok dusíka, Je-li pôda suchá; padne-li dážď; sejeme-li a pod.*

Na druhej strane pozorujeme, ako sa podľa dobových poučiek odstraňovala spojka *však* a nahrádzala sa spojkou *ale*, lenže ju nahrádzali mechanicky: ponechávali ju totiž na druhom mieste vo vete; porov. *Stáva sa ale, že vody...* (namiesto *Ale sa stáva*); podobne *Naopak ale, má-li pôda dostatok dusíka...* (namiesto *Ale naopak, ak má pôda...*) a pod.

V lexike ružomerských tlačí pozorovať, ako sa v zoznamoch jarmokov (a to bola veľmi dôležitá časť kalendárov pre gazdov a trhovcov) postupne vytýska spojenie *lichvací jarmok* (v protiklade k spojeniu *výkladný jarmok*). V Páričkovom Hospodárskom kalendári na rok 1911 pre Zvolen, Žarnovicu, Levice, Levoču, Ľubicu, Vrbové sa uvádza *lichvací jarmok*, pre Debrecín už *rožný dobytok*, pre Bátovce *trh na dobytok*, pre Hlohovec, Bardejov *jarmok na dob(ytok)*, pre Krupinu „troma dňami predtým *dob*.“ (teda dobytčí jarmok). V kalendári na rok 1914 sa zásahom redakcie už aj pre Levice a Novú Baňu, teda pre oblasť, kde slovo *lichva* vo význame „rožný statok (dobytok)“ a spojenie *lichvací jarmok* je bežné, uvádza iba *dob*. (dobytčí jarmok).

Slovo *povetrie* sa používalo v tomto období skoro výlučne vo význame 1. ovzdušie, podnebie, 2. vzduch. V tejto súvislosti hodno si povšimnúť aj iné charakteristické výrazy a spojenia z článku dr. H. K. Breuera *Ako opatrovať malé deti* v Malom ružomerskom kalendári na rok 1914: *...dieťa potrebuje veľa zdravého povetria... a ako im to duží... Treba prevetřovať izbu... (dieťaťu) zhotoviť zasieťovanú zátulku... Keď sa dieťa povije(!) do tesného vankúša a odedze... maznú ich, tým chúlости-vejšími ich robia...* (s. 49 n.).

Osobitnú pozornosť si zaslúži aj starostlivosť o správne slovenské názvy reálií z oblasti tkáčstva a krosien. Hoci v Hospodárskom kalendári na rok 1911 sa písalo o Hronove v Čechách a jeho „tkalcovníach“, v inzeráte Malého ružomerského kalendára na rok 1914 (dodanom českou firmou) sa používajú iba slovenské termíny príslušných tkáčskych riadov: „Všetky tkáčske potreby, ako *nitelnice*, *brdá* s oceľovými alebo mosadznými *trstínamí*, smolné alebo činovné, člnky atď. odporúča Jos. Zemana syn, Vamberk (Čechy).“

Aj v súčasnej jazykovej praxi novín najslabším článkom z hľadiska jazykovej kultúry býva slovník, gramatika a štýl inzerátov, listov čitateľov a textov pod obrázkami, kde často prenikajú jazykové nedostatky. Nie je to ináč ani v ružomerských tlačiach. A predsa si z nejednej stránky zaslúžia pozornosť, a to aj z hľadiska starostlivosti o dobrú slovenčinu. Napr. K. Salva v Slovenskom domovom kalendári na rok 1893 záujemcom odporúča v predajni svojho vydavateľstva (i kníhkupectva) nielen „diva-

delné cedule“ a „pohrâbné oznamy“, ale aj *listový papier*, *listové obálky v ozdobných škatuliach* (s. 156), v čom by mohol byť príkladom aj našim papiernictvám, ktoré ponajviac poznajú už iba „dopisy“ a „dopisný papier“ a pod.

Možno konštatovať, že vo väčších článkoch odborného i beletristického rázu čiže v článkoch vyšších slovesných útvarov bola aj starostlivosť o dobrú slovenčinu vždy väčšia, isto nie bez zásahu redakčných pracovníkov, kým v druhoch tzv. nižších slovesných útvarov (ako napr. v inzerátoch, oznámeniach, žartoch) sa skôr udržiavali jazykové nedostatky a ľahšie do nich prenikali aj iné nesprávnosti.

Rešpektovanie poučiek Czamblovej gramatiky v porovnaní s predchádzajúcim stavom môžeme preukázať i rešpektovaním uzákonenia výhradne slovenského spôsobu vykiania. Neznámym alebo spoločensky a úradne vyššie postaveným osobám sa medzi Slovákmi vždy vykalo. V protiklade k onikaniu (*Keby boli taký dobrý, taká dobrá . . .*), rozšírenému nemeckým jazykovým a spoločenským vplyvom v mestských remeselníckych kruhoch a v kruhoch neuvedomelej inteligencie, prenikal aj do spisovnej slovenčiny nový spôsob vykiania bolkaním (podobne ako v češtine), pri ktorom je v minulom čase v mn. čísle iba tvar pomocného slovesa *ste*, kým tzv. l-ový tvar významového slovesa je v jednotnom čísle (*keby ste bol, keby ste robila*). Napr. v Salvovom Slovenskom domovom kalendári na rok 1893 sa stretáme s týmto neslovenským spôsobom vykiania: „*Ďakujem vám, pán N.*“ — „*Za čo?*“ — „*Za to, že ste koňa ne v o v i e d o l do školy.*“ Ale keď Samo Czambel vo svojej Rukováti zdôvodnil a normoval slovenský spôsob vykiania, uplatnil sa hneď aj v ružomberských tlačiarňach. Napr. v Páričkovej edícii Slovenské divadlo (od r. 1912) je už iba správny spôsob vykiania: „*Vy ste môjho brata urazili, o ktorého priazeň ste sa uchádzali.*“ (Don Manuel Jouan Diana: Recept proti testinám. Preložil Vm Hk = Viliam Houdek.) — „*Teraz napr. ste spomenuli sedliaka,*“ (vraší Praženica Ževiakini v hre N. V. Gogoľa Ženba).

Rozmanitý charakter tlačí, ktoré vychodili v Ružomberku v tomto období zo Salvovho a Páričkovho vydavateľstva a tlačiarne (beletria, časopisy revuálneho rázu, hospodárske, zdravotnícke a iné odborné príručky, náboženská literatúra, ľudové kalendáre), s celou škálou žánrov literárnych, odborných i novinársko-popularizačného rázu nedovoľuje zaoberať sa na tomto mieste analýzou ich štylistických prostriedkov. Chceme sa iba zmieniť o zámernom využívaní pôsobivých prostriedkov živého hovorového štýlu a ľudovej reči, podmienených využívaním štýlu rozličných žánrov ľudovej slovesnosti aj hovorového jazyka dobrých rozprávačov a na druhej strane zasa podmienených rečnícko-kazateľským štýlom vtedy typickým pre najväčšiu časť slovenskej inteligencie z radov kňaz-

stva a učiteľstva. Na ilustráciu prvej skupiny stylistických súvislostí uvádzame zo Slovenského domového kalendára na rok 1893 stať o fašiangoch:

„Slobodno koláč i cez pôst i cez fašiangy kvôli premene jest, keď jesto za čo múky kúpiť. Slobodno i vína si vypiť, ak si oziabnuť, alebo ak ti hosť prišiel, ale načo celý týždeň ustavične koláče jest a pálenku piť. Po prvé — osprostie človek a prispôsobí sa hovädu, po druhé — mnoho výdajov, a po tretie — hriechov mnoho.“ (s. 11.)

V spomienke na zásluhy Pavla Dobšinského, autora znamenitých rozprávok Prostonárodných slovenských povestí, neznámy autor (azda sám K. Salva) v Domovom kalendári (1890, s. 30 n.) píše sviežo s využívaním zvrátov a spojení frazeológie ľudového rozprávania:

„Alebo komuže nerozveselí sa srdce, keď počuje veselý spev mládeže a roz-pamätá sa na tie radostné doby, keď aj on so svojimi rovesníkmi na zelených pažitiach spieval, zabával sa?“ — „Po premožení revolúcie upadol zo šaffa do šechtára“ (s. 31). „Robili Dobšinskému všelijaké protivenstvá, aby ho vyhrýzli — to sa jim podarilo... Po toľkých trpkých skúsenostiach iný bol by si pomyslel: Čo sa mám toľko zapodievať s nevďačným svetom, nechám všetko tak, budem žiť v pokoji: Ale Dobšinský pri všetkej svojej tichosti ducha nevedel odpočívať. Chytil sa zase do práce.“ (s. 33)

Napokon načim upozorniť na istú syntézu prostoty i monumentálnosti, ktorú dosiahol napr. autor nekrológu o Karolovi Salvovi využívaním jednoduchých viet a základných, zväčša parataktických súvetí súčasne so starostlivým výberom jazykových prostriedkov takmer zo základnej slovnej zásoby. (Porov. citovaný text v poznámke 1.)

Už sme spomenuli, že v ružomerských tlačiach sa postupne uplatňuje citlivejší prístup k reči, väčšia starostlivosť o kultúru jazykového prejavu a súčasne väčšia záväznosť spisovnej normy nepochybne v súvislosti s vydaním Czamblovej *Rukováti spisovnej reči slovenskej* a s jej inštruktívnym jazykovým a pravopisným slovníčkom, ale iste aj v dôsledku istej vnútornej stabilizácie redakčných pracovníkov a s tým súvisiacim vypracúvaním pevnejších jazykových skúseností čiže s upevňovaním istej dobrej jazykovej vydavateľskej tradície.

Náš pohľad na jazyk ružomerských tlačí v czamblovskom období⁴ pred prvou svetovou vojnou nemôže byť vyčerpávajúci. Ale aj tento skromnejší rozbor preukázal, že ich podiel na rozvíjaní národného a kultúrneho života

⁴ Pri štúdiu sme používali tieto pramene: Dom a škola I, 1885. — Domový kalendár II, 1885. — Domový kalendár VII, 1890. — Slovenský kalendár X, 1893. — Hospodársky kalendár na rok 1911. — Slovenský rodinný kalendár, 1913. — Malý ružomerský kalendár 1914. — Karol Salva, Gustáv Adolf, Ružomberok 1894. — Karol Salva, Chov kúr, Hospodárska knižnica č. 1. — Od Šumavy k Tatrám (zborník československý), vydali K. Salva a K. Kálal, Ružomberok 1898. — Slovenské listy IV, 1898, č. 19. — Prúdy II, 1910.

s prefixálno-sufixálnymi morfémi. Osobitne vyčleňuje typ „samostatná morféma *po* + vlastnostná príslovka na *-sky/-cky*“. Morfémy *-iac*, *-úci* by sme ďalej segmentovali na pozadí príslušných slovesných tvarov.

Pre jazykové jednotky, ktoré analyzujeme v našom príspevku, používame podľa J. Horeckého termín adverbialne relačné morfémy. Nazdávame sa však, že nielen pre typ *po* + *-y* (*po nem-ec-k-y*), resp. *po-* + *-ky* (*po-dobr-ot-ky*), ale aj pre typ *z-lav-a* by sa dal použiť termín prerývaná adverbialna relačná morféma (*z-* + *-a*). Posledný prípad však nie je jednoznačný (platí to čiastočne aj o predchádzajúcich skupinách). V niektorých príslovkách tohto typu sa dá predponová časť obmieňať alebo dokonca vynechať pri bezprefixálnom fungovaní základu (ide o postupy pri vymedzovaní prefixálnych morfémi). V takýchto prípadoch by bolo zasa vhodnejšie hovoriť o prefixálnej morféme a o relačnej morféme. Hranica medzi prerývanými adverbialnými relačnými morfémi a morfémi typu „prefixálna adverbialna morféma + adverbialna relačná morféma“ sa završuje zastiera. Rozhodnejšie slovo o celej problematike sa bude dať vysloviť až po podrobnom rozbere kompletného zoznamu okolnostných prísloviek v dnešnej spisovnej slovenčine. Preto pri príslovkách typu *z-lav-a* používame čisto z technických dôvodov termíny prefixálna adverbialna morféma (v danom prípade pre časť *z-*) a adverbialna relačná morféma (v danom prípade pre časť *-a*) — pozri aj v tabuľke.

2.0. Východiskom pre interpretáciu fonologickej stavby adverbialných relačných morfémi v systéme, v rovine (mor)fonologickej abstrakcie (RA) nám budú zvukové realizácie týchto morfémi, rovina manifestácie (RM). Zároveň uvedieme všetky typy neutralizácií, ktoré sa v týchto morfémi uplatňujú pri realizácii foném (k metodologickým otázkam morfonologického rozboru porov. napr. Sabol, 1968; 1973a; 1973b — tam aj ďalšia literatúra). Pri našej analýze spracúvame materiál z Morfológie slovenského jazyka (s. 565–618).

2.1. Z vokálneho systému sa na výstavbe adverbialných relačných morfémi (neberieme do úvahy prefixálne morfémy; morfonologická interpretácia predpônu v spisovnej slovenčine bola predmetom našej osobitnej štúdie — Sabol, 1971) zúčastňujú krátke vokály *[-e]*, *[-o]*, *[-i]* pri vlastnostných a okolnostných príslovkách, ďalej *[-a]*, *[-u]* (*[-o]*, *[-a]*, *[-i]* aj ako súčasť relačných morfémi *[-ow]*, *[-(k)om]*, *[-ami]*, *[-ki]*, *[-mo]*) pri okolnostných príslovkách. Okrem toho sa tu vyskytuje dlhý vokál *[-i]* (aj ako súčasť morfémy *[-im]*) pri okolnostnom type a diftong *[-ie]* pri vlastnostnom a okolnostnom type a *[-ia]* pri okolnostnom type. Osobitne stojí morféma *-o* pri okolnostných adverbiách.

2.1.1. V systéme vokálov a diftongov (ide o fonémy s vlastnosťami VC°L°G°, VC°LG° a VC°LG, teda +vokálnosť, –konsonantnosť, –kvantita-

tívnosť, -kľzavosť; +vokálnosť, -konsonantnosť, +kvantitatívnosť, -kľzavosť; +vokálnosť, -konsonantnosť, +kvantitatívnosť, +kľzavosť — o fonologických protikladoch v slovenčine a ich symbolike pozri Sabol, 1974) sa v analyzovaných typoch morféme uplatňuje neutralizácia kvantity (opozície L — L°). Ide o postavenie po slabike s L (po slabike s dlhým nositeľom slabičnosti — podrobne Sabol, 1975), napr. v príslovkách [múdr-o], [dobrác-k-i], [kríž-om], [xvít-u], [kríž-mo], [za-ráň-ki]. Východiskom pre zistenie fonologického charakteru skúmaných morféme vzhľadom na tento protiklad je postavenie po slabike s krátkym nositeľom slabičnosti, po slabike s L° (jedna zo silných pozícií pre protiklad L — L°), napr. v adverbíách [tvrd-o], [chlap-sk-i], [bok-om], [kop-u], [lež-mo], [hore-znač-ki]. Z hľadiska opozície L — L° sa dá fonematické zloženie analyzovaných typov morféme interpretovať jednoznačne (RA sa tu premieta priamo do realizácie, alebo fonematický charakter morféme vzhľadom na túto opozíciu je overiteľný, a teda bezvýnimočne rekonštruovateľný).

2.1.1.1. Uvedená fonologická analýza stavia do nového svetla aj protiklad prídavné meno — príslovka pri graficky totožných tvaroch (*prísne, krásne, náhle, rýchle*). Podľa morfológie slovenského jazyka (s. 580) rozdiel medzi adjektívnymi a adverbiami tvarmi tohto typu je na úrovni realizácie v tom, že adverbálna morféma -e „implikuje mäkkosť spoluhlások *ť, ň, ľ*“. Je tu však v realizácii zastretý podstatnejší rozdiel. Vyplyva zo skutočnosti, že pri prídavných menách je po krátkej slabike dlhá relačná morféma, v príslovkách aj po krátkej krátka. Ako sme videli (v 2.1.1), je to postavenie maximálneho rozlíšenia pre protiklad L — L°, ktoré sa stáva východiskom fonologickej rekonštrukcie. Na úrovni systému sa uvedené tvary diferencujú podstatnejšie: ide o opozíciu -Ě (v adjektívach) a -E (v adverbíách). Navyše konsonanty *ť, ň, ľ* pred adverbálnou relačnou morfévou -e sú v slabej pozícii vzhľadom na protiklad *kompaktnosť — difúznosť* (D° — D); pri paradigmatickej meravosti adverbí sa môžu stať východiskom fonematickej rekonštrukcie týchto spoluhlások len dublety typu *hodne/hodno* (variant so samohláskou -o, pred ktorou ide o silné postavenie spoluhlások s protikladom D — D°). V RA sa teda vlastne zastiera vzťah *t — ě, n — ň, l — ľ* medzi uvedenými tvarmi adjektív a adverbí:

	Adjektíva		Adverbiá	
RM	[dobr-é] [krás-n-e]	[-é] po L° [-e] po L	[dobr-e] [krás-ň-e]	[-e] po L° i L
RA	DOBR-Ě KRÁS-N-Ě	-Ě	DOBR-E KRÁS-N-E	-E

2.1.2. Ďalším typom neutralizácie v interpretovaných morfédoch je neutralizácia protikladu $LG^{\circ} - LG$ (dlhý vokál — diftong), ktorá sa uplatňuje pri relačnej morféde $[-ie]$ (vo vlastnostnom i okolnostnom type) a $[-ia]$ (pri okolnostnom type). Tieto dvojhlásky sa tu vyskytujú len po spoluhláske $[š]$ (slabé postavenie pre protiklad $LG^{\circ} - LG$ v zadnom okruhu koreňovej morfédy) a po $[ň]$ (slabé postavenie pre $LG^{\circ} - LG$ v celom slove). Východiskom pre morfonologickú rekonštrukciu je postavenie po spoluhláskach $\{p, b, m, v, s, z, r, (f)\}^1$, po ktorých v zadnom okruhu koreňovej morfédy ako jediných ide o pozíciu maximálneho rozlíšenia pre protiklad $LG^{\circ} - LG$ (podrobnejšie Sabol, 1975). Podľa výskytu v analyzovaných morfédoch uvedené dvojhlásky nemožno jednoznačne rekonštruovať; označujeme ich indexom 3 (porov. aj v prefixálno-sufixálnom type okolnostných prísloviok v tabuľke²).

2.1.2.1. Rozdiel medzi adjektívnym tvarom neutra a homonymným adverbium môžeme demonštrovať aj pri morféde $[-ie]$ $[smel-š-ie]$. Ako prídavné meno ho rekonštruujeme s $-Ě$ (podľa $[dobr-ě]$ — porov. Sabol, 1973c), ako adverbium s $-iE_3$.

2.2. Dominantné pre adverbiálne relačné morfédy sú vokalické typy. Spoluhlásky — vynímajúc prefixálne morfédy (pozri 2.1) — majú v nich malé zastúpenie. Zo sonór je tu iba $[m]$ v morfédoch $[-om]$, $[-(k)om]$, $[-ím]$, $[-mo]$, $[-ami]$, zo šumových spoluhlások $[k]$ v morfédoch $[-(k)om]$ a $[-ki]$ (graf. $-ky$) a spoluhláskový segment $[w]$ v morféde $[-ow]$ (graf. $-ou$ a $-ov$ — pozri 3.0).

2.2.1. Rekonštrukcia sonóry $[m]$ je jednoznačná: platí vzťah $RM \equiv RA$.

2.2.2. Spoluhláska $[k]$ je vzhľadom na opozíciu znelosť — neznelosť v silnom postavení; stojí v rámci slova pred fonémou s vlastnosťami VC° (podrobnejšie Sabol, 1973a, s. 46–47; 1973b).

2.2.3. Spoluhláskový segment $[w]$ načim jednoznačne hodnotiť ako variant fonémy V ; v slovenskom fonologickom systéme niet inej fonémy, ktorá by sa manifestovala ako $[w]$ (Sabol, 1968, s. 46; 1973b; 1973c; 1974).

3.0. Vzťah adverbiálnych relačných morfédoch v grafickej rovine (RG), v RM a RA uvádzame v tomto prehľade:

¹ Pri spoluhláske f ide len o štatistické obmedzenie. Porov. však napr. tvary $žiraf-ám$ (od $žirafa$) a $žiraf-ia$, podobne ako napr. $os-ám$ (od osa) a $os-ia$.

² Znamienkom (+) označujeme osihotený, ojedinelý výskyt. Z tabuľky sa dá dobre vyčítať aj produktivnosť viazania príslušných prefixálnych morfédoch s jednotlivými relačnými morfédami (o terminologickej problematike pozri 1.1). Bodky pri prefixoch končiacich sa na grafému $-d$ ($nad-$, $od-$, $pod-$, $pred-$) signalizujú ďalšie alofónové variácie koncovkej fonémy prefixálnej morfédy na základe neutralizácie protikladu $S - S^{\circ}$ (sykavosť — nesykavosť).

RG	RM	RA	RG	RM	RA
-ø	[-ø]	-Ø	-ia	[-ja]	-iA ₃
-y, -i	[-i]	-I	-om, -(k)om	[-om, -(k)om]	-OM, -(K)OM
-e	[-e]	-E	-ou, -ov	[-ow]	-OV
-a	[-a]	-A	-ím	[-ím]	-IM
-o	[-o]	-O	-ky	[-ki]	-KI
-u	[-u]	-U	-mo	[-mo]	-MO
-í	[-í]	-Í	-ami	[-ami]	-AMI
-ie	[-je]	-iE ₃			

3.1. Porovnanie grafickej, hláskovej a fonémovej výstavby adverbialných relačných morfém ukazuje na úzky vzťah (temer vo všetkých prípadoch až „prekrývanie sa“) jednotiek systému (RA) a realizácie (RM) a na paralelu grafického a zvukového zloženia skúmaných morfém. Okrem *-y* v morfémach *-y* a *-ky* (etymologický pravopisný princíp) ide pri všetkých ostatných grafémach o priamu korešpondenciu so zvukovými jednotkami: pri morféme *-ie* a *-ia* a pri *-u* v morféme *-ou* sa uplatňuje fonetický pravopisný princíp, vo všetkých ostatných prípadoch tzv. morfonematický pravopisný princíp.³

4.0. Z nášho rozboru, ktorým uzatvárame prvý prieskum zvukového zloženia relačných morfém v dnešnej spisovnej slovenčine, vyplývajú tieto najdôležitejšie závery:

a) Fonematické zloženie adverbialných relačných morfém je (okrem osihotených prípadov) jednoznačné.

b) V adverbialných relačných morfémach majú dominantné postavenie vokály *e*, *o*, *i* (graf. *-y*), z diftongov *ie*. Ostatné vokalické typy a vokalikokonsonantické a konsonanticko-vokalické kombinácie sa vyskytujú len v okolnostných príslovkách (ide o zmeravené bezpredložkové alebo predložkové pády substantív alebo substantivizovaných adjektív).

c) Pri realizácii foném sa v adverbialných relačných morfémach uplatňuje iba neutralizácia kvantity a neutralizácia protikladu dlhý vokál – diftong.

³ Tieto princípy sme pre grafickú sústavu spisovnej slovenčiny vymedzili v osobitnej prednáške v Združení slovenských jazykovedcov v Prešove (január 1971). Morfonematický pravopisný princíp je v spisovnej slovenčine dominantný.

Pri vymedzovaní uvedených princípov sme vychádzali zo vzťahu grafém (G), hlások (H) a foném (F), ktorý sa dá stručne vyjadriť takto:

1. Ak platí vzťah a) $G \neq H \wedge G \neq F$, alebo b) $G \neq H \wedge$ fonematické zloženie morfémy nie je jednoznačne rekonštruovateľné, ide o etymologický pravopisný princíp;

2. Ak platí vzťah a) $G \neq H \wedge G \neq F$, alebo b) $G \neq H \wedge$ fonematické zloženie morfémy nie je jednoznačne rekonštruovateľné, ide o fonetický pravopisný princíp;

3. Ak platí vzťah a) $G \neq H \wedge G \neq F$, alebo b) $G \neq H \wedge G \neq F$, ide o morfonematický pravopisný princíp.

K podrobnej argumentácii sa vrátime v osobitnej štúdií.

Prefixálno-sufixálne viazanie morfév v okolnostných príslovkách

Prefixálne morfémy		Relačné morfémy												
RM	RA	RM	[-ø]	[-i]	[-e]	[-a]	[-o]	[-u]	[-ɪ]	[-iɛ]	[-iɐ]	[-om]	[-ow]	[-im]
		RA	-Ø	-I	-E	-A	-O	-U	-ɪ	-iE ₃	-iA ₃	-OM	-OV	-IM
[do-]	DO-		(+)	+	-	+	-	+	-	-	(+)	-	-	-
[mezi-]	MEZI-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	(+)	-	-
[na-]	NA-		+	+	+	(+)	+	+	-	(+)	-	(+)	-	-
[nad-/nat-...]	NAD-		-	-	-	-	-	(+)	-	-	-	(+)	-	-
[o-]	O-		+	(+)	(+)	-	+	(+)	-	-	-	-	-	-
[ob-/op-]	OB-		(+)	-	(+)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
[od-/ot-...]	OD-		-	(+)	-	+	-	+	-	-	(+)	-	-	-
[po-]	PO-		(+)	+	+	(+)	-	+	(+)	-	-	(+)	-	-
[pod-/pot-...]	POD-		(+)	-	-	-	-	-	-	-	-	(+)	-	-
[pred/pret-...]	PRED-		-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	(+)
[s-/z-/zo-]	Z-/ZO-		(+)	+	(+)	+	-	+	-	-	(+)	(+)	-	-
[u-]	U-		(+)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
[v-/f-/vo-]	V-/VO-		+	(+)	(+)	-	+	+	(+)	-	-	-	-	-
[za-]	ZA-		+	-	(+)	(+)	+	(+)	-	-	-	(+)	-	-

d) Grafické zloženie adverbiálnych relačných morférov sa skoro kryje s ich fonemickou výstavbou.

e) Protiklad homonymných grafických tvarov adjektív a adverbií sa zvukovo odohráva na úrovni realizácie i systému. Systémové rozlíšenie je podstatnejšie.

f) Vo využívaní prefixálnych morférov (v prefixálno-sufixálnom type) sa odrážajú frekvenčné zákonitosti predložiek a predpôv spisovnej slovenčiny (o frekvencii predložiek a predpôv pozri Mistrík, 1968; 1969, s. 132–133).

Literatúra

HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 194 s.

MIKO, F.: Príslovky zreteľa. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove. Ročník 1. Časť: všeobecná. Red. Š. Tóbk. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960, s. 66–79.

MIKO, F.: K problematike prísloviek. Jazykovedný časopis, 12, 1961, s. 10–24.

MIKO, F.: Dovedna či osve? K pravopisu niektorých prísloviek. Kultúra slova, 7, 1973, s. 340–344.

MISTRÍK, J.: Predpony ako parametre štýlov. Slovenská reč, 33, 1968, s. 292–296.

MISTRÍK, J.: Frekvencia slov v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 728 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

SABOL, J.: Formálne vymedzenie skloňovacieho typu. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu. Red. J. Dzurenda. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 43–53.

SABOL, J.: O morfonologickej interpretácii predložiek a predpôv v spisovnej slovenčine. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica, 23. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo (v tlači).

SABOL, J. (1973a): K morfonologickej interpretácii slovesných relačných morférov. Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 45–49.

SABOL, J. (1973b): Fonologické zafarbenie protikladu znelosť – neznelosť v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 53–69.

SABOL, J.: Morfonologický náčrt koncoviek adjektíválií v spisovnej slovenčine. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 4. Red. L. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo (v tlači).

SABOL, J.: Fonologický rozbor zámenných a číslovkových relačných morférov. Jazykovedný časopis, 25, 1974 (v tlači).

SABOL, J.: Z morfonológie slovenských substantív. In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV (v rukopise).

SLOVOTVORNÁ PRODUKTIVITA SLOVNÝCH DRUHOV

V štatistickom výskume tvorenia slov sú pred slovenskou jazykovedou dve hlavné úlohy:

1. Zisťovať kvantitatívne zastúpenie slovotvorných typov v rámci jednotlivých onomaziologických kategórií (porov. Dokulil, 1962), resp. v jednotlivých konfiguráciách sémantických príznakov odvodených slov (porov. napr. Horecký, 1974).

2. Hľadanie odpovede na otázku, v akej miere sa tvoria lexikálne jednotky od slov patriacich k jednotlivým slovným druhom, ináč povedané: aká je produktivita alebo miera aktivity jednotlivých slovných druhov pri tvorení slov zo štatistického hľadiska.

Výskum v prvom uvedenom bode bol cieľom J. Horeckého (1963), závažné údaje tohto druhu prináša J. Mistrík (1973) a kvantitatívne zastúpenie slovotvorných typov dejových substantív v minulých historických etapách skúma J. Furdík (1971). Tento prístup je častejší, pretože zodpovedá tradičnému spôsobu skúmania slovotvorby z hľadiska slovotvorných formantov.

Druhá úloha sa v podstate v slovenčine ešte neuskutočnila. Iba globálne, nie na základe exaktných metód charakterizuje J. Horecký (1971) produktivitu slovných druhov pri tvorení slov v rámci opisu tvorenia nových pomenovaní jednotlivými slovotvornými príponami a predponami. Táto medzera súvisí s tým, že sa dosiaľ iba zriedka pristupovalo k odvodeným slovám zo strany motivujúceho slova. Aj na teoretickej úrovni je takýto prístup ešte pomerne nový. V slovenskej jazykovede ho uplatňuje K. Buzássyová (1970, 1972, 1974). Cieľom jej viacerých prác je zisťovanie odvodzovacích možností slovenského slovesa. Tieto možnosti podľa jej zistenia sú do značnej miery podmienené intenciou slovesného deja fundujúceho slovesa. Autorkine práce presvedčivo dokazujú, že produktivita jednotlivých slovotvorných typov závisí do určitej miery od slovnodruhového charakteru motivujúcich slov.

Výskum motivovaných slov pri prístupe od motivujúcich slov môže dať odpoveď prinajmenej na dve otázky:

1. Aká je slovotvorná produktivita jednotlivých slovných druhov, t. j. ako sa jednotlivé slovné druhy zúčastňujú na procese vytvárania motivovaných slov ako slová motivujúce.

2. Aké je zastúpenie jednotlivých slovotvorných významov, ak je známe, že slovnodruhový charakter základového slova istým spôsobom vymedzuje rozpätie možných slovotvorných významov v odvodených slovách.

Naša práca je pokusom o istú čiastkovú odpoveď na prvú otázku. Na základe vybraného materiálu skúmame zastúpenie slovných druhov v slo-
votvorných základoch odvodených a zložených slov.

Pri výbere materiálu sme sa pridržovali zásady, aby materiál zachytával
základné štýlové oblasti jazyka. Slovnú zásobu slovenčiny najširšie za-
chytáva Slovník slovenského jazyka, preto prvú a najrozsiahlejšiu časť
skúmaného materiálu tvorí IV. diel slovníka — slová z písmena S. Produk-
tívnosť slovných druhov pri tvorení slov sa môžu najobjektívnejšie ukázať
pri výskume konkrétneho súvislého jazykového prejavu. Pri našom skú-
maní sme sa zamerali na tri základné štýlové oblasti jazyka — na umelecký,
odborný a publicistický štýl. Treťou oblasťou nášho výskumu sú vybrané
časti z Frekvencie slov v slovenčine (1969).

Kvantitatívnymi metódami sme v jednotlivých oblastiach skúmali ab-
solútny výskyt a percentuálne zastúpenie slovných druhov ako slovných
základov motivovaných a zložených slov. Výsledky výskumu sme zhrnuli
do tabuľky (s. 352).

Pri porovnaní údajov zo SSJ s údajmi z ostatných skúmaných oblastí
prekvapuje najmä odlišný pomer medzi počtom desubstantív a deverbatív.
Materiál zahŕňa viac desubstantív ako deverbatív (pomer 48,5 % desubstan-
tív k 29,4 % deverbatív). Tento fakt môže vyplývať azda z tej skutočnosti,
že hoci skúmané slová začínajúce sa písmenom S zahŕňajú bohatý slovný
materiál prefixálne tvorených deverbatív, ktoré tvoria väčšiu časť dever-
batívnej slovotvorby, predsa nie je tu daná možnosť zachytiť prefixáciu
a deverbatívnu slovotvorbu v celej jej šírke. Túto požiadavku by splnil
výskum celého Slovníka slovenského jazyka.

Výskum v oblasti konkrétneho súvislého jazykového prejavu, hoci vy-
chádza z nie veľmi rozsiahleho materiálu, predsa ukazuje určité rozdiely
medzi údajmi zistenými v jednotlivých štýloch. Z porovnania s údajmi
zo slovníka nás najviac zaujíma pomer medzi výskytom a percentuálnym
zastúpením desubstantív a deverbatív. Najmarkantnejšie vystúpil tento
pomer v umeleckom štýle, ktorý je v našom výskume zastúpený časťou
Mináčovho románu *Zvony zvonja na deň* (Bratislava 1961, s. 7 — 42). Pomer
deverbatív k desubstantívam 54 % k 30 % nám tu naznačuje najvyššiu
derivačnú produktivitu slovíes, čo súvisí azda so zvýšenou dynamickosťou
jazykového prejavu. Oveľa vyrovnanější je tento pomer v odbornom štýle
(46,9 % : 40,5 %), ktorého reprezentantom v skúmanom materiáli je časť
monografie z oblasti teórie výtvarného umenia: *Majster Pavol z Levoče*
(Bratislava 1964, s. 64—79). V publicistickom štýle (skúmali sme jedno číslo
denníka Pravda) sa pomer medzi deverbatívami a desubstantívami skoro
vyrovnal (46 % : 44,5 %). Vyplýva to azda z väčšej jadrnosti a statickosti
prejavu v týchto štýlových oblastiach jazyka.

Tabuľka

absolútneho výskytu a percentuálneho zastúpenia slovných druhov

Skúmaný materiál	SSJ	ŠTÝLY			Frekvencia slov v slovenčine				priemer. výskyt v %
		umelec.	odborný	publi- cis- tický	I.	II.	III.	spolu	
SLOVESÁ V	1841	665	585	632	115	312	461	888	—
%	29,4	54	46,9	46	50,3	51,5	48	50	42,2
PODST. MENÁ V	3038	365	505	595	73	197	341	611	—
%	48,5	30	40,5	44,5	32,1	32,7	35,5	34	39,5
PRÍD. MENÁ V	805	130	95	80	23	70	127	220	—
%	12,8	10,3	7,7	6	10,1	11,5	13,2	12	9,7
PRÍSLOVKY V	227	41	26	23	2	10	15	27	—
%	3,5	3,2	2,1	1,7	0,7	1,7	1,6	1,5	2,4
ČÍSLOVKY V	184	14	25	5	10	7	9	26	—
%	2,9	1,1	2	0,4	4,3	1,2	1	1,4	1,5
ZÁMENÁ V	185	5	3	7	6	8	6	20	—
%	3	0,4	0,3	0,5	2,5	1,4	0,6	1,1	1
ČASTICE V	3								
%	0,04								
CITOSLOVCIÁ V	1								
%	0,01								
PREDLOŽKY	—								
SPOJKY	—								
absolútny výskyt spolu:	6285	1220	1239	1342	229	604	959	1792	—

Poznámky: SSJ — Slovník slovenského jazyka

V — absolútny výskyt

% — percentuálne zastúpenie

Materiál z knihy *Frekvencia slov v slovenčine* sme použili 1. s cieľom konfrontovať jeho materiál s predchádzajúcimi údajmi, pretože slová v tomto frekvenčnom slovníku sú vybraté z konkrétneho jazykového materiálu zahrňujúceho vo veľkej šírke všetky štýlové roviny jazyka, 2. s cieľom overiť si derivačnú produktivitu alebo mieru aktivity slovných druhov v základoch motivovaných slov rôznej frekvencie. Preto sme tento materiál skúmali v troch častiach:

1. časť: slová v poradí 1 – 1000 (rang 1 – 173 s relatívnou frekvenciou 33133 – 59);
2. časť: slová v poradí 4000 – 5000 (rang 421 – 424 s relatívnou frekvenciou 11 – 8);
3. časť: slová pod rangom 429 s relatívnou frekvenciou 3 v poradí 8037 – 9568.

Výsledky kvantitatívneho výskumu z *Frekvencie slov v slovenčine* z hľadiska konfrontácie s predchádzajúcimi údajmi získanými výskumom štýlových rovín potvrdzujú vyššiu slovotvornú produktivnosť slovies v pomere k podstatným menám.

Z hľadiska frekvencie môžeme tu zhodne s J. Furdíkom konštatovať, že v prvej časti s najvyššou relatívnou frekvenciou je najmenej motivovaných slov a postupne s klesajúcou frekvenciou sa tento počet zvyšuje. No z porovnania troch skúmaných skupín vo *Frekvencii slov v slovenčine* vyplýva, že pomer medzi produktívnosťou jednotlivých slovných druhov v skupinách sa podľa frekvencie podstatne nemení.

Pri celkovom pohľade na výsledky získané pri skúmaní daného materiálu sa nám dáva možnosť hierarchicky usporiadať slovné druhy miery aktivity pri tvorení slov vyjadrenej percentuálne:

1. Slovesá – produktivnosť 45,2 %
2. Podstatné mená – 39,5 %
3. Prídavné mená – 9,7 %
4. Príslovky – 2,4 %
5. Číslovky – 1,5 %
6. Zámená – 1 %

Miera derivačnej aktivity ostatných slovných druhov v tomto zmysle je natoľko nízka, že sme ju nebrali do úvahy.

Centrum slovotvorného systému tvoria deverbátiva a desubstantíva.

1. Deverbátiva sú pred desubstantívami, lebo sa pri nich bohato využíva tvorenie slov prefixáciou, široké sú aj možnosti tvorenia podstatných mien v rámci transpozície kategórie spredmetnenia deja a v rámci mutačnej kategórie deverbatív. Sloveso je oporný stĺp vety a odvodeniny od slovies sú ďalšou možnosťou, ako označovať javy súvisiace s intenčnou štruktúrou slovesa.

2. Pri desubstantívach sa ukazuje, že intencia podstatného mena je iba fakultatívna (porov. Miko, 1962, s. 143).

3. Deadjektívne odvodeniny sa v podstate redukujú na substantíva na *-osť* (*hnedosť, ľudskosť, zodpovednosť*) a na príslovky (typu *dobrý — dobre, pekný — pekne*).

4. Príslovky sa uplatňujú ako motivujúce slová najmä v kompozitách (*znovuzrodený, spolupráca, okoloidúci, ďalekonosný*).

5. Zámená sa uplatňujú pri tvorení slov v kompozitách (*samochvála, samorast*) zriedka v odvođeninách (*tykať, vykať, svojský, našinec* ap.).

6. Od čísloviek sa tvoria radové číslovky, zlomky, zloženiny; príponové tvorenie je obmedzené (*päťka, desiatka*).

V našom príspevku išlo len o predbežnú sondu pri zisťovaní toho, ako sa jednotlivé slovné druhy zúčastňujú na tvorení slovotvorne motivovaných lexikálnych jednotiek. V ďalšom výskume možno jednak overiť závery tejto práce na rozsiahlejšom materiáli, jednak detailnejšie zisťovať vnútorné proporcie skúmaných súborov, napr. vzájomný pomer prefixálnych a konvertovaných deverbatív a desubstantív, zastúpenie jednotlivých slovných druhov v slovotvorných základoch kompozít atď. Tieto kvalitatívne údaje môžu poslúžiť pri teoretickom výskume závislosti slovotvorných významov od slovnodruhovej platnosti motivujúcich slov.

Literatúra

BUZASSYOVÁ, K.: Intencia slovesného deja a deverbatívna slovotvorná paradigma. Jazykovedný časopis, 21, 1970, s. 113—118.

BUZASSYOVÁ, K.: Über die distinktiven Merkmale bei den deverbativen Ableitungen. In: Recueil linguistique de Bratislava. 3. Red. J. Horecký. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 85—98.

BUZASSYOVÁ, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. 1. vyd. Bratislava, Veda 1974. 240 s.

DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. Zv. 1. Teorie odvozování slov. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 264 s.

FURDÍK, J.: Zo slovotvorného vývoja slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 35—43.

HORECKÝ, J.: K štatistickej štruktúre slovotvorného modelu. In: Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii. Red. B. Havránek. Nakladatelství ČSAV Praha 1963, s. 125—143.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 44—45, 98—99.

HORECKÝ, J.: Sústava desubstantívnych substantív v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 39, 1974, s. 129—136.

MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 256 s.

MISTRÍK, J.: Frekvencia slov v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 728 s.

MISTRÍK, J.: Teória vyučovania a exaktné metódy. In: Vybrané kapitoly z teórie vyučovania slovenčiny. Red. J. Koutný. 1. vyd. Bratislava, Alfa 1973, s. 83—97.

Slovník slovenského jazyka. 4. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 760 s.

PRASLOVANSKÉ TAT6 A SLOVENSKÁ PRÍSLOVKA POTATMO

1. V slovnej zásobe slovenčiny sa zachovali starobylé zmeravené gramatické formy; napr. zvyšky participia prízmeného aktívneho sa zachovali v predložke *konča*, v spojke *sťa*, západoslovenské *vida*, *hledza*, *ida*, *buda/budza* sú tiež zmeravené tvary tohto participia. Pôvodná koncovka 1. osoby singuláru tematických slovies ($\phi > u$) sa zachovala v častiach *bistu*, *reku*, staré typy privlastňovacích prídavných mien na *-jb*, *-ja*, *-je* sa udržali v osadných názvoch *Radvaň*, *Ždaňa* a pod.¹

V lexikálnej oblasti je nadväznosť na praslovančinu zrejmä najmä zo základného slovného fondu. Jednotlivé slová však menili svoje významy, nadobúdali významy nové, vznikali nové slová, časť slov zanikla. Možno uviesť celé série príkladov poukazujúcich na zánik slova v súvislosti so zánikom reálie.² Zánikom reálie nemusí vždy zaniknúť aj slovo. Niektoré slová ostávajú v ľudovej reči aj po zániku svojho nominatívneho významu tým, že sa rozšíri, prípadne zúži rozsah ich významu, dostanú sa do frazeologických spojení, nadobúdajú nové prenesené významy, prenikajú do odbornej terminológie alebo petrifikujú sa ako staré slovné základy v zemepisných názvoch.³

2. Zaujímavú históriu má príslovka *potatme/o* s variantmi *potutme/o*, *poťutme/o*, i bez prefixu *tatme/o*, *tutme/o*; *tuťme/o*; medzi podobami s *a* a s *u* nemusí byť priamy súvis, významová zhoda mohla vzniknúť neskôr.⁴ Príslovku *potatmo* s významom „tajne, potajomky“ poznáme z okolia Zvolena⁵ a z Turca (Necpaly, Mošovce), z Turčianskej Blatnice aj podobu *poťatme*.⁶ Podoba *poťatme* je zachytená aj v Súpise slovenských rozprávok od J. Polívku.⁷ Príslovky *tatme*, *potatme* uvádza vo svojom nárečovom rukopisnom slovníčku z roku 1864 Samo Chalupka s nemeckým ekvivalen-

¹ STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 2. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 376, 385, 28.

² STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 1. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 55, 60.

³ BLANAR, V.: K zániku slov v ľudovej reči. In: Jazykovedné štúdie. 2. Dialektológia. Red. J. Štolc, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1957, s. 65.

⁴ V podobách s *u* sa vidí súvis so slovami *tutlať*, *potuteľný*. Blízke sú aj slovenské slová *tuťmák*, *tuťmoš*, *tuťko* (v chodských nárečiach češtiny *túta*, na Morave *túta*). MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 662.

⁵ Informácia dr. M. Majtána.

⁶ Pozri rukopisný materiál Turčianskeho slovníka V. Vážneho, uložený v nárečovom oddelení Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV.

⁷ POLÍVKA, J.: Súpis slovenských rozprávok. Zv. 2. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1924, s. 447.

tom *ingeheimen* (tajne, potajomky) a s poznámkou porov. *tat* = zlodej.⁸ V Kálalovom slovníku sú podoby *potatme*, *potutme*, *poťutme*, *ťutme*, slovo *tat* uvádza Kálal ako rusizmus.⁹ Z ostatných starších slovenských slovníkov podobu *potatme* nemáme doloženú, podoba *potutmu* ako moravský prvok sa uvádza v slovníku J. Palkoviča.¹⁰ Variant *potutme* sa vyskytuje v nárečiach z okolia Levoče, Piešťan, Trenčína a Nitry tiež s významom „kradmo, tajne, potajomky“.¹¹ Slovník slovenského jazyka uvádza varianty *potatme*, *potutme*, *poťutme*¹² s rovnakým významom a kvalifikuje ich ako nárečové, expresívne. Expresívnosť v podobách *poťutme*, *potutme* sa môže pociťovať najmä preto, že základ *-ťut-* má v istom zmysle onomatopoický, expresívny charakter a expresívny charakter majú aj príbuzné slová *ťutmák*, *ťutmoš*, *ťutmať*, *ťutmať sa*. V kartotéke slovníka sú doklady na podoby *potatme* zo Zátureckého zbierky prísloví, *potutme* od M. Urbana, *potutme* i *poťutme* od M. Figuliovej, z Dobšinského zbierky rozprávok a od A. Lackovej-Zory.¹³

V slovnom základe tejto príslovky sa zachovalo starobylé slovanské slovo *tatъ* (= zlodej). Pôvodne motivované slovo *potatmo* (po zlodejsky, tajne) sa stalo po ústupe slova *tatъ* zo slovanskej slovnej zásoby nemotivovaným, významovo nepriezračným. Strata motivácie mohla zapríčiniť i vznik ďalších hláskových variantov.

3. Slovo *tatъ* má celoslovanský charakter, je to pozostatok praslovanskej slovnej zásoby z oblasti právnej terminológie. Pôvodný význam slova *tatъ* bol „zlodej“.¹⁴ Z cirkevnej slovenčiny sú doložené: základné slovo *tatъ* (zlodej) i odvodené *tatstvo*, *tatbba* (zlodejstvo, krádež), *tatbbina* (ukradnutá vec).¹⁵ Ďalšie odvodené slová sú zo starej ruštiny *tatebnyj*, *tatinyj*, *tatskij* aj *tatstvennyj* (zlodejský), *tatski* (po zlodejsky)¹⁶. V súčasnej ruštine sa

⁸ Slovník je uložený v Literárnom archíve Matice slovenskej v Martine, fond Jazykovedného odboru MS, č. 799.

⁹ KÁLAL, K. — KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, nákladom vlastným 1923, s. 511, 513, 709.

¹⁰ PALKOWITSCH, G.: Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. Zv. 2. Presburg, Gedruckt bey den Belnayschen Erben, 1821, s. 1683.

¹¹ Doklady sú z nárečovej kartotéky JÚLŠ SAV.

¹² Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 361.

¹³ Doklady sú z kartotéky Slovníka slovenského jazyka, uloženej v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV.

¹⁴ Slovo *zlodej* malo v minulosti širší význam ako dnes. Vzniklo zo slovného spojenia *zlo dějati* ako aj české slová *dobroděj*, *koloděj* (kolár) a jeho význam bol bližší k dnešnému slovu *zločinec*: zloděj = ten, kto pácha zlo.

¹⁵ Slovar' cerkovno-slavjanskago i russkago jazyka. Zv. 4. 2. vyd. Sankpeterburg, Tipografija imperatorskoj Akademii nauk 1867, s. 570.

¹⁶ Slovar' cerkovno-slavjanskago i russkago jazyka. Zv. 4. 2. vyd. Sankpeterburg, Tipografija imperatorskoj Akademii nauk, 1867, s. 570.

slová *tatb*, *tatbba* hodnotia ako zastarané,¹⁷ *tatb* je doložené aj z bieloruštiny 17. storočia.¹⁸ Z južnoslovanských jazykov sú doložené v slovinčine *tat* (zlodej), *gôzdni tát* (hôrny zlodej), *kónjski tát* (konský zlodej), *kúrji tát* (zlodej sliepok), *tatica* (zlodejka), *tatinski* (zlodejský), *tatinska sódrgra* (zlodejská banda), *tatvína* (krádež, zlodejstvo),¹⁹ v srbochorvátčine *tat* (zlodej, zbojník), *tatica* (zlodejka), *tatski* (zlodejský).²⁰ Zo srbochorvátskeho a slovinského prostredia sú doložené aj osadné názvy *Tatinec*. V macedónčine a v bulharčine sa slovo *tatb* nevyskytuje ani v apelatívnej slovnej zásobe, ani ako vlastné meno.²¹

Z apelatívnej slovnej zásoby západoslovanských jazykov slovo *tatb* vypadlo, ale so slovom *tatb* sa spája z polabského, resp. pomoranského územia osadný názov *Tatcow*, v Poľsku *Tatów*, v Čechách osadné názvy *Tatobity* a *Všetaty*.²² Traduje sa, že obec, v ktorej bývali samí zlodeji, mala názov *Všetaty* (všetci boli *tati*), obec, v ktorej žili ľudia, čo bili zlodejov, sa volala *Tatobity*. So slovom *tatb* sa spájajú aj české osadné názvy *Tatce*, *Tatiná*, *Tatinná* (prv *Tatinné*), *Tatouňovice*, ktoré však môžu súvisieť aj so slovom *táta* (= otec).²³ Osadné názvy súvisiace so slovom *tatb* sú doložené aj zo Šomodskej stolice a zo Zadunajska (*Tát*, *Tata*, *Táton*).²⁴ Neistý je súvis substantíva *tatb* s dolnolužickými slovami *tatań* (pohan), *tatańka* (pohanka), *tatański* (pohanský), *tataństvo* (pohanstvo).²⁵

Z dokladov zo slovenských nárečí a z rozprávok možno usudzovať, že príslovka *potatme* (resp. jej varianty) bola oddávna súčasťou slovnej zásoby slovenčiny. Menej frekventovaná bola azda preto, že stratila súvis so základným slovesom a nebola významovo priesračná. Na označenie spôsobu činnosti, ktorá sa robila tajne, ukradomky, sa v staršej slovenčine (v 16.–18. storočí) používali najmä príslovky *ukradomky*, *ukradomne*, *po-*

¹⁷ Slovar' russkogo jazyka. Zv. 4. Moskva, Gosudarstvennoje izdatel'stvo inostrannyh i nacionalnyh slovarej 1961, s. 467.

¹⁸ SUDAVIČENE, L. V.: O sudebnoj terminologii v moskovskom perevode-redakcii litovskogo statuta. In: Russkaja istoričeskaja leksikologija. Red. S. G. Barchudarov Moskva, Izdatel'stvo Nauka 1968, s. 71.

¹⁹ TOMŠIČ, F.: Slovensko-nemški slovar. 1. vyd. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1966, s. 638.

²⁰ TOLSTOJ, I. L.: Serbsko-chorvatsko-russkij slovar. 2. vyd. Moskva, Gosudarstvennoje izdatel'stvo inostrannyh slovarej, 1958, s. 933; JURANČIČ, J.: Srbsko-hrvatsko-slovenski in slovensko-hrvatskosrbski slovar. 1. vyd. Ljubljana, Cankarjeva založba 1970, s. 235, 516.

²¹ ŠMILAUER, V.: Příručka slovanské toponomastiky. 1. vyd. Praha, Academia 1970, s. 180.

²² Tamže, s. 180.

²³ PROFOUS, A.: Místní jména v Čechách. Zv. 4. S–Ž. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957, s. 315–316, 651–652.

²⁴ STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. Zv. 2. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1948, s. 523.

²⁵ ŠWJELA, B.: Dolnoserbosko-němski słownik. 2. vyd. Budyšin, Ludowe nakladnistwo Domowina 1963, s. 428.

kradomne, kradmo, okradomne, potajomky, potajemne, potajomne, pokryjome.²⁶ Do okruhu týchto prísloviiek patrila aj príslovka *potatme/o* ako ich synonymum.

Z apelatívnej slovnej zásoby väčšiny západoslovanských jazykov slovo *tatъ* ustúpilo a vypadlo, zachovalo sa iba v toponymii. Z dnešného slovenského jazykového územia toponymum utvorené zo slova *tatъ* nemáme doložené, ale toto starobylé slovo sa dodnes zachovalo v apelatívnej zložke slovnej zásoby. V spisovnej slovenčine sa príslovka *potatme* pokladá (najmä podoby *tuťmo, poťuťmo*) za expresívnu a hodnotí sa ako nárečový prvok. Tým sa stále viac vysúva na okraj slovnej zásoby národného jazyka.

²⁶ Doklady sú z kartotéky Slovenského historického slovníka v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV.

Ladislav Dvonč

O VÝSLOVNOSTI TVAROV PROSIEB, KRESIEB

V osobitnej štúdii venoval G. Horák¹ pozornosť otázke výslovnosti tvarov *prosieb*, *kresieb*. Podľa jeho názoru fonologické zákonitosti platné v systéme spisovnej slovenčiny nepotvrdzujú výslovnosť *proziep*, *kreziep*, ktorá sa traduje v jazykovednej literatúre. Za fonologicky odôvodnenú, teda takú, ktorá by sa mala normovať v spisovnej slovenčine, pokladá výslovnosť *kresiep*, *prosiep*, *mlaťiep* atď. Takúto výslovnosť podporujú podľa neho aj odvodené slová typu *prosebný*, *prosebník*, *kresebný*, *mlatobný*, *platobný*. Ako vidieť, G. Horák proti výslovnosti *proziep*, *kreziep* uvádza argumenty fonologické a derivačné.

Rovnako ako G. Horák aj my sa nazdávame, že výslovnosť príslušných tvarov gen. pl. *prosieb*, *kresieb* musí vychádzať z fonologickej stavby slov *prosba*, *kresba*, že teda výslovnosť týchto tvarov musí byť odôvodnená fonologicky, resp. morfonologicky (t. j. z hľadiska fonologickej stavby príslušných morfém, ktoré sú v slovách *prosba*, *kresba*). Preto treba zistiť, z akých foném (morfoném) sa skladajú slová *prosba* a *kresba*.

G. Horák pri svojom rozbere vychádza z konštatácie, že podst. meno *prosba* je odvodené od slovesného koreňa *pros-* pridaním slovotvornej prípony *-ba*. Ďalej spomína výslovnosť tvarov *prosba*, *prosby* atď. ako *prozba*, *prozbi* v zmysle poučky o neutralizovaní znelosti šumových spoluhlások na morfematickom švíku. V tvaroch gen. pl. podmienky na znelostnú neutralizáciu podľa G. Horáka nie sú, lebo tu je vkladné *ie*. K poučke o výslovnosti *proziep*, *kreziep* sa došlo na základe výslovnosti v ostatných pádoch, kde je z namiesto *s*. Ak by sme takéto analogické vyrovnanie na zjednotenie výslovnosti v celej paradigme podstatných mien typu *prosba*, *kresba* prijali, malo by to podľa neho dva dôsledky: 1. pôvodnú fonologickú podobu slovotvorného základu by vo výslovnosti nepodával ani jeden tvar paradigmy, 2. vyrovnanie paradigmy z výslovnostnej stránky by sa muselo vzťahovať na všetky substantíva ženského a stredného rodu, v ktorých sa na hranici slovotvorného základu a prípony uplatňuje znelostná neutralizácia. Výklad G. Horáka ukazuje, že je potrebné pre-

¹ HORÁK, G.: Výslovnosť tvarov *prosieb*, *kresieb*. Slovenská reč, 38, 1973, s. 367–370.

skúmať, resp. ozrejmiť si znova jednak fonologickú stavbu slov, od ktorých sú slová *prosba* a *kresba* odvodené, jednak fonologickú stavbu samotných slov *prosba*, *kresba*.

Slovo *prosba* je odvodené od slovesa *prosiť*. V slovese *prosiť* sa pred samohláskou *i* zreteľne vyčleňuje fonéma *s*. Táto fonéma stojí pred samohláskou ako miestom maximálnej fonologickej diferenciácie. Aj pri rekonštrukcii jednotlivých foném, z ktorých sa skladá slovo *prosba*, treba vychádzať z pozícií, v ktorých je príslušná fonéma pred vokálom. V tvaroch *prosba*, *prosby*, *prosbe* atď. sa vyslovuje spoluhláska *b*, v tvare gen. pl. *prosieb* sa vyslovuje neznelá spoluhláska *p*. Je tu fonéma *'b*, či fonéma *p*? V danom prípade sa zreteľne vyčleňuje fonéma *b*, lebo v pozíciách pred nasledujúcim vokálom sa vyslovuje *b*. Podobne treba postupovať aj pri riešení otázky, či je v slove *prosba* fonéma *s* alebo fonéma *z*. V tvare gen. pl., v ktorom je vkladné *ie*, sa uznáva výslovnosť *proziep*. Táto výslovnosť signalizuje, že v slove *prosba* nie je fonéma *s*, ale fonéma *z*. Výslovnosť *proziep* nie je teda akýmsi omylom, ale zákonným dôsledkom fonologického hodnotenia slova *prosba*. Takisto treba podľa našej mienky postupovať aj pri fonologickej interpretácii slov *kresliť* a *kresba*. V slovese *kresliť*, od ktorého je slovo *kresba* odvodené, sa zreteľne vyčleňuje fonéma *s* v pozícii pred fonémou *l*, ale pri slove *kresba* výslovnosť tvaru gen. pl. *kresieb* ako *kreziep* ukazuje, že tu už nie je fonéma *s*, ale fonéma *z*.

Že o fonologickej interpretácii každej spoluhlásky v slove rozhoduje v slovenčine jej postavenie pred vokálom, uvedomuje si aj G. Horák, neurobil však z tohto zistenia záver o fonologickej stavbe slov *prosba* a *kresba*. Podľa G. Horáka fonologickú situáciu v tvaroch, ako je tvar gen. pl. *prosieb*, môžeme porovnať so stavom v nominatíve takých podstatných mien ako *zvázok*, *dôsledok* oproti tvarom ostatných pádov: „V nominatíve je morfeomatické členenie *zváz+ok+ø*, ale slabičné *zvä-zok*, podobne s neznelou spoluhláskou na konci koreňa: *kú-sok* (porov. *pro-sieb*). Okrem toho treba so zreteľom na spomenutú fonologickú paralelu pripomenúť, že postavenie pohyblivého *o* (a pohyblivých samohlások vôbec) v prípadoch ako *kúsok* — *kús+ø+ka* je podobné ako postavenie vkladnej dvojhlásky *ie* v tvare genitívu plurálu *prosieb*.“ A ďalej G. Horák hovorí: Tak ako v prípadoch typu *zvázok* základnú fonematickú podobu slovotvorného základu *zváz-* ukazuje iba nominatív, teda tvar, v ktorom slovotvorná prípona má variant vokál + konsonant, základnú fonematickú podobu slovotvorného základu *pros-* v paradigme odvodeného podst. mena *prosba* ukazuje (by mal ukazovať) iba genitív plurálu, kde sa pred konsonantný variant slovotvornej prípony vkladá dvojhláska *ie*, teda podmienky na znelostnú neutralizáciu v ňom nie sú: *prosieb* — vysl. *prosiep*. Zdôraznili sme však už, že výslovnosť tu nie je *prosiep*, ale *proziep*. A ak vychádzame z tejto výslov-

nosti, potom z fonologického hľadiska tvar *proziep* má podobu $p + r + o + z + ie + b$.

Ukazuje sa, že kým v slovese *prosiť* sa vyčleňuje morféma *pros-*, v deriváte *prozba* sa vyčleňuje morféma *proz*. To isté môžeme konštatovať o pomere slovesa *kresliť* a jeho derivátu *kresba*. Tu len treba uviesť, že v slovese *kresliť* sa vyčleňuje morféma *kres-* len na základe porovnania s inými slovami napr. *kresebný*. Je to teda trochu iný prípad, ako je sloveso *prosiť*, pri ktorom je členenie *pros-iť* zreteľné na základe porovnania jeho tvarov pri časovaní (*proším, prosia, prosený* a pod.).

Situácia pri fonologickej (morfonologickej) interpretácii substantív *prosba* a *kresba* sa ešte komplikuje z hľadiska derivátov slov *prosba* a *kresba*. V derivátoch, ktoré uvádza G. Horák, je zase s zreteľne vydelené pred nasledujúcim vokálom: *prosebný, prosebník, kresebný*. Ak si postupne uvedieme jednotlivé slová zviazané derivačným vzťahom, vidíme, že slová *prosba* a *kresba* s fonémou *z* stoja medzi slovami, ktoré majú v príslušných morfédoch celkom zreteľne fonému *s*:

prosiť	prozba	prosebný, prosebník
kresliť	krezb	kresebný

Podľa toho môžeme povedať, že pôvodne jednotná morféma *pros-* sa rozštiepila na dve podoby: *pros-* a *proz-*, podobne aj morféma *kres-* na *kres-* a *kre-*. Takýto stav je možný preto, lebo jednotlivé deriváty predstavujú koniec koncov samostatné slová.

Po zistení, že slová *prosba* a *kresba* treba z hľadiska fonologického (morfonologického) interpretovať ako spojenia foném $p+r+o+z+b+a$, $k+r+e+z+b+a$, podobne tvary gen. pl. *prosieb, kresieb* ako $p+r+o+z+ie+b$, $k+r+e+z+ie+b$ (vo výslovnosti pred fonematickou nulou dochádza k neutralizácii znelosti, a preto je tu *proziep, kreziep*), chceme odpovedať na otázku, prečo vznikli podoby *prozieb, krezieb*.

Základným predpokladom pre vznik týchto fonologických podôb je nesporne výslovnosť z takmer vo všetkých pádových formách slov *prosba* a *kresba* na základe pravidla o neutralizácii znelosti a rovnaká výslovnosť aj v niektorých derivátoch: *prosička* – vysl. *prozbička, prosbopis* – vysl. *prozbovis, kresbička* – vysl. *krezbica, kresbový* – vysl. *krezbový*. Táto výslovnosť naznačila fonologickú podobu uvedených substantív (že je totiž v nich *z*), nemohla však sama osebe rozhodnúť o tom, že vo fonologickej štruktúre slov *prosba* a *kresba* sa musí objaviť znelé z namiesto neznelého *s*. Podľa našej mienky dôležité tu boli niektoré momenty, ktoré sú v povahe týchto substantív ako derivátov s príponou *-ba*, resp. niektoré širšie momenty, ktoré sú vôbec v povahe substantív so slovotvornou príponou *-ba*. Formy *prozba, krezb* treba takto chápať ako výsledok súhry viace-

rých činiteľov vo zvukovej stavbe nášho spisovného jazyka a v slovotvornej štruktúre substantív na *-ba*.

Príponou *-ba* sa tvoria názvy deja a činnosti, napr. *sejba, orba, kosba*; niektoré podstatné mená v tomto slovotvornom modeli označujú aj abstraktný pojem (napr. *hrozba, prosba, tvorba, hudba*, alebo aj vec vzniknutú danou činnosťou (napr. *stavba, klenba, spisba*).² V tejto súvislosti J. Horecký uvádza ako príklady aj niektoré slová, pri ktorých poznamenáva, že sú doložené len u starších autorov. Tak napr. Kálal uvádza aj *cvičba, hromba, riešba, tlačba*, ba od Hodžu aj *spolitba* vo význame „*spoločovanie*“. V staršom jazyku sú podľa neho doložené aj podst. mená *kvilba, súžba, suďba, lučba, lišba, kolba, šalba*, ba aj *určitba, lacnitba* a *chodba* vo význame „*chôdza*“. Už z tohto prehľadu niektorých slov na *-ba* vidieť, hoci autor o tom výslovne nehovorí, že slová na *-ba* sa častejšie vyskytujú v staršom ako v novšom jazyku. V súčasnom spisovnom jazyku sa síce slová na *-ba* používajú, ale je to vcelku malá skupina slov, ktorá sa už nerozširuje o novšie jednotky. Nové slová na *-ba* nielenže nepribúdajú, ale mnohé staršie slová na *-ba* sa deetymologizujú, dochádza pri nich postupne k zániku slovotvornej štruktúry. Pri neproduktívnych modeloch a typoch často dochádza až k zániku slovotvornej štruktúry alebo aspoň k takému stavu, že slovotvorná štruktúra je nezreteľná³. To je nakoniec v súhlase s celkovým vývinom, ktorý smeruje „k zániku slovotvornej štruktúry“ (v extrémnej formulácii J. Rozwadowského)⁴. Ukazujú na to slová, ako napr. *chodba*, najmä však *hudba, zberba* a i. (k tomu prispievajú aj niektoré alternácie, porov. *húšť* — *hudba, zbierať* — *zberba*).

V minulosti sa slovotvorná prípona *-ba* využívala častejšie, alebo tu aspoň bola dosť umelá snaha využívať túto príponu omnoho častejšie najmä pri tvorení niektorých termínov. Podrobnejší rozbor slovotvorných prostriedkov v štúrovskom a v matičnom období spisovnej slovenčiny do prvej svetovej vojny ukázal tendenciu k znižovaniu produktivity slovotvorného typu s príponou *-ba*. Jednotlivé novšie deriváty s príponou *-ba* sa netvoria, naopak — početné deriváty s príponou *-ba* sa vysúvajú na periferiu spisovného jazyka, stávajú sa zastaranými, napr. *sužba*, niektoré

² HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 139; tenže: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 159–162.

³ HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny, s. 72; Slovenská lexikológia, s. 80.

⁴ Tamže. — Porov. aj kritickú poznámku J. Furdíka v práci Zo slovotvorného vývoja slovenčiny (1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 48), ktorý hovorí, že tieto tendencie nepostihujú všetky deriváty a slovotvorné typy v rovnakej miere. Podľa J. Furdíka (ktorý v tom nadväzuje na M. Dokulila) sotva možno hovoriť o všeobecnej platnosti tendencie k lexikalizácii, t. j. k zániku slovotvornej štruktúry odvodených slov.

dostávajú osobitný štylistický príznak, napr. *družba* a pod. V odbornej terminológii sa neujali deverbatívne deriváty s príponou *-ba* presadzované v 19. stor. miestami až tvrdošijne (Godra, Zoch, Loos). Celkove sa teda ukazuje, že v prvom vývinovom období slová na *-ba* neboli v centre, ale skôr na periférii slovotvorného pohybu v skúmanej onomaziologickej kategórii a nezasahovali podstatnejšie do vývinového procesu celej onomaziologickej kategórie (čiastkového systému tvorenia podstatných mien patriacich primárne do transpozíickej kategórie spredmetnenia deja), v rokoch 1843–1918 (zhruba 8 desaťročí). Chýba nám zatiaľ podrobnejší výskum tohto slovotvorného typu, ako aj iných typov v ďalších vývinových obdobiach spisovnej slovenčiny.

Veľmi markantne sa tento stav ukazuje aj v porovnaní s inými slovanskými jazykmi. Slová na *-ba* sú v súčasných slovanských jazykoch zastúpené takto (zoraďujeme od najvyššieho počtu po najnižší): srbochorvátčina 70, ruština 68, ukrajinčina 58, poľština 55, bieloruština 43, bulharčina 25, čeština 14, slovenčina 12⁵. Najmenší počet je teda v slovenčine (v príspevku autor vyzdvihuje veľkú frekvenciu v srbochorvátčine).

Podstatné oslabovanie slovotvornej štruktúry slov na *-ba*, dokonca v niektorých prípadoch až jej zánik vedie celkom prirodzene k tomu, že čisto fonetická stránka jednotlivých slov na *-ba*, ich výslovnosť sa stáva rozhodujúcou pre fonologickú interpretáciu takýchto výrazov. V niektorých prípadoch sa tento stav odráža už aj v pravopise, porov. napr. slovenské *svadba* proti českému *svatba*.

Výskyt znelého *z* namiesto *s* v slovách *prosba* a *kresba* (fonologicky *prozba*, *krezba*) môže napomáhať aj celkový stav v rozložení znelých a neznelých spoluhlások pred príponou *-ba*. Vo väčšine prípadov je pred príponou *-ba* znelá spoluhláska, neznelá spoluhláska sa vyskytuje zriedkavejšie. Celkový stav je takýto:

- č: *lučba*, *liečba*
- d: *svadba*, *skladba*, *hudba*, *sadba*, *sudba*
- dz: *sadzba*
- j: *sejba*
- l: *voľba*, *deľba*, *maľba*, *paľba*, *strel'ba*, *šaľba*
- n: *hanba*
- r: *borba*, *orba*, *merba*, *tvorba*, *zberba*
- s: *spisba*, *kosba*
- t: *veštb*, *platba*, *siatba*, *mlatba*, *kliatba*, *vrtba*

⁵ Pozri GERD, A. S.: Iz slavianskogo imennogo slovoobrazovanija. In: Vestnik Leningradskogo universiteta, 23, 1968. Séria 2. Istorija. Jazyk. Literatura, č. 3, s. 103–108. Macedónčinu, slovinčinu a lužickú srbčinu autor nespomína.

v: *plavba, stavba*

z: *rezba, razba, hrozba, vozba*

ž: *držba, pažba, sužba, ťažba, údržba, túžba*

Prevaha prípadov, v ktorých pred príponou *-ba* je znelá spoluhláska, vyvíja v tomto smere tlak aj na tie pozície, kde by mala byť pred príponou *-ba* neznelá spoluhláska. Vzniká akási „globálna“ predstava, že substantíva na *-ba* bývajú odvodené od základov, ktoré sa končia na znelú spoluhlásku. Tento stav len zvýrazňuje spomínaná už znelostná neutralizácia.

Túto prevahu znelosti pred príponou *-ba* podporuje ešte aj ten fakt, že tvary gen. pl. sa prakticky netvoria pri všetkých podstatných menách na *-ba*. Chýba takto v mnohých prípadoch spomínaná už pozícia maximálnej fonologickej diferenciácie, t. j. postavenie príslušného konsonantu pred vokálom alebo diftongom. Nedostatok takejto pozície zase pomáha hodnotiť čisto fonetické javy ako fonologické, t. j. interpretovať znelú spoluhlásku, vynútenú na základe pravidla o neutralizácii konsonantov, ako fonému (morfonému) s príznakom znelosti.

Vyššie sme sa už dotkli derivátov slov *prosba* a *kresba*. K slovu *prosba* existujú jednak deriváty so *s* (*prosebný* a *prosebník*), jednak deriváty so *z* (*prosbička, prosbopis*, vysl. *prozbička, prozbopis*). K slovu *kresba* sú vlastne iba deriváty so *z*: *kresbička, kresbový* (vysl. *krezbíčka, krezbový*). G. Horák uvádza v cit. štúdií aj derivát *kresebný*, t. j. derivát na *-ný* s vkladným *e*, ktorým sa v pozícii maximálnej fonologickej diferenciácie ozrejmuje predchádzajúci neznelý konsonant *s*. Slovník slovenského jazyka⁶ uvádza však iba derivát *kresbový*, derivát *kresebný* sa tu nezaznamenáva. Tento stav vedie zase k zvýrazneniu znelosti pri slove *kresba* a pri jeho derivátoch v jazykovom vedomí.

V. Uhlár, ktorý sa tiež vyslovil k otázke výslovnosti tvarov *prosieb, kresieb*,⁷ pokladá výslovnosť so znelým *z* za ďalší prejav tendencie slovenčiny k znelosti, za prejav jej úsilia o čo najväčšie uplatnenie znelosti. V. Uhlár však nevysvetlil, prečo sa v spisovnej slovenčine táto tendencia uplatňuje. Vec si nemožno vysvetľovať tak, že by azda slovenčina vedome chcela v maximálnej miere uplatniť znelosť (teleologický výklad). Podľa našej mienky smerovanie k znelosti pri slovách na *-ba* je výsledok niekoľkých faktorov, ktoré vyplývajú zo štruktúry týchto pomenovaní. Štruktúra pomenovaní slovotvorného typu s príponou *-ba* utvára priaznivé predpoklady na uplatnenie znelých foném namiesto neznelých v pozícii pred touto príponou.

⁶ Slovník slovenského jazyka. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 768.

⁷ UHLÁR, V.: Zvukové hodnoty slovenčiny a výslovnosť tvarov *prosieb, kresieb*. Slovenská reč, 39, 1974, s. 164–167.

G. Horák sa v cit. článku zmieňuje aj o tom, že vyrovnanie paradigmy z výslovnostnej stránky by sa muselo vzťahovať na všetky substantíva ženského a stredného rodu, v ktorých sa na hranici slovotvorného základu a prípony uplatňuje znelostná neutralizácia, takže by sme mali prijať nielen výslovnosť *proziep*, *kreziep*, ale i *mladba* — *mladiep*, *ba* dokonca aj *dláška* — *dlášok* a podobne. Podľa našej mienky ide o proces pri jednotlivých slovách, ktorý nemá automaticky dosah pre celú kategóriu slov na *-ba* (prípadne aj iné kategórie slov, v ktorých dochádza k podobnej neutralizácii znelosti). Takýto býva konečne vývin aj v iných prípadoch. To, že v niektorých prípadoch sa v tvaroch gen. pl. ženských a stredných podstatných mien porušuje rytmický zákon (napr. *výhier*, *čísiel*, *sídiel*, *povereníctiev*), neznamená ešte, že by takýto stav musel byť pri všetkých podstatných menách žen. a str. rodu, ktoré majú v gen. pl. vkladnú hlásku. Z faktu, že pri slovách na *-ič* je v dnešnej spisovnej slovenčine prevažne prípona *-i* (*voliči*), nemožno vyvodzovať záver, že tento stav musíme uplatniť pri všetkých takýchto slovách (je *rodičia*, *dedičia*). Ak sa teda uplatňuje sklon k prehodnocovaniu niektorých neznelých spoluhlások na znelé pri niektorých slovách s príponou *-ba*, neznamená to ešte, že by sme takýto stav museli zaviesť aj pri ostatných slovách na *-ba* alebo dokonca aj pri slovách s inými príponami a podobne. Preto tento argument nemožno uvádzať proti prijatiu výslovnosti tvarov *prosieb*, *kresieb* ako *proziep*, *kreziep*.

Svoj výklad o výslovnosti tvarov gen. pl. *prosieb*, *kresieb* môžeme uzavrieť v tom zmysle, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa slová *prosba* a *kresba* z fonologického hľadiska chápu ako spojenia $p+r+o+z+b+a$, $k+r+e+z+b+a$. Tvary gen. pl. *prosieb*, *kresieb* z fonologického hľadiska majú podobu $p+r+o+z+ie+b$, $k+r+e+z+ie+b$.

Problematika výslovnosti tvarov *prosieb*, *kresieb* (*proseb*, *kreseb*) sa kriticky posudzuje aj v češtine.⁸ Tu je kodifikovaná výslovnosť *krezeb*, *prozeb*, teda tiež so znelým *z*. Pripomeňme v tejto súvislosti, že v češtine je ortoepická aj výslovnosť *svadep* (pís. *svateb*), kde je tiež znelá spoluhláska (v slovenčine *svadiieb*). Je tu teda podobný stav ako v slovenčine. To ukazuje, že v prípade výslovnosti tvarov *prosieb*, *kresieb* ako *proziep*, *kreziep* nejde o nejaký omyl na základe výslovnosti ostatných pádových foriem substantív *prosba* a *kresba*, ale že táto výslovnosť je hlbšie zakotvená v samej štruktúre jazyka.

Z nášho výkladu vychodí, že rovnako ako niektorí iní jazykovedci aj my pokladáme za správnu výslovnosť *proziep*, *kreziep*.

⁸ Porov. recenziu publikácie V. Šmilauera *Nauka o českém jazyku*, ktorú uverejnili pracovníci oddelenia jazykovej kultúry ÚJČ ČSAV v časopise *Naše řeč*, 56, 1973, s. 256.

POVEDOMIE RODU NIEKTORÝCH MIESTNYCH MIEN

F. Miko¹ upozornil na osobitné problémy určovania gramatického rodu substantív s nulovou pádovou príponou v nom. sg., ktoré pomenúvajú zvieratá a veci. Gramatický rod je tu určený konvenciou, ktorá vyplýva z tradície a z historických daností jazyka. Pri menej bežných slovách, ktorých paradigma nie je zrejmá, je táto konvencia podľa F. Miku menej známa. Niekde sa zasa križi spisovný úzus s nárečím, kde je v dôsledku iného vývinu rozdielny rod. V takýchto prípadoch nie je gramatický rod v povedomí používateľov jazyka (u všetkých alebo u väčšiny z nich) bezprostredne zrejmý a musí sa vo zvýšenej miere opierať o kodifikáciu.

F. Miko uvádza ďalej príklady všeobecných i miestnych mien s oslabeným povedomím ženského rodu. Z miestnych mien majú podľa F. Miku oslabený gramatický rod tieto substantíva: *Beňuš*, *Debraď*, *Gáň*, *Halič*, *Hnúšť* (?), *Hraň*, *Hrochoť*, *Chrast*, *Marhaň*, *Mokrad*, *Nandraž*, *Potôň*, *Radvaň*, *Sereď*, *Vydraň* a i. (feminína); *Andač*, *Báhoň*, *Bajč*, *Branč*, *Čabaj*, *Číž*, *Fijaš*, *Havaj*, *Holíč*, *Horeš*, *Hrčeľ*, *Kehel*, *Milhost*, *Muráň*, *Leles*, *Okoč*, *Pereš*, *Poproč*, *Proč*, *Svätuš*, *Úbrež*, *Ulič*, *Zboj* a i. (maskulína).

F. Miko poukazuje na kolísanie rodového (gramatického) povedomia aj v Morfológii slovenského jazyka.² F. Miko tu niektoré miestne mená s kolísavým povedomím gramatického rodu v porovnaní s prvou jeho uvedenou prácou vynecháva, resp. uvádza iné miestne mená. Podľa Morfológie slovenského jazyka povedomie rodu býva neisté a kolísavé pri niektorých miestnych menách muž. rodu s mäkkým zakončením (*Báhoň*, *Boľ*, *Branč*, *Čabaj*, *Holíč*, *Kehel*, *Milhost*, *Poproč*, *Počkaj*) a pri niektorých miestnych menách ženského rodu s mäkkým zakončením: *Beňuš*, *Debraď*, *Gáň*, *Halič*, *Hraň*, *Hrochoť*, *Marháň*, *Mokrad*, *Radvaň*, *Vydraň* a i.

V niektorých prípadoch je však súčasná kodifikácia gramatického rodu uvedených miestnych mien odlišná od Mikových údajov. Podľa Slovníka slovenského jazyka VI je miestne meno *Beňuš* mužského rodu: (z) *Beňuš-a* (s. 156). Aj miestne meno *Nandraž* (F. Miko ho zapisuje s dlhým á po spoluhláske *r* -: *Nandraž*) je podľa SSJ VI mužského rodu: (z) *Nandraž-a* (s. 206). Domnievame sa, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa u väčšiny používateľov spisovného jazyka miestne mená *Beňuš* a *Nandraž* chápu ako

¹ Miko, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962, s. 26–27.

² Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 131.

substantíva mužského rodu. F. Miko uvádza aj miestne meno *Hnúšť*. V spisovnej slovenčine je iba miestne meno *Hnúšťa*, *Hnúšťa-Likier* (SSJ VI, s. 173).

SSJ VI kodifikuje východoslovenské miestne mená *Poproč* (s. 217), *Proč* (s. 219) a *Podproč* (s. 216) ako substantíva ženského rodu, ktoré majú gen. sg. pádovú príponu *-e*: (z) *Poproč-e*, *Proč-e*, *Podproč-e*. F. Miko ich uvádza ako substantíva mužského rodu. V miestnom úze sa tieto tri miestne názvy pokladajú za podstatné mená mužského rodu a skloňujú sa pravidelne podľa vzoru stroj:

N.	Podproč	Poproč	Proč
G.	Podproč-a	Poproč-a	Proč-a
D.	Podproč-u	Poproč-u	Proč-u
A.	Podproč	Poproč	Proč
L. o	Podproč-i	Poproč-i	Proč-i
I.	Podproč-om	Poproč-om	Proč-om

Aj doklady z dennej tlače ukazujú, že miestny názov *Poproč* sa pokladá za substantívum mužského rodu:

... 83 pionierov a iskier z Užhorodu, Chustu, Mukačeva, Rachova, Spišskej Novej Vsi, Rudnians, Somotoru, *Poproč* a i z ďalších miest a obcí ... — ... Peter Šimko z *Poproč* ... (Východoslovenské noviny, 9. 8. 1973, s. 5). — O päť dní neskôr sa hral večer na dvore päťročný chlapec J. M. z *Poproč* (Práca, 28. 8. 1973, s. 6). — Hilovský z *Poproč* za kopnutie súpera bez lopty si v tomto roku už nezahrá (Východoslovenské noviny, 10. 10. 1973, s. 6). — ... kde 10 minút po 24. hodine porodila pani Kristína Ogurčáková z *Poproč* zdravého chlapčeka (Smena, 2. 1. 1974, s. 1). — Cez *Poproč*, okres Košice-vidiek, viedol okolo polnoci osobné auto Milan H. z *Poproč* (Východoslovenské noviny, 24. 4. 1964, s. 3).

V SSJ VI sú príslušné deriváty od miestnych mien *Poproč*, *Proč* a *Podproč* kodifikované takto:

Poproč	Proč	Podproč
Popročan	Pročan	Podpročan
Popročanka	Pročianka	Podpročanka
popročský	pročiansky	podpročský

Odporúčame aj od jednoslabičného miestneho názvu *Proč* tvoriť príslušné deriváty rovnako ako od dvojslabičných miestnych názvov *Poproč* a *Podproč*, teda: *Pročan*, *Pročanka*, *pročský*.

Podobná situácia je aj pri miestnom mene *Okoč*. Podľa SSJ VI (s. 210) je toto miestne meno ženského rodu; v dennej praxi však používatelia spisovného jazyka miestne meno *Okoč* vnímajú ako podst. meno mužského rodu. Ukazujú to aj doklady z dennej tlače:

Na okraji obce *Okoč* v okrese Dunajská Streda zrazil v sobotu večer pri predchádzaní motocyklista 23-ročný Štefan Č. z *Okoča* bicyklistu... (Pravda, 27. 3. 1973, s. 2).

Miestne meno *Okoč* navrhujeme kodifikovať ako substantívum mužského rodu a skloňovať ho pravidelne podľa vzoru stroj.

SSJ VI kodifikuje príslušné deriváty od miestneho mena *Okoč* takto: *Okočan* — *Okočianka* — *okočiansky*. Navrhujeme, aby sa aj od miestneho mena *Okoč* kodifikovali príslušné deriváty obdobne ako deriváty od dvojslabičných miestnych názvov *Poproč* a *Podproč*, teda: *Okočan* — *Okočanka* — *okočský*, lebo napr. aj od miestneho mena ženského rodu *Lupoč* kodifikuje SSJ VI (s. 197) príslušné deriváty takto: *Lupočan* — *Lupočanka* — *lupočský* (nie „lupočiansky“. Od dvojslabičného miestneho mena muž. rodu *Klokoč* sú v SSJ VI (s. 186) kodifikované príslušné deriváty takto: *Klokočan* — *Klokočanka* — *klokočský* (nie „klokočiansky“). Podobne sa tvoria prídavné mená aj od miestnych mien *Dobroč* a *Vrchdobroč*.

Miestne meno *Zeleneč* kodifikuje SSJ VI (s. 251) ako substantívum ženského rodu: (*do*) *Zelenč-e*. Doklady však ukazujú, že aj miestne meno *Zeleneč* sa u používateľov súčasnej spisovnej slovenčiny hodnotí ako substantívum mužského rodu:

... na ktorom štartovali starší futbalisti *Zelenča*, *Modranky*, *Hrnčiaroviec* a športových novinárov z Bratislavy... (Roľnícke noviny, 23. 7. 1973, s. 4). — Vyhrali ho bývalí hráči *Zelenča*, ktorí vo finále zdolali bývalých hráčov *Modranky* 1 : 0 (Práca, 23. 7. 1973, s. 5) — 46-ročný Ján N. zo Špačiniac zrazil bicyklistu 62-ročného Jána B. zo *Zelenča* (Pravda, 22. 12. 1963, s. 2). — Do nemocnice v Trnave priviezli dvoch chlapcov zo *Zelenča*... (Práca, 3. 1. 1974, s. 6). — ... 14-ročný Jozef H. zo *Zelenča* v okrese Trnava (Práca, 7. 1. 1974, s. 3).

Prídavné meno od miestneho mena *Zeleneč* kodifikuje SSJ VI v podobe *zelenčiansky*. Doklady ukazujú, že aj od miestneho mena *Zeleneč* je v súčasnej spisovnej slovenčine tendencia tvoriť prídavné meno príponou *-ský*: *zelenčský*. Ide tu o rovnaký postup ako pri adjektívnych derivátoch od miestnych mien *Plaveč* (*plavečský*, nie „plavčiansky“), *Luboreč* (*luborečský*, nie „luborečiansky“):

... potom sa „v *zelenčskej* jame“ v jednotlivých zápasoch podelili o konečné víťazstvo. — ... vo vedľajšej budove MNV bola inštalovaná pekná výstavka histórie *zelenčského* futbalu (Roľnícke noviny, 23. 7. 1973, s. 4).

Miestne mená *Úbrež* (s. 239), *Zábrež* (s. 249), *Podhorod* (s. 216), *Vydraň* (s. 247) kodifikuje SSJ VI ako substantíva ženského rodu. Doklady ukazujú, že pri miestnych menách *Úbrež*, *Podhorod* a *Vydraň* je u používa-

teľov spisovného jazyka tendencia chápať ich ako substantíva mužského rodu:

Smrteľný úraz utrpel 8-ročný P. D. z *Úbreža*, okres Michalovce (Východoslovenské noviny, 12. 6. 1973, s. 3). — ... medzi *Podhorodom* a Ruským Hrabovcom (Východoslovenské noviny, 27. 12. 1973, s. 1). — Pracovníci Lesného závodu v Medzilaborciach objavili v katastri *Vidraňa* (!) mohutné stopy zubra (Práca, 22. 10. 1973, s. 4).

Kolísanie je aj pri určovaní gramatického rodu miestneho *Milhost'*, ktoré SSJ VI (s. 203) kodifikuje ako substantívum ženského rodu: (do) *Milhoste*. No miestne meno *Gemerský Milhost'* SSJ VI (s. 171) kodifikuje ako substantívum mužského rodu: (z) *Gemerského Milhost'a*. Aj tu by sa žiadalo zjednotiť kodifikáciu názvu *Milhost'*, a to ako substantívum muž. rodu.

Miestne mená *Lúč na Ostrove* (s. 196), *Malá Lúč* (s. 198) a *Veľká Lúč* (s. 242) kodifikuje SSJ VI ako substantíva ženského rodu s pádovou príponou -e v G. sg.: (do) *Lúče na Ostrove*, (z) *Malej Lúče*, (od) *Veľkej Lúče*. Pravdepodobne podľa všeobecného substantíva *lúč*, ktoré je mužského rodu, je tendencia aj vlastné meno *Lúč* hodnotiť ako substantívum mužského rodu. Odvolávame sa opäť na doklady:

Aj tu je priestor pre mladého zootechnika, ktorý má na starosti živočíšnu výrobu na hospodárskom dvore v bývalom *Veľkom Lúči*. — V *Malom Lúči* je zasa zootechnikom môj otec ... (Roľnícke noviny, 14. 9. 1973, s. 1).

Záverom opakujeme, že v súčasnej spisovnej slovenčine je tendencia hodnotiť miestne mená *Beňuš*, *Nandraž*, *Poproč*, *Proč*, *Podproč*, *Okoč*, *Zeleneč*, *Úbrež*, *Podhorod'*, *Vydraň*, *Milhost'*, *Lúč* ako substantíva mužského rodu.

NÁVRH ČSN TRANSLITERÁCIA CYRILIKY

Pravidlá transliterácie cyrilských písmen zo súčasných slovanských jazykov, ktoré používajú cyriliku, do latinky neboli u nás dosiaľ stanovené jednotne v celoštátne záväznej norme. Zväčša sa uplatňovala transliteračná prax založená na návrhu Transliteračnej komisie bývalého Slovenského ústavu v Prahe z r. 1939 a 1950. Preto sa ukázala potreba vypracovať celoštátnu normu transliterácie cyrilských písmen do latinky, určenú najmä na vedecké a odborné účely (prípravu a redigovanie vedeckých a odborných publikácií, knihovníctvo, bibliografiu, dokumentáciu a pod.). Táto úloha bola zverená Transliteračnej komisii pri Československom komitáte

slavistov (predseda dr. Š. Peciar, CSc., vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, tajomník dr. L. Dvonč, CSc., samostatný vedecký pracovník JÚLŠ SAV). Návrh normy vypracoval L. Dvonč. Transliteračná komisia pri ČSKS po zvážení všetkých pripomienok a doplnkov, ktoré k predloženému a predbežnému návrhu zaslali zainteresované inštitúcie a jednotlivci, vypracovala konečný návrh ČSN Transliterácia cyriliky, ktorý teraz predkladáme čitateľom Slovenskej reči na verejné posúdenie. Všetky pripomienky, návrhy a doplnky sa posúdia pri príprave definitívneho znenia normy. Pripomienky, návrhy a doplnky prosíme zaslať do konca februára 1975 na adresu Ústredí vedeckých, technických a ekonomických informácií, (do rúk dr. K. Pecha), Konviktská 5, 113 57 Praha 1.

TRANSLITERÁCIA CYRILIKY

Táto norma určuje pravidlá transliterácie cyrilských písmen zo súčasných slovanských jazykov, ktoré používajú cyriliku (ruštiny, ukrajinčiny, bieloruštiny, srbskej verzie srbochorvátskeho jazyka, macedónčiny a bulharčiny), do latinského písma.

Táto norma je určená najmä na vedecké a odborné účely (prípravu a redigovanie vedeckých a odborných publikácií, knihovníctvo, bibliografiu, dokumentáciu a pod.).

I. NÁZVOSLOVIE

1. Transliterácia je spôsob prepisu písmen z jednej abecedy príslušnými písmenami druhej abecedy. Pritom sa písmená jednej abecedy prepisujú jednotne tými istými písmenami druhej abecedy podľa stanovených pravidiel, takže je možný priamy spätný prevod do pôvodnej abecedy.

Od transliterácie sa odlišuje transkripcia, ktorou sa rozumie prepis usilujúci sa o zachytenie výslovnosti príslušnej hlásky v danom jazyku. Pri transkripcii sa môže to isté písmeno rozdielne prepisovať podľa toho, akú hlásku vo výslovnosti označuje. Hlavné zásady transkripcie cyriliky do slovenčiny, resp. češtiny sa uvádzajú v Pravidlách slovenského pravopisu, resp. Pravidlách českého pravopisu.

II. ZÁSADY TRANSLITERÁCIE

2. V tejto norme sa pri transliterácii cyrilských písmen do slovenčiny a češtiny vychádza zo súboru cyrilských písmen používaných v jednotlivých slovanských jazykoch a z ich hláskovej platnosti. Podľa toho, z kto-

rého jazyka sa cyrilske písmená transliterujú, býva niekedy rozdiel v transliterácii toho istého písmena (grafického znaku) do slovenčiny, resp. češtiny (napr. písmeno r z ruštiny a ukrajinčiny, písmeno ш z ruštiny a bulharčiny a pod.). Pri transliterácii podľa tejto normy je teda vždy potrebné poznať jazyk, z ktorého sa cyrilske písmená transliterujú.

3. Pri transliterácii sa používajú latinské písmená alebo spojenia písmen, ktoré sú obvyklé v slovenčine, resp. v češtine, podľa potreby modifikované diakritickými znamienkami.

4. Pri transliterácii zo srbskej (cyrilskej) verzie srbochorvátčiny sa uplatňujú princípy chorvátskej grafiky s latinkou.

III. FORMA TRANSLITERÁCIE

5. Spôsob transliterácie písmen jednotlivých cyrilských abecied sa uvádza v pripojenej tabuľke.

DODATOK

Súvisiace čs. normy

ČSN 01 0194. Pravidla pro vypracování referátů (abstraktů) z odborné literatury. 1970.

ČSN 01 0195. Bibliografický (dokumentační) a katalogizační záznam. 1965.

ČSN 01 0196. Zpracování názvů časopisů a jiných periodik. 1970.

ČSN 01 0197. Bibliografické citace. 1971.

Obdobné medzinárodné odporúčanie

ISO/R 9. International system for the transliteration of slavic cyrillic characters. 1968.

Obdobné cudzie normy

BS 2979. Transliteration of cyrillic and greek characters. 1958.

DIN 1460. Transliteration slawischer kyrillischer Buchstaben. 1962.

DS 378. Transliteration af kyrilliske bogstaver. 1953.

DS 378.1. Transliteration af det moderne russiske alfabet. 1964.

MSZ 3394. Cirillbetűs címek átírása könyvtári és dokumentációs célokra. 1951.

NBN 467. Documentation. Système international pour la translittération. Caractères cyrilliques. 1957.

NF Z 46-001. Translittération des caractères cyrilliques slaves. 1971.

NP-47. Documentação dos caracteres eslavos cirílicos. 1971.

PN N-01201. Transliteracja słowiańskich alfabetów cyrylickich. 1970.
SIS 01 10 21. Translitterering av kyrilliska bokstäver. 1963.
STAS 5309. Transliteratia caracterelor slave chirilice. 1970.
TGL 0-1460. Transliteration kyrillischer Buchstaben. 1962.

Vypracovanie normy

Spracovateľ: — Transliteračná komisia Československého komitétu slavistov — Dr. Š. Peciar, CSc., Dr. L. Dvonč, CSc.
— Ústredie vedeckých, technických a ekonomických informácií, Praha

TABULKA TRANSLITERÁCIE CYRILSKÝCH PÍSMEN

Tabuľka prináša abecedne usporiadané cyrilské písmená používané v súčasných slovanských jazykoch: v ruštine, ukrajinčine, bieloruštine, srbochorvátčine (v srbskej verzii), macedónčine a v bulharčine. K nim sa podľa jednotlivých jazykov uvádzajú latinské písmená používané pri transliterácii do slovenčiny, resp. češtiny.

Priklady, pokiaľ sa neuvádza inak, sú z ruštiny.

Č.	Cyrilika	Ruština	Ukrajínčina	Bieloruština	Srbochorvátčina
1	а А	а А	а А	а А	а А
2	б Б	б Б	б Б	б Б	б Б
3	в В	в В	в В	в В	в В
4	г Г	г Г	г Г	г Г	г Г
5	д Д	д Д	д Д	д Д	д Д
6	і І	—	—	—	—
7	ѣ Ё	—	—	—	dj Dj
8	е Е	е Е je Je na začiatku slova, po samohlás- kach, po mäkkom a tvrdom znaku a po apostrofe	е Е	е Е je Je na začiatku slova, po samo- hláskach, po mäk- kom a tvr- dom znaku a po apostrofe	е Е
9	ё Ё	—	—	ё Ё	—
10	є Є	—	je Je	—	—
11	ж Ж	ж Ж	ж Ж	ж Ж	ж Ж

Macedón- čina	Bulharčina	Príklady
a A	a A	адрес = adres
б B	b B	баба = baba
v V	v V	вы = vy
g G	г G	голова = golova голова = holova (ukr.) галава = halava (bielorus.)
d D	d D	да = da
г̣ ģ	—	мегу = meġu (macedón.)
—	—	меџа = medja (srbochorv.)
e E	е E	Сергей = Sergej Есенин = Jesenin Вересаев = Veresajev съезд = s'jezd Арсеньев = Arsen'jev об'ем = ob'jem
—	—	развицѣ = razviccě
—	—	твое = tvoje (ukr.)
ž Ž	ž Ž	журнал = žurnal

Č.	Cyrilika	Ruština	Ukrajnčina	Bieloruština	Srbochorvátčina	Macedónčina	Bulharčina	Priklady
12	з З	z Z	z Z	z Z	z Z	z Z	z Z	звезда = zvezda
13	ѕ S	—	—	—	—	dz Dz	—	ѕвезда = dzvezda (macedón.)
14	и И	i I ji Ji po mäkkom znaku	y Y	—	и I	i I	i I	бич = bič бич = byč (ukr.) Ильич = Iljič
15	і І	—	i I	i I	—	—	—	білий = bilyj (ukr.)
16	ї І	—	ji Ji	—	—	—	—	їзда = jizda (ukr.)
17	й Й	j J	j J	j J	—	—	j J	май = maj
18	ј Ј	—	—	—	j J	j J	—	Јован = Jovan (srbochorv.)
19	к К	k K	k K	k K	k K	k K	k K	как = kak
20	к К	—	—	—	—	k K	—	кукање = kukanje (macedón.)
21	л Л	l L	l L	l L	l L	l L	l L	лампа = lampa
22	љ Љ	—	—	—	lj Lj	lj Lj	—	љубав = ljubav (srbochorv.) љубов = ljubov (macedón.)
23	м М	m M	m M	m M	m M	m M	m M	муж = muž
24	н Н	n N	n N	n N	n N	n N	n N	народ = narod
25	њ Њ	—	—	—	nj Nj	nj Nj	—	њива = njiva (srbochorv.) бањар = banjar (macedón.)

Č.	Cyrilika	Ruština	Ukrajnčina	Bieloruština	Srbochorvátčina	Macedónčina	Bulharčina	Příklady
26	о О	о О	о О	о О	о О	о О	о О	общество = občestvo
27	п П	р Р	р Р	р Р	р Р	р Р	р Р	пара = para
28	р Р	г Г	г Г	г Г	г Г	г Г	г Г	рыба = ryba
29	с С	с С	с С	с С	с С	с С	с С	сестра = sestra
30	т Т	т Т	т Т	т Т	т Т	т Т	т Т	товарищ = tovarišč
31	ѣ Ё	—	—	—	ѣ Ё	—	—	куѣа = kuća (srbochorv.)
32	у У	у У	у У	у У	у У	у У	у У	утро = utro
33	ѣ Ё	—	—	ѣ Ё	—	—	—	слоѣник = slovník (bielorus.)
34	Ф ф	ф Ф	ф Ф	ф Ф	ф Ф	ф Ф	ф Ф	физика = fizika
35	х Х	х Х	х Х	х Х	х Х	х Х	х Х	химический = chimičeskij хемиски = hemiski (srbochorv.)
36	ц Ц	ц Ц	ц Ц	ц Ц	ц Ц	ц Ц	ц Ц	центральны = centralnyj
37	ч Ч	ч Ч	ч Ч	ч Ч	ч Ч	ч Ч	ч Ч	час = čas
38	ѣ Ё	—	—	—	ѣ Ё	ѣ Ё	—	ѣмиѣа = džamija (srbochorv.)
39	ш Ш	ш Ш	ш Ш	ш Ш	ш Ш	ш Ш	ш Ш	школа = škola
40	щ Щ	щ Щ	щ Щ	—	—	—	шт Шт	щит = ščit щит = štit (bulh.)
41	ѣ Ё	—	—	—	—	—	ѣ Ё	ѣемѣа = s'jemka гѣлѣб = gáláb (bulh.)

Č.	Cyrilika	Ruština	Ukrajínčina	Bieloruština	Srbochor- vátčina
42	ы Ы	у У	—	у У	—
43	ь Ь	,	,	,	—
44	э Э	е Е	—	е Е	—
45	ю Ю	ју Ју	ју Ју	ју Ју	—
46	я Я	ја Ја	ја Ја	ја Ја	—
47	,	,	,	,	—

Macedón- čina	Bulharčina	Príklady
—	—	был = byl
—	'	Горький = Gor'kij
—	—	это = eto
—	ju Ju	южный = južnyj
—	ja Ja	яйцо = jajco
'	—	об'ем = ob'jem (ukr.)

SPRÁVY A POSUDKY

Studia Academica Slovaca. Prednášky VIII. a IX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava 1972. 335 s. (1. zv.); Bratislava 1973. 448 s. (2. zv.)

Starostlivosťou Ústavu školských informácií, resp. Odboru pre školské styky so zahraničím Ministerstva školstva SSR vyšli v r. 1972 a 1973 prvé dva zväzky prednášok, ktoré odznali na VIII. a IX. seminári slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca (SAS). Seminár usporadúva Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Ako píše v úvode k 1. zväzku redaktor obidvoch publikácií a riaditeľ seminára doc. dr. Jozef Mistrík, prednášky sa majú uverejňovať aj v ďalších rokoch, „aby sa texty stali základnou študijnou literatúrou nielen frekventantov SAS, ale všetkých slovakistov, ktorým ide o to, aby slovenský jazyk, literatúru a kultúru poznávali v širokom kontexte“. Je to istotne náročný cieľ, ale z vedeckej i organizačnej stránky správny a zodpovedajúci realite, lebo je nesporné, že dosah vypočutej prednášky je oveľa menší ako dosah publikovaného textu, najmä ak sa prednesené texty zhrnú do uceleného zväzku.

Obidva zväzky obsahujú dovedna 57 prednášok s jazykovednou, literárno-vednou a všeobecno-kultúrnou tematikou. Z toho je v 1. zväzku 13 jazykovedných tém a v 2. zväzku 17 jazykovedných tém. Ako vidieť, jazykovedné témy sú v obidvoch zväzkoch zastúpené vyše päťdesiatimi percentami. To okrem iného ukazuje i na zacielenie celého seminára. Možno konštatovať, že táto prevaha jazykovedných tém je v celku v súlade s tematickou náplňou letných seminárov iných slovanských jazykov.

Lingvistické témy predstavujú široký záber do histórie aj do súčasného obdobia nášho národného jazyka. V prednáškach sa venuje pozornosť najmä slovnej zásobe slovenčiny (J. Horecký, *Systém slovnej zásoby v slovenčine*; Š. Ondruš, *Špecifické prvky v slovenskej slovnej zásobe*; J. Mistrík, *Retrográdne zákonitosti v slovníku slovenčiny* a ďalšie) a gramatickej stavbe, predovšetkým syntaxi súčasnej slovenčiny (J. Ružička, *Typológia slovenskej morfológie*; ten istý, *Špecifickosť slovenskej syntaxe*; J. Svetlík, *Predikačné jadro jednoduchej vety v slovenčine a v ruštine*; J. Mistrík, *Špecifika textovej syntaxe slovenčiny* a iné); primerane sú zastúpené aj špecifické témy zo spisovného jazyka (J. Ružička, *Dynamika súčasného stavu spisovnej slovenčiny*; A. Kráľ, *Ortoepická kodifikácia slovenčiny*), ďalej z dejín spisovnej slovenčiny (E. Pauliny, *Staršie dejiny spisovnej slovenčiny*; J. Ružička, *Základné črty rozvoja spisovnej slovenčiny v 20. storočí*) a zo štylistiky (J. Mistrík, *Štylistická diferenciacia v slovenčine*; F. Miko, *Štylistická interpretácia slovenskej lyrizovanej prózy*), ako aj témy z histórie slovenčiny (E. Pauliny, *Z problematiky vývinu slovenčiny*; R. Krajčovič, *Historický komentár k fonológii spisovnej slovenčiny*; ten istý, *Historický komentár k morfológii spisovnej slovenčiny*; J. Stanislav, *Slovakizmy v staroslovienskych pamiat-*

kach) a zo slovenskej dialektológie (P. Ondrus, *Slovenské nárečia a Karpat-ský dialektologický atlas*; J. Štolc, *Zo slovenskej dialektológie*). Za užitočné pokladáme v tejto súvislosti najmä prednášky, v ktorých sa slovenčina konfrontuje s inými slovanskými jazykmi (J. Stanislav, *Slovenčina v kruhu slovanských jazykov*; J. Svetlík, *Najcharakteristickejšie rozdiely medzi slovenčinou a ruštinou*; Š. Peciar, *Konfrontácia slovenčiny a češtiny*). V budúcich zväzkoch by sa počet týchto tém mohol ešte zvýšiť, pričom sa môžu týkať aj parciálnych problémov.

Ako vidieť aj z uvedeného prehľadu, autormi prednášok sú vysoko kvalifikovaní odborníci, a to profesori a docenti Filozofickej fakulty UK v Bratislave a vedeckí pracovníci SAV, najmä z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra. Treba pokladať za správne, že zahraničným slovakistom, účastníkom seminára slovenského jazyka a kultúry, predkladajú aj touto formou výsledky bádateľskej činnosti najpovolanejší odborníci v danej oblasti a že sa aj takto môže slovenská jazykoveda prezentovať v slavistickom svete najnovšími poznatkami o slovenčine a osobitne aj svojimi teoretickými výdobytками. Z tohto hľadiska sú názorné napr. prednášky J. Horeckého *Hranica morfému v slovenčine*, R. Krajčoviča *Historický komentár k fonológii spisovnej slovenčiny*, J. Ružičku *Špecifickosť slovenskej syntaxe*, F. Miku Veta *v štruktúre štýlu v slovenčine*, Š. Ondruša *Špecifické prvky v slovenskej slovnej zásobe* a viaceré ďalšie.

Spoločnou vlastnosťou takmer všetkých textov je, že ich autori narábajú s konkrétnym jazykovým materiálom, čerpaným zo štýlovo rozmanitých prejavov súčasného slovenského jazyka i z jeho starších vývinových období, začínajúc 9.–10. storočím. Treba vyzdvihnúť najmä materiál zo súčasnej spisovnej slovenčiny, lebo ten môže vhodne dopĺňať príklady uvádzané v daktorých slavistických príručkách, týkajúce sa spravidla starších období vo vývine slovenčiny.

Prednášky (aj z mimolingvistických oblastí) sú v obidvoch zväzkoch usporiadané podľa abecedného poradia mien ich autorov. Do budúcnosti by sa vari mohlo uvažovať o tematickom usporiadaní prednášok (lingvistické témy, literárnovedné a ostatné) — tak ako sa to robí napr. v zborníku prednášok z IX. seminára slovinského jazyka, literatúry a kultúry (Lublana 1973, 212 s.). Prispelo by to k prehľadnosti takýchto publikácií.

Informatívna hodnota zborníka sa zvyšuje zaradením informácií o autoroch a o ich najvýznamnejších knižných publikáciách (na konci obidvoch zväzkov). Z druhej strany však presnosť daktorých informácií čiastočne znižujú tlačové chyby, ktoré sa nájdú v obidvoch zväzkoch.

Vydanie zborníkov prednášok z dvoch seminárov slovenského jazyka a kultúry tvorí len jednu časť širšie založenej práce Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, majúcej za cieľ šíriť poznatky o slovenčine a o slovenskej kultúre v zahraničí. Celá táto práca, do ktorej patrí aj vedenie lektorátov slovenčiny na zahraničných univerzitách alebo vydávanie publikácií, resp. učebníc slovenčiny v svetových jazykoch (v ostatných rokoch vznikli tri takéto publikácie: J. Bartoš a J. Gagnaire zostavili knihu *Grammaire de la langue slovaque*, P. Baláž a M. Darovec učebnicu *Lehrbuch der slowakischen Sprache für Slawisten* a napokon trojica autorov P. Baláž, J. Bartoš a M. Darovec príručku *Manuel de slovaque à l'usage des slavissants*); táto práca má teda okrem odbornej stránky aj veľmi dôležitú stránku kultúrno-politickú,

lebo pri nej ide o propagáciu celej našej kultúry aj súčasného rozvoja Slovenska v socialistických podmienkach. V tomto zmysle vítame aj vydanie zborníkov *Studia Academica Slovaca* 1, 2 ako záslužný kultúrno-politický čin.

J. Kačala

Slovenská jazykoveda a slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia

V dňoch 8.—9. 12. 1969 sa na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Trnave konala vedecká konferencia o Samuelovi Czamblovi a slovenčine na rozhraní 19. a 20. storočia. Samo Czambel bol najvýznamnejší slovenský jazykovedec z uvedeného obdobia. Ba možno povedať, že bol vlastne jediným významným slovenským jazykovedcom svojich čias. Konferencia o Samuelovi Czamblovi a slovenčine na rozhraní 19. a 20. stor. bola teda konferenciou o slovenskej jazykovede a slovenčine v uvedených rokoch.

Správu o konferencii s prehľadom referátov a diskusných príspevkov podal J. Kačala na stránkach tohto časopisu (Konferencia o slovenčine na rozhraní 19. a 20. storočia. Slovenská reč, 35, 1970, s. 247—248). Vlní vyšiel materiál z tejto konferencie v osobitnom zborníku (*Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia 3. Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, 240 s.*) Niektoré diskusné príspevky, ktoré odzneli na konferencii, v tomto zborníku nie sú uverejnené (napr. diskusný príspevok J. Sabola o dvojtvaroch alebo príspevok V. Uhlára o slovenčine ružomerských tlačí). Bolo by vítané, keby sa publikovali dodatočne v niektorom časopise.

Slovenskí jazykovedci v ostatných rokoch venovali pozornosť viacerým vynikajúcim osobnostiam z minulosti. Tak na konferencii r. 1955 sa zaoberali jazykovedným dielom Ludovíta Štúra (materiál vyšiel v Slovenskej reči, 21, 1956, s. 129—260). Osobitná konferencia bola venovaná životu a dielu Martina Hattala (materiál vyšiel v zborníku Martin Hattala 1821—1903. Red. J. Ružička. Materiál z konferencie konanej v Trstenej dňa 21. a 22. októbra 1970. Trstená, Prípravný výbor osláv 600 rokov mesta Trstenej a 100 rokov Gymnázia v Trstenej 1971). Teraz v spomínanom zborníku dostávame prehĺbený obraz ďalšej kľúčovej postavy v dejinách slovenskej jazykovedy z minulého storočia.

Škoda, že publikácia neobsahuje aj súpis jazykovedných prác S. Czambla (ako je napr. bibliografia v zborníku o Martinovi Hattalovi). Túto medzeru bude potrebné čo najskôr vyplniť, lebo bez súpisu Czamblových prác je obraz produkcie slovenských jazykovedcov neúplný (tu možno spomenúť, že napr. súpis jazykovedných prác A. Bernoláka je v práci I. Kotvana *Bibliografia bernolákovcov* z r. 1957, Kollárove práce o jazyku sú v *Bibliografii Jána Kollára*, ktorú vydal J. V. Ormis r. 1955 a Štúrove jazykovedné práce zachytáva Ormiso *Bibliografia Ludovíta Štúra* z r. 1958).

Zborník poskytuje zaujímavý materiál aj o skloňovaní mena *Czambel* a o tvorení slov od tohto mena. V Gramatike jazyka slovenského od J. Orlovského a L. Aranya (1. vyd. Bratislava, Vedecké a umelecké nakladateľstvo J. Orlovského 1946, s. 120) sa meno *Czambel* skloňuje s vynechávaním *e*: *Czambla*. V Morfológii slovenského jazyka (red. J. Ružička, 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 77), ako aj v Pravidlách slovenského pravopisu sa uvádza

Czambel – *Czambla/Czambela*, čiže sa tu pripúšťa skloňovanie s vynechávaním alebo ponechávaním *e* (to potom platí aj pre odvodzovanie slov). V recenzovanom zborníku sa vo väčšine príspevkov používajú tvary bez *e*, len v malom počte príspevkov nachádzame tvary s *e* (pomer je 19 : 3).

Na s. 240 čítame poznámku, že celý náklad prevzala Pedagogická fakulta v Trnave. Takáto prax býva u nás aj pri niektorých iných zborníkoch vysokých škôl. To má za následok akúsi „tezauráciu“ niektorých publikácií. Tieto publikácie sa nedostávajú na normálny knižný trh, čitateľská verejnosť nie je o nich ani náležite informovaná a ťažko sa aj získavajú od inštitúcií, ktoré náklad prevzali. Tieto publikácie sú neraz aj pre odborníkov, ktorí majú o ne záujem, nedostupné. Nazdávame sa, že aj tieto práce by mali byť prístupné na knižnom trhu (aspoň istá časť by mala byť v predaji).

L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

Gála alebo gala? — V súvislosti s rozličnými spoločenskými udalosťami sa v ostatnom čase stále častejšie stretáme so spojeniami *gala koncert*, *gala program*, *gala večer*, *gala predstavenie* ap. Z hľadiska doterajšej normy sú na týchto spojeniach pozoruhodné dve veci: po prvé to, že sa v slove *gala* nepíše (ani nevyslovuje) dlhé á, a po druhé to, že sa slovo *gala* s určeným substantívom dakedy píše dovedna: *galakonzert*, *galaprogram*, *galavečer* ap. Tak toto slovo najčastejšie čítame v programoch časopisu Televízia, v dennej tlači, ba ojedinele i v umeleckej literatúre: *Zoznamovací gala koncert Orchestra a baletu Československej televízie*. (Televízia, 1974, č. 26.) — *Sobotňajší galakonzert bol dôstojnou prehliadkou interpretačného umenia, ktoré symbolizovalo pätnásťročnú snaživú cestu Slovkoncertu*. (Večerník, 13. nov. 1973.) — *Niektoré z nich účinkovali v sobotu večer v Koncertnej sieni Slovenskej filharmónie na galakonzerte venovanom spomínanej agentúre*. (Večerník, 13. nov. 1973.) — *Či život bol kedy galapromenádu, ktorou sa budúcnosť v koči preváža?* (Pártošová)

Slovo *gála* má španielsko-arabský pôvod (porov. V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 148). V 17.–18. storočí sa toto slovo začalo používať pri viedenskom dvornom ceremoniáli s významom „slávnostné oblečenie“. Odtiaľ sa cez nemčinu dostalo k nám, a to jednak v substantívnej podobe *gála* (= slávnostné oblečenie) a adjektívnej podobe *gála*, *gálový* (= slávnostný). Tieto slová však zo súčasnej slovnej zásoby takmer vypadli. Dôkazom toho je i to, že slovo *gala* v spojeniach *gala koncert*, *gala program*, *gala večer*, *gala predstavenie* sa pocituje ako novo prevzaté, neuvedomuje sa kontinuita so starým slovom *gála*. Nie je možné napr. spojenie „gálový koncert“, „gálový program“. Slovo *gala* sa začalo častejšie používať najmä v súvislosti s usporadúvaním medzinárodných programov televízie a rozhlasu, s usporadúvaním rozličných festivalov, speváckych a filmových podujatí ap. Publicita takýchto podujatí spôsobila, že sa slovo *gala* stalo internacionálnym a používa sa rovnako v ruštine, poľštine, slovenčine, češtine, ako i v nemčine, francúzštine a v iných európskych jazykoch.

Doterajšia norma a súčasné používanie slova *gala* sa rozchádzajú, a to jednak v kvantite prvej slabiky (*gala*, *gála*) a jednak v spôsobe písania s určeným substantívom (píše sa *gala koncert* i *galakonzert*). Iba celkom ojedinele sa stretáme s písaním *gála* (s dlhým á): *Gála programom spoločenského tanca pre BSP a členov SZM skončil sa včera v Ústí n/Labem III. ročník festivalu spoločenského tanca*. (Smena, 12. nov. 1973.) Vynára sa preto oprávnená otázka, ktorú podobu treba pokladať za správnu — *gala* alebo *gála*, a ktorému spôsobu písania dať prednosť. Slovník slovenského jazyka I, s. 425 (ďalej SSJ) a Slovník cudzích slov S. Šalinga — M. Šalingovej — O. Petra (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965, s. 383) uvádzajú iba podobu *gála* s významom „slávnostné oblečenie“. — Pravidlá slovenského pravopisu slovo *gála* nezaznačujú. Toto slovo sa v obidvoch spomínaných slovníkoch uvádza jednak ako substantívum (*gála*, -y ž. i neskl. str.) a jednak ako nesklonné adjektívum. Popri nesklonnej podobe adjektíva *gála* sa uvádza aj podoba *gálový* (*gálové*

oblečenie, gálové šaty). Pri celom hesle je v SSJ štylistické označenie často iron., čo značí, že slovo *gála* sa zvyčajne nepoužíva v neutrálnom jazykovom prejave, že je štylisticky príznakové, má mierne ironické zafarbenie. Najčastejšie je to azda vo frazeologizovanom spojení *dať sa do gály (do gála)* = slávnostne sa obliecť, vyparádiť sa. Túto príznakovosť má slovo *gála* však iba preto, že ho pociťujeme ako zastarané. Prv slovo *gála* bolo súčasťou neutrálnej slovnej zásoby, o čom svedčia aj početné doklady zo staršej literatúry: *Na cisárovo meno v gále!* (Vajanský) – *S nenávisťou som zoblíkol gála.* (Kukučín) Doklady z novšej slovenskej literatúry na používanie slova *gála* v neutrálnom význame nemáme, vari iba z prekladovej literatúry: *V nedeľu večer sme mali veľmi príjemnú spoločnosť, všetci boli v gála, hrali sme v karty* (J. Galsworthy: Koniec kapitoly, Slovenský spisovateľ 1965, s. 45, prel. E. Chmelová).

Slovo *gála* je štylisticky príznakové (ako zastarané) aj v svojom adjektívnom význame. Táto príznakovosť sa ešte viac uvedomuje pri podobe *gálový*. Spojenie *gálové šaty, gálové oblečenie* nie sú v súčasnom jazyku bežné.

Novšie používaná podoba *gala*, najmä v spojeniach *gala koncert, gala program, gala večer, gala predstavenie* nie je štylisticky príznakové v tom zmysle ako *gála* (teda nie smerom k zastaranosti), patrí do najnovšej vrstvy slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Pravda, je celkom zjavné, že slová *gála, gálový a gala* spolu súvisia, majú spoločnú etymológiu, aj význam majú zhodný, rozdiel medzi nimi (okrem štylistického hodnotenia) je v tom, že sa nevyskytujú v tých istých spojeniach: *gála, gálový* sa spája obyčajne so slovami *šaty, oblečenie, uniforma* ap., *gala* so substantívami *koncert, večer, program, predstavenie* ap. Spoločná etymológia i spoločný význam slov *gála, gala* by mali byť dôvodom na to, aby sa zachovala jednotná výslovnosť a jednotný pravopis podľa doterajších normatívnych príručiek. Nazdávame sa však, že treba rešpektovať aj tú podobu, v akej sa slovo *gala* ustálilo dnes, takmer nezávisle od slova *gála*. Podporoval by to i stav v ostatných jazykoch a okolnosť, že toto nové udomácnenie nastalo v odlišnom čase a v odlišných spoločenských podmienkach. Podoby nesklonného adjektíva *gála a gala* predstavujú potom fonetické varianty toho istého slova, pričom každý variant má svoje osobitosti čo do štylistickej hodnoty a čo do spájania sa s inými slovami. Pri variantoch slov je bežné, že majú často rozličné štylistické odtienky, napr. že novšia podoba žije vedľa staršej. Podobu *gála* možno charakterizovať ako staršiu, štylisticky príznakovú (expresívnu), podobu *gala* ako novšiu, nepríznakovú, typickú pre publicistický štýl. Takto by sa slovo *gala* malo zachytiť aj v novom vydaní SSJ.

Ako sme už uviedli, slovo *gala* sa v praxi často píše dovedna so slovami *koncert, program, večer, predstavenie*. Takéto písanie nie je správne. Adjektívum *gala* zaradujeme do skupiny nesklonných adjektív, ktoré sú zväčša cudzieho pôvodu. Takéto sú napr. slová *lila, prima, extra, bezva, fajn, molet, glazé* ap. (pozri Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 200). Tieto slová nie sú časťami zložených slov, ale sú to samostatné adjektíva, ktoré sa v prívlastkovom postavení píše osobitne.

Slovo *gala* pokladáme za novšie nesklonné adjektívum, príznačné najmä pre publicistický štýl. Etymologicky je totožné so zastaraným slovom *gála* (= slávnostné oblečenie), no pri novom zdomácnení sa neadaptovalo s dĺžkou. Používa sa najmä v spojeniach *gala koncert, gala program, gala večer, gala predstavenie*. Tieto spojenia píšeme oddelene.

M. Pisárčiková

Deriváty názvov Epirus a Rodos. — V 6. zväzku Slovníka slovenského jazyka (red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 267) sa uvádza zemepisný názov *Epirus* s tvarmi gen. sg. *-ru/-su*, čo znamená, že tento názov má pri skloňovaní dvojtvary. Jednak sú tu tvary bez koncového *-us*, jednak tvary, pri ktorých sa koncové *-us* ponecháva. Tvarotvorným základom je v prvom prípade *Epir-*, v druhom prípade *Epirus-*. S týmto riešením treba plne súhlasiť, lebo zodpovedá úzu i norme súčasného spisovného jazyka. Rovnaké riešenie nachádzame aj pri zemepisnom názve *Rodos*, ktorý sa zas skloňuje s vynechávaním koncového *-os* (gen. sg. *Rodu*, dat. sg. *Rodu* atď.) alebo s jeho ponechávaním (gen. sg. *Rodosu*, dat. sg. *Rodosu* atď.), čiže aj tu sú dvojtvary (SSJ, zv. 6, s. 292). Aj toto dvojaké skloňovanie názvu *Rodos* s tvarotvorným základom *Rod-* a *Rodos-* pokladáme za správne.

Pri uvedených názvoch sa zaznamenávajú aj mužské obyvateľské mená s prechýlenou ženskou podobou a prídavné mená. Pri názve *Epirus* sú deriváty *Epirusan*, *Epirusanka*, *epirský* i *epiruský*, pri názve *Rodos* sa zaznamenávajú deriváty *Rodosan*, *Rodosanka*, *rodský* i *rodoský*. Deriváty *Epirusan* a *epiruský*, resp. *Rodosan* a *rodoský* sú utvorené od širšieho základu *Epirus-*, resp. *Rodos-*. Pri derivátoch *epirský* a *rodský* je slovotvorným základom časť názvu bez *-us*, *-os*: *Epir-*, *Rod-*. Proti podobe slovotvorných základov v oboch prípadoch tiež nemožno mať nijaké námietky. Rovnako nemožno nič namietť ani proti podobe jednotlivých slovotvorných prípon. Ak sa slovotvorný základ končí na *s*, pripája sa pri muž. obyvateľských menách prípona *-an*, napr. *Tunis* — *Tunisan*, *Laos* — *Laosan*, *Sása* — *Sásan*, podobne aj *Epirus* — *Epirusan*, *Rodos* — *Rodosan*; pri príd. menách je prípona *-ský*, pričom koncové *s* zo slovotvorného základu a začiatkové *s* zo slovotvornej prípony splyvajú do jedného *s*, porov. *Laos* — *laoský*, *Tunis* — *tuniský*, podobne aj *Epirus* — *epiruský*, *Rodos* — *rodoský*, inak prípona *-ský* je v plnej podobe v derivátoch *epirský* a *rodský*. Nápadný je tu však rozdiel medzi obyvateľským menom na jednej strane a prídavným menom na druhej strane. Pri obyvateľských menách sa odvodzovanie predpokladá iba od celej podoby názvu aj s koncovým *-us* alebo *-os*, prídavné mená sa tvoria dvojako. Ak sa na vec pozeráme z hľadiska prídavných mien, potom pri obyvateľských menách sú akési „prázdne miesta“, totiž chýbajú tu deriváty od slovotvorných základov *Epir-* a *Rod-*.

Pri tvorení obyvateľských mien platí v spisovnej slovenčine pravidlo, že ak sa slovotvorný základ končí na spoluhlásku *r*, slovotvornou príponou je prípona *-čan*, napr. *Hámor* — *Hámorčan*, *Nedožery* — *Nedožerčan*, *Predmier* — *Predmierčan*, *Žitomir* — *Žitomirčan*, *Ankara* — *Ankarčan*. Podľa toho k základu *Epir-* utvoríme muž. obyv. meno *Epirčan*. Zložitejšie je tvorenie obyvateľského mena pri slovotvornom základe *Rod-*. Ak sa slovotvorný základ končí na zubnú záverovú spoluhlásku, tvorí sa podľa Š. Koperdana (K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov. In: Jazykovedné štúdie. 3. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 104) obyvateľské meno slovotvornou príponou *-an*, napr. *Lehota* — *Lehotan*, *Tibet* — *Tibetan*, *Závada* — *Závaďan*, *Kanada* — *Kanaďan*, *Mokrač* — *Mokraďan*. Analogicky podľa príkladov *Závaďan* a *Kanaďan* by sme mohli utvoriť derivát *Rodaň*. Vieme však, že pri názvoch, ktorých slovotvorný základ sa končí na spoluhlásku *d*, sa novšie netvoria mužské obyvateľské mená príponou *-an* (s alternáciou *d/d'*), ale *-čan*, na čo výrazne ukazuje novší derivát *Popradčan*. V súčasnej spisovnej slovenčine je pri tvorení obyvateľských mien najproduktívnejšia práve prípona *-čan*, a to aj

pri cudzích zemepisných názvoch (pozri L. Dvonč, Odvodzovanie obyvateľských mien od cudzích zemepisných názvov, Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 170–177). To by ukazovalo na to, že od slovotvorného základu *Rod-* je náležitý derivát *Rodčan*. K tomuto derivátu dochádzame nielen na základe teoretickej úvahy; je aj naozaj doložený: *Keď Rodčania uvideli blížiti sa svoje lode ovenčené vavrinmi, mysleli si, že sa to vracajú víťazní spoluobčania* (V. Zamarovský, Za siedmimi divmi sveta, Bratislava 1964, s. 270).

Ukazuje sa, že medzi skloňovaním názvov *Epirus* a *Rodos* a tvorením jednotlivých derivátov od týchto názvov je dôsledne symetrický vzťah. Ak sa obidva názvy skloňujú s vynechávaním alebo ponechávaním koncového *-us*, *-os*, obdobne dvojako sa tvoria aj zodpovedajúce mužské obyvateľské mená (a ďalej od nich ženské podoby) a prídavné mená. Takáto symetria je však aj v iných prípadoch. Ak sa názov skloňuje s vynechávaním koncového *-us*, *-os* a pod., rovnako sa tvoria aj všetky deriváty. Porov. skloňovanie názvu *Halikarnasos* – *Halikarnasa* atď. a deriváty *Halikarnasan*, *halikarnaský*; napr. *Toxaris to už o Halikarnasanovi vedel* (G. Hegedüs, Milétsky námorník, prel. A. Plevka, Bratislava 1964, s. 237). K názvu *Fokis*, pri ktorom sa pri skloňovaní vynecháva koncové *-is*, tvorí obyvateľské meno *Fočan*: *Fokis je tým smerom, i Fočania poznajú chodníky* (Hegedüs, tamže, s. 228). Ak sa názov skloňuje s ponechávaním *-us*, *-os* atď., rovnako sa tieto zakončenia ponechávajú aj v derivátoch, napr. *Chios* – *Chiosu*, *Chiosan* (*Chiosanka*), *chioský* (SSJ VI, 1968, s. 272), *Lémnos* – *Lémnosu*, *Lémnosan* (*Lémnosanka*), *lémnoský*, (s. 279).

S takým istým stavom sa stretávame nielen pri zemepisných názvoch, ale aj pri osobných menách na *-as*, *-es*, *ap*. Ak sa meno skloňuje s vynechávaním týchto zakončení, potom sa rovnako tvorí aj akýkoľvek derivát, napr. *Aristoteles* – *Aristotela*, *Aristotelov*, *aristotelovci*, *aristotelovský*, *aristotelovsky* atď. Ak sa meno skloňuje s ponechávaním týchto zakončení, potom sa rovnako tvoria aj deriváty, napr. *Lichardus* – *Lichardusa*, *Lichardusov*, *Lichardusovci*, *lichardusovský* atď. A konečne ak sa meno skloňuje s vynechávaním alebo ponechávaním *-as*, *-es* atď., dvojako sa tvoria aj všetky deriváty, napr. *Herkules* – *Herkulesa/Herkula*, *herkulesovský/herkulovský* (SSJ I, 1959, s. 470), *herkulesovsky/herkulovsky*, *Herkulesov/Herkulov* atď. Zmena v skloňovaní sa prejaví automaticky aj v zmene pri odvodzovaní slov, napr. *Plinius* – *Plinia*, novšie *Plinius*, obdobne *Plini* aj *Pliniusov*; *Perikles* – *Perikla*, novšie aj *Periklesa* a potom aj *Periklesov*, *periklesovský*, *periklesovsky*, *periklesovci* atď. (pozri L. Dvonč, Zo skloňovania gréckych a latinských vlastných mien osôb v spisovnej slovenčine, Slovenská reč, 31, 1966, s. 345).

V tejto súvislosti by sa však mohol vysloviť argument či protiargument, že vývin pri skloňovaní gréckych a latinských vlastných mien na *-as*, *-es*, *-is* atď. smeruje k ponechávaniu týchto zakončení. Na takýto vývin ukazuje napr. rozbor skloňovania gréckych a latinských vlastných mien osôb v súčasnej spisovnej slovenčine, ktorý sme podali v cit. štúdiu (s. 341–349). No zatiaľ možno hovoriť iba o smerovaní k takémuto stavu; vo väčšine prípadov sa grécke a latinské vlastné mená skloňujú s vynechávaním koncového *-as*, *-es*, *-is* atď. To značí, že sa vynechávajú aj pri tvorení príslušných obyvateľských mien.

Z tohto rozboru vychodí, že k názvom *Epirus* a *Rodos* popri obyvateľských menách *Epirusan* a *Rodosan* (a ženských formách *Epirusanka*, *Rodosanka*) treba používať aj obyvateľské mená *Epirčan* a *Rodčan*.

L. Dvonč

Neviemkto — neviemkým, neviemčo — neviemčím. — V našich normatívnych jazykových príručkách sa ako výnimky z rytmického zákona uvádzajú aj tvary neurčitých zámen s časticou *nie-*. Ide o tvary inštr. sg. zámen *niekto* a *niečo* a o viaceré tvary neurčitého zámena *niečí*: *niekým, niečím; niečí, niečia, niečie, niečoho, niečiemu, niečích, niečím, niečými* (pozri napr. Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 24).

V práci *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* (1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955, s. 79–83) sme ukázali, že rytmický zákon sa narúša aj v iných podobných neurčitých zámenách, napr. *bár(s)kto — bár(s)kým, bár(s)čo — bár(s)čím, bohviekto — bohviekým, bohviečo — bohviečím, ktoviekto — ktoviekým, ktoviečo — ktoviečím, čertviečo — čertviečím*. Vcelku sa ukazuje, že tento typ výnimky z rytmického zákona sa rozmnožuje o ďalšie výrazy. Ukazujú to aj tvary zámen *neviemkým, neviemčím*.

V štúdií *Častica neviem a zložené výrazy s ňou* (Slovenská reč, 39, 1974, s. 212–217) M. Marsinová upozornila na existenciu ďalších neurčitých zámen, ktoré sa skladajú z častice *neviem* a z niektorých opytovacích zámen. Uvádza pritom argumenty, ktoré hovoria v prospech ich písania dohromady (niekedy sa ešte píše osobitne). Slová *neviemkto* a *neviemčo*, ktoré spomína na s. 215, sú zaujímavé nielen z toho hľadiska, že predstavujú novšie jednoslovné neurčité zámená, ale aj z toho hľadiska, že sú ďalšími prípadmi porušovania rytmického zákona. Totiž v tvaroch inštr. sg. treba pri týchto slovách predpokladať tvary, v ktorých sa tiež porušuje rytmický zákon.

Slovami *neviemkto, neviemčo* sa teda rozširuje repertoár prípadov porušovania rytmického zákona v jednom type „výnimiek“, t. j. v neurčitých zámenách.

Aj príklady *neviemkto — neviemkým, neviemčo — neviemčím* potvrdzujú naše staršie konštatovanie, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa stále zväčšuje počet prípadov, v ktorých sa porušuje rytmický zákon. Rastúci počet „výnimiek“ z rytmického zákona ukazuje, že používanie termínu „výnimka“ tu nie je veľmi vhodné. Doterajšie chápanie, podľa ktorého v spisovnej slovenčine platí pravidlo o krátení dĺžky po predchádzajúcej dĺžke, pričom v niektorých prípadoch sa krátenie nerealizuje („výnimky“ z rytmického zákona), zrejme už z hľadiska súčasného vývinu tohto jazykového javu nevyhovuje. Budeme musieť vychádzať z faktu, že v niektorých derivátoch a v niektorých flektívnych formách sa po predchádzajúcej dĺžke jednoduchá alebo dvojhlasková dĺžka kráti, kým v iných derivátoch alebo flektívnych formách takéto krátenie neexistuje. Skracovanie alebo neskracovanie dĺžky po predchádzajúcej dĺžke je viazané na jednotlivé derivačné a flektívne formy, nie je to všeobecne platný hláskoslovný zákon, resp. pravidlo, ktoré sa narúša iba v niektorých jednotlivých prípadoch.

L. Dvonč

Kurzívou sú vysádzané slová alebo časti slov, ktoré sa podrobnejšie rozoberajú z gramatického, výslovnostného, významového alebo štylistického hľadiska. Nesprávne tvary sú v úvodzovkách.

- Bertók, J.: *Porovnávací metodika vyučovania slovenského a maďarského jazyka*, recenzia 246–248
- Biulleten po frazeologii*, recenzia 55–57
- biť, významy slovesa vo východoslov. nárečiach 58–59
- Brescia, tvorenie prídavného mena 61–63
- buclatý, pravopis 252–253
- Cigel, pravopis názvu a deriváty 306–308
- collie (kólia), pravopis a skloňovanie 127–128
- cracker (kreker), pravopis a skloňovanie 253–254
- cyrilika: transliterácia cyriliky 369–376
- časové podradovacie súvetie 268–278
- častica, častice: reduplikované častice a frazeológia 204–212; častica *nevím* a zložené výrazy s ňou 212–217
- čeština: časový inštrumentál v slovenčine a češtine 65–75; frekvencia vetných členov v súvislom texte 141–145; slovenské ekvivalenty k českým výrazom *nemluva*, *němota* 168–170; V. Straková: *Substantivní derivace* (v ruštině a češtině), recenzia 185–187; B. Rulíková: *Parenteze v současné češtině*, recenzia 248–251; pomer češtiny a slovenčiny 286–290
- dejiny slovenského jazyka: slovenčina ružomerských tlačí v 90. rokoch minulého storočia 332–343
- desubstantívne podstatné mená v spisovnej slovenčine 129–136
- detská lexika v slovenských nárečiach na území USSR 27–33
- dialektológia: slová z detskej lexiky v slovenských nárečiach na území USSR 27–33; o prácach na Slovanskom jazykovom atlase 49–52; *Russkaja dialektologija*, recenzia 52–55; významy slovesa *biť* vo východoslovenských nárečiach 58–59; slovotvorné varianty v slovenských nárečiach 75–80; odraz socialistickej prítomnosti v rečových pomeroch našej dediny 193–198
- dlh, etymológia slova 136–140
- epikurejec/epikurovec, epikurejský/epikurovský, tvorenie, význam a používanie 189–190
- Epirus, deriváty názvu 383–384
- esejistický štýl 321–332
- etymológia: názvu *Nitra* 92–97; slova *dlh* 136–140; prísloviek *potatmo* a *tatmo* 355–358
- fonetika, fonológia: fonologická úvaha o adverbialných relačných morfédoch 343–349
- frazeológia: *Biulleten po frazeologii*, recenzia 55–57; reduplikované častice a frazeológia 204–212
- frekvencia vetných členov v súvislom texte 141–145
- gala, gála, pravopis, význam a používanie 381–382
- globálna determinácia 278–285
- grip (grapefruit), pravopis, výslovnosť a používanie 255–256
- Habovštiak, A.: zhodnotenie práce pri príležitosti päťdesiatky 227–229; bibliografia prác za roky 1948–1973 229–239
- história slov: vývin významu sloves *na-dať/nadávať* 16–25; slová *úkol*, *nákol*, *sihot*, *prúd*, *vrbie* 85–91; prísloviek *potatmo* a *tatmo* 355–358
- Horov, P.: jazykovo-rytmické osobitosti jeho *Balady o sne* 261–267
- Hronský, J. C.: poznámky o jazyku a štýle jeho próz 198–203
- chatárit, chatovať, tvorenie, význam a používanie 188–189
- imperatív: význam imperatívnych tvarov slovesa *ísť* 34–39
- inštrumentál: časový inštrumentál v slovenčine a češtine 65–75
- islandčina: o prepisovaní dvoch zvláštnych islandských písmen 46–48
- ísť, význam imperatívnych tvarov 34–39
- Izrael, tvorenie obyvateľského mena 316–318
- jazyk autora: Hronského próz 198–203; jazykovo-rytmické osobitosti Horovovej *Balady o sne* 261–267
- jazykoveda: hlavné črty a úlohy slovenskej jazykovedy 3–9
- Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV: správa o činnosti 175–180
- Kielce, deriváty názvu 192
- kólia, pravopis a skloňovanie 127–128
- konfrontačný výskum: časový inštrumentál v slovenčine a češtine 65–75; slovenské ekvivalenty k českým výrazom *nemluva*, *němota* 168–170; J. Bertók: *Porovnávací metodika vyučovania slo-*

- venského a maďarského jazyka*, recenzia 246–248; pomer češtiny a slovenčiny 286–290
- Kosieb*, výslovnosť 164–167
- kreker (cracker)*, pravopis a skloňovanie 253–254
- kresieb*, výslovnosť 359–365
- Krištof, Š.: zhodnotenie práce pri príležitosti šesťdesiatky 110–111; súpis prác za roky 1946–1973 111–114
- Krškany*, deriváty miestnych mien tohto typu 217–226
- Kukučín, M.: syntax jeho prvých dedinských poviedok 149–158
- Laca, V., pozri Oravec, J.
- lebo*, vyjadrenie príčiny touto spojkou 159–163
- lexikológia a lexikografia: vývin významu sloviess *nadať/nadávať* 16–25; slová z detskej lexiky v slovenských nárečiach na území USSR 27–33; významy slovesa *biť* vo východoslov. nárečiach 58–59; slovotvorné varianty v slovenských nárečiach a ich spracovanie v nárečovom slovníku 75–80; významová stavba slov *paskuda*, *paskudník* 80–84; *chatáriť*, *chatovať*, tvorenie, význam a používanie 188–189; význam a používanie zložených výrazov s časticou *neviem* 212–217; *Slovo a slovník*, recenzia 239–244
- Mazúr, S.: zhodnotenie práce pri príležitosti šesťdesiatych piatich narodenín 171–172; súpis prác za roky 1941–1973 172–175
- miestne mená, pozri onomastika
- morféma, morfémy: adverbálne relačné morfémy 343–349
- morfológia: poznámky k vzorom *dlaň* a *košť* 40–46; skloňovanie názvov *Tajo* a *Tejo* 63–64; časový inštrumentál v slovenčine a češtine 65–75; skloňovanie slova *kólia* 127–128; vyjadrenie príčiny spojkami *že* a *lebo* 159–163; slovnodruhovú povahu výrazov typu *až-až* 204–212; slovnodruhovú povahu slova *neviem* a zložené výrazy s ním 212–217; predpoklady systematizovania predložiek v spisovnej slovenčine 291–303; slovnodruhovú povahu výrazov *preto*, *nato*, *zato* 320; slovotvorná produktivita slovných druhov 350–354; rod niektorých miestnych mien 366–369
- mumák*, význam a používanie 168–170
- nadať/nadávať*, vývin významu sloviess 16–25
- nákol*, história slova 87–88
- nárečie, nárečia, pozri dialektológia
- nato*, slovnodruhovú povahu 320
- neviem*, zložené výrazy s touto časticou 212–217
- neviemkto*, *neviemčo*, porušenie rytmického zákona v tvaroch *neviemkým* a *neviemčím* 385
- Nitra*, etymológia názvu 92–97
- Ondruš, S.: zhodnotenie práce pri príležitosti päťdesiatky 309–310
- onomastika: o názve obce *Suľa* 25–27; pôvod názvu *Nitra* 92–97; 2. seminár o heuristickom výskume vlastných mien, správa 119; IV. slovenská onomastická konferencia, recenzia zborníka 122–126; dva typy predložkových zemepisných názvov 146–149; B. Varsík: *Zo slovenského stredoveku*, recenzia 244–246; VI. slovenská onomastická konferencia, správa 310–313
- Oravec, J. – Lac, V.: *Príručka slovenského pravopisu pre školy*, recenzia 180–184
- ortoeopia, pozri výslovnosť
- oslovenie v prvých dedinských poviedkach M. Kukučina 151
- Palestína*, tvorenie obyvateľského mena 316–318
- paskuda*, *paskudník*, významová stavba 80–84
- podstatné meno, podstatné mená: poznámky k vzorom *dlaň* a *košť* 40–46; skloňovanie názvov *Tajo* a *Tejo* 63–64; skloňovanie názvu *kólia* 127–128; sústava desubstantívnych podstatných mien v spisovnej slovenčine 129–136; rod niektorých miestnych mien 366–369
- potatmo*, pôvod, význam a používanie 355–358
- pravopis: o prepisovaní dvoch zvláštnych islandských písmen 46–48; názvov *Rét*, *Récia*, *Rétoromán* 59–60; názvu *kólia* 127–128; J. Oravec – V. Lac: *Príručka slovenského pravopisu pre školy*, recenzia 180–184; výrazov typu *neviemako* 212–217; prídavného mena *buclatý* 252–253; slova *kreker (cracker)* 253–254; názvu *Turňa nad Bodvou* 254–255; slova *grep (grapefruit)* 255–256; transliterácia cyriliky 369–376; slova *gala* 381–382
- predložka, predložky: predpoklady systematizovania predložiek v spisovnej slovenčine 291–303
- preto*, slovnodruhovú povahu 320
- prídavné meno, prídavné mená: rytmický zákon v príd. menách od cudzích zemepisných názvov 101–109; adjektívne deriváty od miestnych mien zakončených na *-ec* a *-el* 304–308; *spartský*, *spartan-ský*, tvorenie, význam a používanie 314–315
- príslovka, príslovky: slovnodruhovú povahu výrazov *preto*, *nato*, *zato* 320; fo-

- nologická úvaha o adverbiálnych relačných morfédoch 343–349; *tatmo* a *potatmo*, pôvod a význam 355–358
 prislovkové určenie, pozri syntax
prosieb, výslovnosť 164–167, 359–365
prúd, história slova 90
Rakúsy, tvorenie obyvateľského mena 60–61
Rét, *Récia*, *Rétoromán*, význam, používanie a deriváty 59–60
Rodos, deriváty názvu 383–384
 Rulíková, B.: *Parentéze v současné češtině*, recenzia 248–251
Russkaja dialektologija, recenzia 52–55
 rytmický zákon: v adjektívach od udcích zemepisných názvov 101–109; a výnimky 190–192; porušenie v tvaroch *neviemkým*, *neviemčím* 385
Sereď, skloňovanie 44
 sémantika: sémantické príznaky desubstantívnych podst. mien v spisovnej slovenčine 129–136
Sibir, skloňovanie 44
sihoť, história slova 88–89
 skloňovanie, pozri morfológia
 slavistika: o prácach na Slovenskom jazykovom atlase 49–52; VII. medzinárodný zjazd slavistov vo Varšave, správa 114–118
 slovákistika: SNP a vývin slovenčiny 257–261; *Studia Academica Slovaca*, recenzia zborníka 377–379
 Slovenský jazykový atlas, správa o stave prác 49–52
 slovenčina: ružomerských tlačí v 90 rokoch minulého storočia 332–343
Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia, správa o zborníku 379–380
 Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV: správa o valnom zhromaždení 120; správa o činnosti 121–122
 sloveso, slovesá: vývin významu sloves *nadať/nadávať* 16–25; význam imperatívnych tvarov slovesa *ísť* 34–39; významy slovesa *biť* vo východoslov. nárečiach 58–59; tvorenie, význam a používanie slovesa *strváčiť/strváčovať* 128
Slovo a slovník, recenzia 239–244
Sparta, deriváty názvu 314–315
 spojka, spojky: vyjadrenie príčiny spojkami *že* a *lebo* 159–163
Stakčianska Ráztoka, nie „Stakčianska Roztoka“, znenie názvu 318–319
 Straková, V.: *Substantivní derivace* (v ruštině a češtině), recenzia 185–187
strváčiť/strváčovať, tvorenie, význam a používanie 128
Studia Academica Slovaca, recenzia zborníka 377–379
 syntax: viacnásobné prislovkové určenie 98–100; frekvencia vetných členov v súvislom texte 141–145; syntax prvých dedinských poviedok M. Kukučina 149–158; B. Rulíková: *Parentéze v současné češtině*, recenzia 248–251; časové podradňovanie súvetie 268–278; globálna determinácia 278–285
 IV. slovenská onomastická konferencia, recenzia zborníka 122–126
 štylistika: esejistický štýl 321–332
Sula, pôvod a skloňovanie názvu 25–27
Tajo a *Tejo*, skloňovanie názvov a ich deriváty 63–64
tatmo, pôvod, význam a používanie 355–358
 transliterácia cyriliky 369–376
Turňa nad Bodrovou, pravopis a skloňovanie názvu 254–255
tutmák., význam a používanie 168–170
 tvorenie slov: obyvateľské meno od miestneho mena *Rakúsy* 60–61; prid. meno k názvu *Brescia* 61–63; deriváty názvov *Tajo* a *Tejo* 63–64; slovotvorné varianty v slovenských nárečiach 75–80; sústava desubstantívnych podstatných mien v spisovnej slovenčine 129–136; V. Straková: *Substantivní derivace* (v ruštině a češtině), recenzia 185–187; *chatárit/chatovať* 188–189; *epikurejec/epikurovec*, *epikurejský/epikurovský* 189–190; *zvláštnostka* 190–192; deriváty názvu *Kielce* 192; deriváty miestnych mien typu *Krškany* 217–220, 220–226; adjektívne deriváty od miestnych mien zakončených na *-ec* 304–306; deriváty od miestnych mien zakončených na *-eľ* 306–308; deriváty od názvu *Sparta* 314–315; obyvateľské mená od názvov *Izrael* a *Palestina* 316–318; slovotvorná produktivita slovných druhov 350–354; deriváty názvov *Epirus* a *Rodos* 383–384
úkol, história slova 85–86
 Varsík, B.: *Zo slovenského stredoveku*, recenzia 244–246
vrbie, história slova 90
 výslovnosť: zvukové hodnoty slovenčiny a výslovnosť tvarov *prosieb*, *kresieb* 164–167; tvarov *prosieb*, *kresieb* 359–365
zabehať si na mieste, význam a používanie výrazu 315–316
zato, slovnodruhovú povahu 320
 zemepisné názvy: zdomácnené a nezdomácnené cudzie zemepisné názvy 10–16; skloňovanie názvov žen. rodu zakončených na spoluhlásku 44–45; *Récia*, pravopis názvu 59–60; skloňovanie názvov *Tajo* a *Tejo* 63–64; pôvod názvu *Nitra* 92–97; dva typy predložkových zemepisných názvov 146–149; pravo-

pis a skloňovanie názvu *Turňa nad Bodvou* 254–255; *Stakčinska Ráztoka*, znenie názvu 318–319; rod niektorých miestnych mien 366–369
zjazdy: VII. medzinárodný zjazd slavistov vo Varšave, správa 114–118
zložené súvetie 278–285

zvláštnosťka, tvorenie 190–192
zvukové hodnoty slovenčiny 164–167
že, vyjadrenie príčiny touto spojkou 159–163

M. Považaj